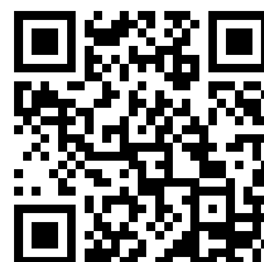

ACADEMIA ROMÂNĂ

PRIMUL PROIECT
DE
CONSTITUȚIUNE A MOLDOVEI
DIN 1822.

ORIGINELE PARTIDULUI CONSERVATOR ȘI ALE CELUI LIBERAL

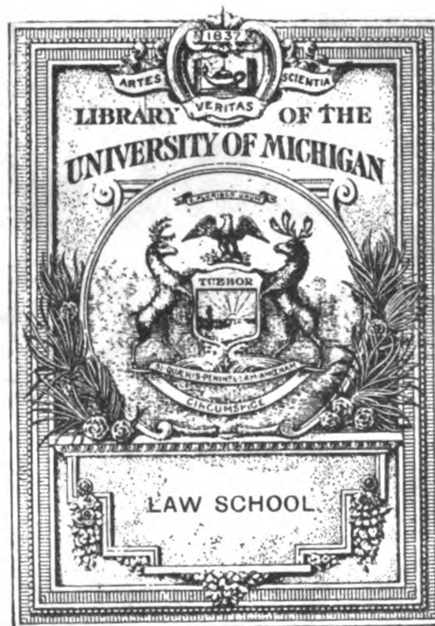
DE

A. D. XENOPOL
MEMBRU AL ACADEMIEÏ ROMÂNE.

ESTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEÏ ROMÂNE
Seria II. — Tom. XX
MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE.

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
FURNISOR AL CURȚII REGALE
16, STRADA DÓMNEI, 16
1898.

Prețul ~~60 banï~~.

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
LAW SCHOOL

ACADEMIA ROMÂNĂ

PRIMUL PROIECT
DE
CONSTITUȚIUNE A MOLDOVEI
DIN 1822.
ORIGINELE PARTIDULUI CONSERVATOR ȘI ALE CELUI LIBERAL

DE

A. D. XENOPOL
MEMBRU AL ACADEMIEÏ ROMÂNE.

ESTRAS DIN
ANALELE ACADEMIEÏ ROMÂNE
Seria II. — Tom. XX
MEMORIILE SECTIUNII ISTORICE.

BUCURESCI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL
FURNISOR AL CURȚII REGALE
16, STRADA DÓMNEI, 16
1898.

PRIMUL PROIECT DE CONSTITUȚIUNE A MOLDOVEI
DIN 1822

DE

A. D. XENOPOL
Membru al Academiei Române.

Ședința de la 27 Martie 1898.

In volumul IV din Suplementul I al *Documentelor privitóre la Istoria Românilor*, se află, în partea care cuprinde documente moldovenescĭ de la începutul véculuĭ nostru, maĭ multe acte carĭ pomenesc despre o *Constituțiune* redactată în 1822 de elementele turburătóre ale țěriĭ, Constituțiune care, după părerea boerilor celor marĭ, ar trebuì să ducă Moldova la peire.

Existența unuĭ proiect de Constituțiune în Moldova în anul ce a urmat îndată după Eterie înfățoșà un interes deosebit. Documentele pe carĭ le aveam înainte îmĭ dădeaŭ chiar arătărĭ unde s'ar puté regăsì acest act. Anume, în scrisórea din 16 Novembre 1823 a luì Michail Sturdza către Consilierul de stat rus Minţiaki, se spune, între altele, despre Ioniță Sandu Sturdza, Domnul de atuncĭ al Moldoveĭ: «Il vient de rendre une ordonnance par laquelle il autorise les factieux à s'assembler et à voter sur la Constitution qu'ils ont rédigée l'année passée *en soixante-dix-sept articles. La copie de cet acte attentatoire est consignée dans les archives du Consulat général.*» (1)

Din fericire Consulatul rusesc din Iașĭ este gerat de maĭ mult timp de un bărbat erudit și iubitor de istorie, care și-a dat ostenéla de a

(1) Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], doc. XIV, p. 22.

răsfoì vechile hârtiĭ ale cancelarieĭ sale şi a înserat de maĭ multe-orĭ în revistele rusescĭ studiĭ interesante asupra raporturilor dintre Rusia şi ţĕrile române, după materialele ce i le procurau archivele Consulatuluĭ sĕŭ. Avênd norocul a mĕ numĕrà între prietenii d-luĭ de Giers, îl rugaiŭ să-şĭ dea ostenéla a căutà în cele vre-o 20 de lăḑĭ de documente păstrate în podul caseĭ Consulatuluĭ Constituţiunea în cestiune. D-l de Giers, care cunósce fórte bine limba română, pe lângă limbile francesă, germană, italiană, grecéscă, turcéscă, arabă şi cele slavone, se supuse greleĭ ostenelĭ a cercetăriĭ documentelor vechĭ ale Consulatuluĭ, carĭ până la d-sa rĕmăsese neclasate şi nicĭ măcar aşezate după ordinea dateĭ. După o muncă încordată de maĭ bine de o lună, în care aprópe desnădăjduisem de a maĭ da peste documentul mult dorit, într'o ḑi capĕt o scrisóre de la d-l de Giers, care începeà cu cuvîntul luĭ Archimede. Alerg imediat la Consulat, unde d-l de Giers îmĭ arată un caiet galben, dar fórte bine păstrat, în care, după d-sa, se aflà preţiósa Constituţiune. Cum deschiseiŭ caietul, vĕḑuiŭ că aveam a face cu o copie nesubscrisă. Dar, lucru fórte însemnat, acest act, care purtà titlul ce se va vedé maĭ la vale, cuprindeà într'adevĕr *77 de ponturĭ*, ceea ce corespundeà întocmaĭ cu arătările din isvórele tipărite carĭ pomenesc despre el. Apoĭ se va vedé, din analisa acestuĭ act, că învinuirile aduse Constituţiuniĭ de partidul protivnic se referă tocmaĭ la conţinutul luĭ. Nu rĕmâneà nicĭ o îndoială că aveam a face cu proiectul de Constituţiune pe care-l căutam.

Ca să pot dobândì o copie de pe el, trebuià autorisarea Ministeriuluĭ de Externe al Imperiuluĭ rusesc. Şi acì îmĭ stătù în ajutor d-l de Giers, sprijinind cererea ce o făcuiŭ către acel Ministeriŭ şi expunêndu-ĭ conţinutul actuluĭ, care nu aveà nimic de a face cu interesele rusescĭ. Decopiarea îmĭ fu învoită tocmaĭ asupra vacanţelor celor marĭ. Mĕ hotărîiŭ să jertfesc două sĕptĕmânĭ din timpul meŭ de odihnă şi, în fie-care ḑi, de la 1—3, orele de cancelarie ale Consulatuluĭ, mĕ aşezam la o masă în acea cancelarie, descifrând scrisórea cea destul de încurcată a documentuluĭ, care nu numĕrà maĭ puţin de 35 de pagine de scris. Păream a fi un dregător din cancelaria Consulatuluĭ şi maĭ mulţĭ din cunoscuţiĭ meĭ se miraŭ ce căutam eŭ regulat în fie-care ḑi, la aceeaşĭ oră, la representantul Rusieĭ din Iaşĭ.

Când mĕ sculaiŭ pentru ultima dată de la masa din cancelaria Consulatuluĭ, cu documentul copiat în portofoliŭ, simţiiŭ o adîncă mulţumire. Eram convins că pusesem mâna pe unul din actele cele maĭ importante ale trecutuluĭ nostru, *acela ce conţineà cea dintâiŭ manifestare politică a cugetăriĭ liberale.* D-l de Giers fu aşà de bun a-mĭ pune

la dispoziţiune şi alte două documente francese, privitóre la aceeaşĭ Constituţiune: anume un raport al Consululuĭ rusesc către Curtea sa, precum şi Arz-mahzarul boerilor refugiaţĭ în Bucovina contra Domnuluĭ şi a uneltirilor partiduluĭ pe care el se sprijinià, cel constituţional, pe carĭ ambele documente le public în anexe, împreună cu un al treilea act de asemenea inedit, comunicat de d-l Ioan Tanoviceanu.

Am început cu proiectul Constituţiuniĭ înseşĭ, adăogind la fie-care articol câte un mic comentariŭ explicativ; apoĭ urméză studiul asupra geneseĭ aceluĭ act, adecă explicarea luĭ istorică, şi în sfîrşit cele câte-va anexe.

DOCUMENTUL.

Cererile cele mai însemnătoare ce să fac din partea obștiei Moldaviei în atocmire (sic) cu cele cuprinse prin obșteasca jalba sa, trimisă cătră prea înaltul Devleat și în temeiul Sfîntului și înalt împărătesc ferman, ce s'aŭ slobozit la . . . . . . ca să fie obstește sfințite aceste cererĭ, spre a sluji pămînteștiĭ ocîrmuirĭ de temeiŭ, pînă ce să va putè înființa pravila țăriĭ într'o desăvîrșită alcătuire.

Pontul I-iŭ. — Norodul Moldavieĭ, ca un norod ce din învechime și pînă astăzĭ a avut și are sfințit privileghiul slobozenieĭ și acela al volnicieĭ de a se oblădui cu ocîrmuitoriul săŭ și cu pravilele țăriĭ supt umbrirea prea puterniceĭ împărățiĭ căreea este supusă, cere de a avea și folosința acestuĭ privileghiŭ întru deplină legiuire cele căzute a dreptățiĭ și în păzireĭ celeĭ datornice a sa supunerĭ și a credințeĭ sale cátră prea înaltul Devleat, adecă:

2-le. — Să-șĭ aibă întru nestrămutare viață stăpînitoare a pravoslavniceĭ credințe creștineștĭ a răsărituluĭ, spre a urma cu toată slobozenia după rînduelele eĭ cele legiuite și obicînuite în pămîntul acesta; să fie suferiți însă toțĭ ceĭ de alte credințe, după obiceiul din vechiŭ păzit în pămîntul acesta, de a avea slobodă lucrare credințeĭ lor, încît nu ar mijloci sub pricină de legĭ din partea acelora vre-o supărare în pace, în liniște și în siguranția obștieĭ soțietățiĭ saŭ vre-o atingere de vatamare în credința pămîntească

3. — Să aibă slobodă stăpînire asupra averilor sale mișcătoare și nemișcătoare, volnic fiind fiește cine de a hotărî precum iĭ va plăcea pentru dreapta

Ad 1: Autonomia în privirea ocârmuirii prin Domn deosebit, recunoscută prin hatișerifurile (nu tractatele) de închinare și maĭ ales prin practica neîncetată. Deșĭ acéstă autonomie a fost știrbită, înlocuindu-se alegerea Domnuluĭ prin numirea luĭ și Domnul național prin străinĭ, principiul domnieĭ separate n'a fost nicĭ odată încălcat. Țerile române n'aŭ fost pașalîcurĭ. (Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, II, pp. 108, 195, 514 și 516.)

Ad 2: Autonomia religiósă, respectată de Turcĭ maĭ mult decât cea politică. Turcii n'aŭ făcut nicĭ odată geamiĭ pe pămîntul românesc. — *Soțietate,* neologism.

Ad 3: Respectul proprietățiĭ, principiŭ adese-orĭ încălcat în vremile maĭ vechĭ. Chiar dacă lăsăm la o parte dreptul de confiscare și nevoia de a-șĭ reînnoĭ uricele

avere a sa, pentru rodurile ostenelelor şi a iscusinţeĭ şi nesupus fiind cătră aceasta vre-uneĭ alteĭ îndatorirĭ decît acea sfinţită de pravilele ţăriĭ.

4. — Să nu poată fi nimenea oprit de a face cele ce nu vatămă pravilele.

5. — Să nu poată fi nimenea lipsit de vre-o parte din averea sa fără slobodă voinţa sa, afară numaĭ de are vre o întîmplare cînd o neapărată obştească trebuinţă praviliceşte îndreptăţită o va cere aceasta; dar şi atuncĭ după ce i să va face o despăgubire potrivită cu lucrul ce să va cere a i să lua.

6. — Să nu poată fi nimenea învinovăţit, rîdicat la închisoare saŭ pedepsit decît numaĭ întru întîmplările hotărîte prin pravilă şi după formele pravileĭ.

7. — Tot acela ce să va chiema saŭ s'a rîdica din poroncă după hotărîrea pravililor şi a formelor eĭ să să supue îndată; iar împrotivirea să fie cunoscută de vinovăţie şi să să supue giudecăţiĭ pravilniceştĭ.

8. — Tot cela ce va cuteza vre-o lucrare în protiva cuiva nevolnicită în pravilă şi în formele pravileĭ, fie macar şi giudecător saŭ stăpîn aceluia, precum şi tot cela ce ar îndemna, ar unelti, ar iscăli, ar săvîrşi saŭ ar poronci a să săvîrşi orice altă faptă neertată în pravilă şi numaĭ după volnicia şi plăcerea cea de sine, să fie supus vinovăţireĭ şi giudecăţiĭ praviliceştĭ, fără alegere de obrajĭ.

9-lea. — Pentru tot cela ce să va învinovăţi cu vre-o faptă, şi maĭ înainte de a se dovedi fapta vinovăţieĭ luĭ, trebuinţa ar cere neapărat de a să pune la închisoare, toată asprimea acea de prisos peste trebuinţa siguranţieĭ despre persoana luĭ să fie oprită şi neertată.

10. — Tot cela ce s'ar atinge de cinstea altuia saŭ prin graiŭ saŭ înscris saŭ prin oricare altă mijlocire în chip ocarnic, batjocoritor saŭ defăimător, precum însuşĭ ceĭ trimişĭ cu poruncĭ din partea zabeţilor, a giudecătorilor

---

de proprietate la suirea fie-căruĭ Domn noŭ în scaun, încă amintim abusurile comise în proprietatea mişcătóre. Orĭ-ce curier al Domnuluĭ saŭ al Turcilor aveà dreptul să iea calul celuĭ întâiŭ om ce-l întîlnià pe drum, dacă animalul erà maĭ bun saŭ maĭ odihnit ca al luĭ. (Xenopol, *op. cit.*, V, p. 526.)

Ad 5: Principiul exproprierii pentru causă de folos public, introdus pentru întâia óră în aşezămintele Românilor.

Ad 6: Un fel de *habeas corpus acte*, principiŭ iarăşĭ cu totul necunoscut vremilor maĭ vechĭ, carĭ lăsaŭ, nu numaĭ libertatea omuluĭ, dar şi viéţa luĭ, la bunul plac al ocârmuitoruluĭ. (Xenopol, *op. cit.*, II, pp. 151, 153 şi III, p. 585.)

Ad 8: Principiul égalităţiĭ înaintea legiĭ, cu desăvîrşire străin obiceiurilor vechĭ. *Fără alegere de obrajĭ*, rostire cu totul necunoscută în ţĕrile române, unde totul atârnà până atuncĭ de consideraţiunea *obrazelor*. Ba articolul este îndreptat chiar în contra celor ce deţin puterea, de îndată ce ar întrebuinţà-o în contra pravileĭ.

Ad 9: Deosebire între preveniţĭ şi osîndiţĭ, care însă nicĭ astădĭ, din lipsă de închisorĭ sistematice, nu este adusă la desăvîrşita îndeplinire. (*Raportul asupra închisorilor centrale*, de Gr. I. Dianu, 1897.)

Ad 10: Apĕrarea onóreĭ ómenilor chiar faţă cu trimişiĭ ocârmuiriĭ; principiul respectuluĭ persóneĭ. — *Zabet* = administraţiune, ocârmuire.

şi a orice dregător, dacă vor păşi din cuprinderea poruncei şi să vor atinge de cinstea persoaneĭ saŭ iĭ va face altă asemene supărare nevolnicită, să fie supuşĭ fără ertare pravilicesteĭ certărĭ.

11. — Tot cela ce va face entrigă (sic) şi spionlîc, prigonire saŭ viclenire, precum şi tot cela ce ar rîdica turburare saŭ răzvrătire în protiva bineluĭ patrieĭ să fie neaparat supus pedepseĭ praviliceştĭ, asemenea urmîndu-se şi pentru ciia ce ar cuteza vre-o silnicie asupra persoaneĭ oblăduitoruluĭ.

12. — Nicĭ un feliŭ de slujbă obştească, nicĭ de giudecătorie, nicĭ de zabetlîc, nicĭ de orice altă trebuinţă să nu să socotească de clironomie saŭ de chiverniseală şi nicĭ să să deie vre odinioară supt acest feliŭ de socotinţă.

13. — Lucrarea pămîntuluĭ în tot chipul, meşteşugurile, deşchiderea de fabricĭ de orice trebuinţă, precum şi alcătuitura (sic) de iscusinţĭ cele nevinovate şi tot felul de negustorie să fie neoprită în pămîntul Moldoveĭ, slobode fiind productele pămîntuluĭ de orice feliŭ a trece şi peste hotar, afară din ţară, spre folosul alişverişuluĭ ţăriĭ, fără sá fie supusă vre-uneĭ dărĭ saŭ alteĭ îndatorirĭ, afară de cea a vămiĭ legiuită, precum şi înlăuntrul ţăriĭ de a să alişverişui, aceasta fără nicĭ o îndatorire de plată, asemene slobozenie păzindu-să şi pentru lucrurile trecătoare din părţĭ streine aicea în ţară după trebuinţa ce va avea ţara de acest feliŭ de lucrurĭ, ca să nu fie însărcinată cu vre-o altă plată afară de cea a vămiĭ legiuite.

14. — Pămîntean al Moldoveĭ să se numască tot cel născut în Moldova din părinţĭ Moldovenĭ slobozĭ şi aşazat cu locuinţa în Moldova, care să să îndulcească şi cu driturile pămîntenilor celor legiuite; să să numască pămîntenĭ şi tot streinul ce va veni de acum înainte în Moldova în vrîstă legiuită şi să va însura cu vre-o pămînteancă cu avere nemişcătoare. După ce cu bune purtărĭ va petrece necurmat 10 anĭ în Moldova, să să înfăţoşeze neaparat la giudecătorie, ca să-şĭ arăte hotărîrea, de va voi să intre în rîndul pămîntenilor, şi aceasta fiind, giudecătoria să dee mărturie, după care de acolo înainte să rămîe în rîndul pămîntenilor, ca să aibă şi driturile şi îndatoririle unuĭ pămîntean.

15. — Ocîrmuirea Moldoveĭ să fie în slobodă voinţă de a primi saŭ a nu primi de pămîntean pe oricare va socoti din streiniĭ ceĭ după paragraful al 14.

16. — Dritul de pămîntean să nu-l poată avea cela ce să va face din Moldovan pămîntean la altă ţară; să contenească de a-l avea şi tot cel ce să va dovedi în faptă criminalicească saŭ în pricinĭ de comploturĭ în potriva ocîrmuireĭ şi a obştieĭ liniştirĭ a pămîntuluĭ, care nicĭ odinioară în slujbele pămînteştĭ să nu poată fi puşĭ, nicĭ primiţĭ.

Ad 12: Principiul merituluĭ, recunoscut. După cum *obrazul* maĭ înainte scutià de réspundere în faţa legilor, aşà tot el dădeà drept la dregătoriĭ. Articolul cere în locu-ĭ destoinicia.

Ad 13: *Product,* neologism.

Ad 14—16: Regularea împămînteniriĭ, care maĭ înainte decurgeà numaĭ din căsă-

17. — Pravila ţăriĭ în deplină cuprindere şi al (sic) îndatoririlor şi a îndreptărilor obştieĭ să se dea în obşteasca cunoştinţă, ca să ştie fieşte cine ce este slobod şi ce nu este slobod a face.

18. — Inaintea pravileĭ să fie socotiţĭ toţĭ de opotrivă şi fără deosebire, avînd a fi şi pravila una şi aceiaşĭ pentru toţĭ, saŭ pentru a ocroti, saŭ pentru a pedepsi. In pravilă nu poate să să hotărască decît ceia ce este drept şi folositor şi nu poate să să oprească decît ceia ce este nedrept şi de stricăciune.

19. — Norodul, spre a i să ocîrmui trebile sale cele din lăuntru în chipul cuviincios, ca să să poată folosi cu dreptăţile vechilor sale privileghiurĭ, cere ca să i să întărească şi legiuirea aceia a sfatuluĭ obştesc ce aŭ avut-o pămîntul acesta iarăşĭ din vechime, legiuire după care puterea ocîrmuireĭ şi a împlinirii să fie în singura mînă a domnilor, iar puterea hotărîreĭ să fie pururea în mîna domnuluĭ împreună cu sfatul obştesc.

20. — Spre a să întemeie această legiuire supt o încuviinţată siguripsire cererilor obştieĭ, este ca sfatul obştesc să se alcătuiască într'acest chip, adecă de mitropolitul ţăreĭ, de amîndoĭ episcopiĭ, a Romanuluĭ şi a Huşuluĭ, de toate persoanele înfiinţătoare a divanurilor şi a departamenturilor, de cîte un boĭer vechil rînduit de la fieşte-care ţinut, şi adunarea sfatuluĭ să să facă cu toată slobozenia persoanelor ce o alcătuesc, saŭ în domneasca curte saŭ afară de aceasta într'un loc hotărît; şi să să înfiinţeze şi de sineşĭ din poronca domnuluĭ, prin ţidulă chemat.

21. — De adunarea sfatuluĭ obştesc să atîrne toate pravilele acele de obşte privighitoare, precum: îndreptarea pravilelor după trebuinţa ce ar fi, saŭ de adăugire saŭ scădere, saŭ de înoire, întîmplările cele ecstraordinare, poruncile împărăteştĭ de vre o cerere saŭ de vre o îndatorire de havalelile (sic), îndreptarea biruluĭ, îmbunătăţirea economieĭ cîmpuluĭ, întemeierea cumerţieĭ (sic), întocmirea moraluluĭ, aşăzarea de scoale şi alte publiceştĭ aşăzăturĭ (sic), buna orînduială bisericilor şi a mănăstirilor ţăriĭ, pricinile atingătoare de lege şi alte punirĭ la cale pentru saracĭ, obşteasca trebuinţă, în cât spînzură binele obştesc.

---

toria cu o pămînténcă'; acuma este însă îngreuiată cu alte treĭ condiţiunĭ: *a)* pămînténca să aibă avere nemişcătóre, *b*) străinul să fie căsătorit cu ea de 10 anĭ şi *c*) cererea luĭ să fie primită de judecătorie, şi încă atuncĭ tot rĕmâneà la voia ocârmuiriĭ a primì pe străin între pămîntenĭ saŭ nu. De asemenea art. 16 hotărĕsce casurile în carĭ se perde dreptul de pămîntean. — *Complot,* neologism.

Ad 17: Publicarea legilor, cu desăvîrşire necunoscută în vremile maĭ vechĭ, când bună-óră impositele se impuneaŭ şi se executaŭ prin aceeaşĭ măsură.

Ad 18: Principiul egalităţiĭ înaintea legilor, recunoscut şi în chip teoretic: Pravila să fie una şi aceeaşĭ, pentru a ocrotì, şi pentru a pedepsì, pe boerĭ, şi pe neboerĭ.

Ad. 19—23: Regimul constituţional representativ în hotarele pĕrerilor timpuluĭ. Important e că, în cas de conflict între pĕrerea Domnuluĭ şi acea a Sfatuluĭ obştesc, acésta din urmă precumpĕnesce (art. 23). Representarea stărilor ţĕriĭ este, fără indo-

22. — Asupra a orice pricină sfatuluĭ (sic) obştesc să aibă a da cu toată slobozenia gnomile sale şi a încheie socotinţa sa în chip de hotărîre, pururea după gnomile celor maĭ mulţĭ (sic) din persoanele sfatuluĭ. O asemene hotărîre însă să nu să poată încheie, dacă feţile sfatuluĭ nu vor fi toate de faţă în numărul şi persoana (sic) lor. Pentru aceea, ori care din feţele sfatuluĭ, orĭ pentru pricină de boală, saŭ pentru ori ce altă pricină bine-cuvîntată, nu va putea merge în adunarea sfatuluĭ, să fie dator a rîndui neapărat a veni în locul săŭ, nu însă din persoanele alcătuitoare a sfatuluĭ nicĭ odinioară, ce numaĭ din boĭeriĭ aceĭ ce nu vor fi în slujbă, pentru care să aibă a rîdica toată răspundire (sic).

23. — Sfatul obştesc încheind socotinţa sa la ori ce pricină de obştească trebuinţă, acea cunoştinţă să se facă cunoscută domnuluĭ stăpînitor prin anafora iscălită de toate feţile adunăriĭ, în a să întări şi aduce întru împlinire, dacă se va uni şi gnomia domnuluĭ cu acea socotinţă. Iar dacă domnul va avea a da a sa gnomie cu vre o deosebire, atunce acea gnomie să o facă cunoscută prin ţidulă gospod sfatuluĭ obştesc, întorcînd înapoĭ şi anaforaua ; şi dacă acea gnomie va fi primită întru o covîrşitoare socotinţă şi unire de glasurĭ, atuncĭ anaforaua să să prifacă şi încheindu-să hotărîrea pricineĭ după acea gnomie. Iar dacă nu va fi primită cu această covîrşire de unire, atunce domnul, primind anaforaua iarăşĭ, să o întărească, spre a lua fiinţă de hotărîre şi a să aduce întru împlinire.

Pentru locurile unde să să caute dreptatea politicească şi criminalicească.

24. — Cel întăiŭ loc să fie divanul întăiŭ. Acest divan să să alcătuiască de şapte persoane, adecă de un vel logofăt, de patru vel vornicĭ, de un halè spatar şi de un halè ban.

25. — Al doile loc să fie divanul al doile, alcătuit de cincĭ persoane, adecă de un boĭer de ceĭ ce nu vor fi halè, socotit de întăiŭ şăzător în divan, de un vel comis, de un vel paharnic, de un vel sărdar, de un vel stolnic.

26. — Departamentul pricinelor străine, care să se alcătuiască de cincĭ persoane, adecă de cincĭ boĭerĭ, aleşĭ fară osăbiri de rangurĭ, din aceĭ ce nu sunt halè, orînduindu-să după vrednicia cunoscută pentru acel loc.

ială neîndestulătóre, întru cât ea este dată numaĭ claseĭ boeresci. Totuşĭ acest Sfat are, în tóte mĕsurile de interes general, putere maĭ mare decât Domnul. Acesta este decĭ pus sub lege şi sub autoritatea care-ĭ dă fiinţă : — esenţa principiuluĭ constituţional. (Veḑĭ şi art. 74). Deşi representarea ţěriĭ este dată boerilor, din modul cum e compus Sfatul obştesc (Mitropolitul şi doĭ Episcopĭ, 16 boerĭ ţinutalĭ şi tot personalul Divanurilor, din care ceĭ maĭ mulţĭ puteaŭ fi boerĭ micĭ) se vede că majoritatea luĭ treceà la boerimea cea mică. De aicĭ se explică lupta înverşunată a boerimiĭ celeĭ marĭ contra acestuĭ proiect de Constituţiune. (Veḑĭ şi art. 46.)

Ecstraordinar, cumerţie, moral, publicesc, persónă, neologisme.— *Gnomile*= părerile.

Ad. 24--28: Organisarea judecătoréscă. Divanul I, singur păstrat protipendadeĭ, şi anume Logofĕtul şi ceĭ patru Vornicĭ puteaŭ fi şi simpli titularĭ aĭ rangurilor, pe

27. — Departamentul criminalicesc, care să să alcătuiască de cincĭ persoane, alegîndu-se iarăşĭ din boĭeriĭ aceĭ ce nu vor fi halè, fără osăbiri de rang şi numaĭ pentru o cunoscută vrednicie pentru acel loc. La acest departament să aibă şi vel armaşul atîrnarea sa, unde poate fi împreună şăzător şi a da şi gnomiĭ. Iar la încheĭerea hotărîrilor să nu să amestece, nicĭ să iscălească.

28. — Cîte un judecător la fieşte care ţinut, care, din preună cu ispravniciĭ ţinutuluĭ, să caute toate pricinile de judecată ce se vor înfăţoşa acolo, în casa-ĭ saŭ în osebită casă de judecătorie să vor face, avînd nestrămutat judecătorul fieşte căruĭ ţinut o condică de zile pentru tot-deauna statornică, care să păzască toată lucrarea şi toate hârtiile şi condicile canţălerieĭ.

29. — Inceputul a ori ce judecată, saŭ de pricină politicească, saŭ criminalicească, să să facă pururea la judecătoria ţinutuluĭ unde să va afla lucrul de pricină saŭ persoana trasă în judecată.

30. — Pornitorul pricineĭ să aibă a da jalobă în scris, iscălită de sine, saŭ la judecătoria ţinutuluĭ saŭ la domnie, pentru ca să să rînduiască la judecătoria ţinutuluĭ; şi pricina de va fi din acele ce cercetarea (sic) după pravila politicească saŭ criminalicească, să să caute de către judecător din preună cu ispravniciĭ iar dacă pricina va fi din acele ce atîrnă de buna orînduială tîrguluĭ, a iconomieĭ cîmpuluĭ, a neguţitorieĭ, de darea biruluĭ saŭ de vre o havalè, saŭ ori ce altă din trebile ce sunt supuse datoriei în pravile, să se caute numaĭ de is: (pravnicĭ) şi să să hotărască.

31. — Nemulţămindu-să vre o parte cu hotărîrea saŭ a judecătorieĭ, saŭ a isprăvnicieĭ, acee parte să aibă slobod dritul apelaţieĭ, şi atunci, după nemulţămirea ce va arăta-o în scris şi subt iscălitură acea parte (un loc alb; probabil: înprotiva) isprăvnicieĭ saŭ judecătorieĭ, să-ĭ puie zi de soroc pentru o vreme hotărîtă, ca să meargă la divanul al doile, saŭ la departamentul pricinilor străine, saŭ la acel criminalicesc, unde va fi pricina atîrnătoare; şi spre aceasta is: (prăvnicia) saŭ judecătoria să aibă a adresarisi pricina aceea cu raport înadins şi în tot actul eĭ la locul unde va avea a merge apelaţia, spre a intra acolo pricina în de iznoavă cercetare.

32. — Dacă apoĭ şi în această al doile (sic) cercetare, va rămînea vre o parte

---

când Spătarul şi Banul trebuiaŭ să fie *halè*, adecă în funcţiune efectivă. In cele-lalte divanurĭ (al II-lea, cel al pricinelor străine şi Departamentul criminalicesc) se admit boerĭ micĭ saŭ chiar *fără deosebire de rang*, numaĭ cât *cu vrednicie cunoscută*. Dacă facem socotéla glasurilor din Sfatul obştesc, găsim că de la ţinuturĭ eraŭ 16 boerĭ aleşĭ de obştia boerilor ţinutalĭ (art. 20), care obşte, fiind în majoritate compusă din boerĭ micĭ, erà să trimită maĭ curînd din asemeniĭ lor. Dar dacă chiar socotim să fi trimis ţinuturile $^1/_2$ boerĭ marĭ şi $^1/_2$ micĭ, încă avem în Sfatul obştesc: *boerĭ marĭ*, 8 de la ţinuturĭ + 7 divanul I = 15; *boerĭ micĭ*, 8 de la ţinuturĭ + 15 de la cele 3 divanurĭ al II-lea = 23. Feţele bisericescĭ, chiar dacă s'ar fi dat în partea celor marĭ, nu puteaŭ schimbà majoritatea. De acest resultat, tot-deauna cu putinţă, se spăimântară boeriĭ marĭ.

nemulţămită şi va voi să facă iarăşĭ apelaţie, acea apelaţie să să facă la divanul întăiŭ, şi dară cu asemine rînduială precum la pontul de maĭ sus s'aŭ însămnat, adecă cu raport înadins şi cu primire a tot actul pricineĭ, şi acolo, în divanul întăiŭ, să iee pricina cea desăvărşită şi maĭ de pe urmă hotărîre.

33. — Divanul întăiŭ să nu poată strică actul judecăţiĭ făcute în judecătoria aceia de unde aŭ păşit apelaţia cătră dînsul, ce numaĭ să cerceteze pricina după cursul actuluĭ şi după cuvintele părţeĭ nemulţămite, ce aŭ cerut apelaţii, şi dacă va găsi vre o greşeală, saŭ vre o urmare de nedreptati, să întoarcă înapoĭ actul iară la judecătoria de unde l'aŭ primit, întovărăşit cu poruncă arătătoare de greşală saŭ pricina găsită şi îndatoritoare ca să prifacă actul şi să îndrepteze greşala.

34. — Judecătoria, ce va primi actul iară înapoĭ şi porunca divanuluĭ întăiŭ, îndată să fie următoare porunceĭ, dacă însă de cuvinte de rezon (sic) a divanuluĭ întăiŭ nu va fi vre-o nedumerire; iar fiind aceasta, atunce să facă iarăşĭ raport la divanul întăiŭ, trimiţîndu-ĭ şi actul tot precum aŭ fost, şi divanul orĭ îl va întări, orĭ prin înfăţoşare şi a domnuluĭ, care poate să adune şi sfatul obştesc spre maĭ desăvărşită deslegare a pricineĭ, va face obştească izbrănire şi va da hotărîre, care hotărîre, orĭ că va fi să rămîe actul bun, orĭ să se prifacă, să fie cea maĭ de pe urmă, fără a maĭ primi altă apelaţii saŭ maĭ multe cercetărĭ; şi o pricină de judecată săvărşită după chipul acesta să nu să maĭ poată căuta alt-feliŭ, decît numaĭ cînd să vor fi înfăţoşat alte dovezĭ vrednice, care nu s'aŭ văzut la cercetările de maĭ înainte.

35. — Pricinile de obştie de judecăţĭ, ori ce feliŭ ar fi şi ori de unde s'ar lua început, să să alcătuiască în acturĭ, în care să să lege la un loc jalobele în orighinalul lor, răspunderile (sic) în scris date a fieşte căruia din ceĭ cu pricinĭ, despre o parte, şi despre alta mărturiile de cercetare ce s'ar urma în cursul pricinelor, iscălită (sic) de ceĭ ce le-aŭ făcut, copiile saŭ perilipsurile şi toate alte, ori ce hărtiĭ vor mijloci în pricină şi să vor ţinea de trataţia pricineĭ, şi apoĭ în aceleaşĭ acturĭ să-şĭ teamă (sic) şi judecătoria lucrarea cercetăreĭ, lămurirea şi încheierea cea desăvărşită a hotărîrilor.

36. — Căutarea tuturor pricinelor de judecăţĭ în toate locurile judecătorieĭ să să facă cu cea maĭ întreagă linişti̧re şi cu toată luarea aminte, spre pătrunderea adevăruluĭ, iscălindu-să hotărîrile cu păzirea dreptăţiĭ şi întocma, fără cea maĭ mică strămutare din glasurile pravilelor şi a formelor eĭ, şi hotărîrea să i să dea pururea după gnomiile cele maĭ multe la număr şi cu fiinţa de faţă a persoanelor ce să judecă.

37. — Fieşte carele din judecătoriile însamnate maĭ sus să-şĭ aibă a sa canţălerie, alcătuită de logofeţĭ şi scriitorĭ, după trebuinţă, şi de un pără-

Ad 28—37: Rînduiala judecătorêscă. Din art. 33 se vede că Divanul I eră o Curte de casaţiune, cele-lalte Divanurĭ eraŭ Curţĭ de apel, iar tribunalele eraŭ alcătuite de un

țuitor al canțălariiĭ, care să fie supușĭ de a urma datornica lucrare, fără contenire și fără păsuire de vreme, și de a feri fieşte care de cea maĭ puţină greşală, avînd să fie supuşĭ răspunderiĭ, fără iertare pentru urmare din protivă şi maĭ vîrtos pentru prelungirile ce ar face în săvărşirea lucrăreĭ hotăririlor şi a sloboziriĭ actelor.

Pentru alte mansupurĭ şi dregătoriĭ.

38. — Vistiernicul halè să fie ocîrmuitor şi împlinitor modelelor ce atîrnă de vistierie, fără să poată însă lucra vre o prefacere cît de puţin în vre o modè, lucru care atîrnă de obşteasca socotinţă şi de întărirea domnuluĭ unită cu a sfatuluĭ obştesc.

39. — Vistieria să aibă, precum şi pără acum, un logofăt de vistierie, un sameş de vistierie şi atîţa modeţĭ şi scriitorĭ cîţĭ vor trebui neapărat pentru căutarea trebilor după cea maĭ atocmită (sic) bună orînduială, şi întru toate cele ce atîrnă de slujba vistiereĭ să fie subt ascultarea vistierniculuĭ halè şi subt povăţuirea logofătuluĭ de vistierie, şi supuşĭ fiind şi acesteĭ încheză̆şluirĭ pentru răspunderea la ori ce cusur ar da, şi legîndu-să subt îndatorire de a nu păşi cît de puţin ori care din rînduiala acea legiuită a trebeĭ sale.

40. — Hatmanul halè să aibă subt a sa purtare de grijă paza marginilor ţăriĭ şi prinderea tâlharilor cu plăeşiĭ şi slujitoriĭ ţăreı, iar nu cu alt feliŭ de oamenĭ streinĭ. Căpitaniĭ marginilor să şi-ĭ orînduiască hatmanul; iar pricinile ce vor avè căpitaniı cu locuitoriı ţăriĭ să le giudece şi să le hotărască ispravniciĭ; iar prin tîrgurile din ţară să nu să mestece hatmanu a rîndui căpităniĭ, fiind ispravniciĭ însărcinaţĭ cu nezamul în acele tîrgurĭ; apoĭ pentru rînduiala a (sic) păziriĭ marginilor cum să să urmeze, să să pue la cale precum să va găsi maĭ cu cuviinţă după socotinţa domnuluĭ şi a sfa-

---

judecător ţinutal şi de ispravnic. Din art. 34 se vede că principiul lucruluĭ judecat erà recunoscut numaĭ în parte. Nu se maĭ puteà reîncepe procesul la orĭ-ce domnie nouă, cum se făceà în vremile vechĭ (Xenopol, *op. cit.*, IV, p. 114); dar el se puteà intentà din noŭ, în casul când se descoperiaŭ doveḑĭ noué — un soiŭ de revisuire.

Canțălerie, adresarisi, raport, apelație, pont, rezon, copie, tratație, acturĭ, neologisme.

Ad 38: *Modelele* este pluralul de la modè (modea), însemnând cancelarie, biuroŭ, după cum se póte vedé acésta maĭ bine din art. 45, care vorbesce despre împărţirea caseĭ aşezăturilor obştescĭ în maĭ multe *modele*, după deosebitele case (a spitaluluĭ Sf. Spiridon, a şcólelor, a podurilor, a cutieĭ milelor) intocmite în ea, precum şi de pe dregătoria de *modeţĭ*, pusă alăturea cu scriitoriĭ, în art. 39 şi 45. Să nu se amestece acest termin de modea cu acela semănător de *modă* (plural: mode), saŭ *lude*, saŭ *cruce*: o asociare de patru familiĭ pentru plata unor contribuţiunĭ. (Xenopol, *op. cit.*, V, p. 417.)

Ad 40: *Nezamul* = ordinea.

tuluĭ obştesc, avînd a fi hatmanul halè supus poruncilor domnuluĭ stăpînitor şi păvăţuiriĭ (sic) sfatuluĭ obştesc.

41. — Vornicul de aprozi să aibă datorie de înfăţoşat în divan pre ceĭ cu pricinĭ de giudecăţĭ, păzind rîndul fieşte căruia după numărul jalbelor, saŭ după altă regulă hotărîtă, şi să nu poată lua nimic de la ceĭ ce vor cîştiga giudecăţĭ, pentru ori ce pricină ar fi. Volnicii sub protocălarea şi iscălitura sa să nu să urmeze, nicĭ pentru a împlini ceva, nicĭ pentru a aduce pe cineva, ci volniciile să fie protocălărea de vel logofăt (sic) saŭ de intăiul şăzător a fieşte căruia loc de giudecătorie, şi trimiterea volniciilor să fie numaĭ prin aprozĭ, dar nu şi prin ţidulă şi ciohodarĭ, care să făcuse obiceiŭ de la o vreme a să trămite pentru împlinire de banĭ, şi mergerea lor nu era pentru alta decît numaĭ pentru a jăcui; şi aprozii îşi vor lua ostineala lor după condica domnuluĭ Grigore Ghica; dar pentru alte pricinĭ de învinovăţiri încredinţată, pot să să trimată şi din oameniĭ curţeĭ, luînd ce va cere trebuinţa după socotinţa domnuluĭ.

42. — Aga halè să aibă slujba sa de a priveghia pentru paza tîrgului de foc şi pentru siguranţii de furtişagurĭ şi alte supărărĭ personaliceştĭ şi de averi a tîrgoveţilor, precum şi pentru vînzarea lucrurilor cele de trebuinţă, adecă pîne, carne şi celelalte ale îndestulăriĭ, ca să să facă pe mansupurile (sic) cele drepte şi cu preţurile legiuite, spre a se păzi eftinătatea şi buna orînduială în tîrg, orînduindu-să la agie şi un giudecător pentru căutarea pricinilor de giudecăţĭ, dinpreună cu vel aga, şi această giudecătorie va sluji, precum şi giudecătoriile de pe la ţinuturĭ, pentru începerea a ori ce pricinĭ de giudecată ce să va întîmpla între lăcuitoriĭ orăşeni loculuĭ, avînd şi apelaţii a păşi de la acest loc la celelalte giudecătorii, în tocma după rînduiala însămnată la giudecătoriile ţinuturilor.

43. — Comisul halè şi ispravnicul de curte să-şĭ aibă slujba în curtea domnească.

44. — Logofătul al doile, ca unul ce are o slujbă spre rînduirea tuturor jalbelor şi la hotărîrile giudecăţilor să vie şi în divanul domnesc, să fie ales din pămîntenĭ, barbat cinstit şi ispitit în credinţă de a păzi datoria slujbeĭ în nevatamarea dreptăţeĭ.

45. — Casa răsurilor, casa cutieĭ milelor, casa datoriilor, casa podurilor din Eşĭ, casa cişmelilor, casa scoalelor obştescĭ, casa spitaluluĭ Sf. Spiridon şi casa epitropieĭ celor nevrîstnicĭ, care pără acum să afla împărţite în multe locurĭ, toate aceste să să adune numaĭ într'o o (sic) casă, alcătuită saŭ la curtea domnească, saŭ afară de curte, unde să va găsi loc cu îndămănare,

Ad 41: *Volnicie* = formula executorie.

Ad 42: *Mansup* este o greşală evidentă de copist pentru *mĕsurĭ*. Mansup însémnă funcţiune, rang. (Şăineanu. *Elemente turcescĭ în limba română* în *Revista p. istorie, archeologie şi filologie* a luĭ Gr. G. Tocilescu, V, p. 203.) Asemenea greşale se maĭ întîlnesc şi aiurea. — *Siguranţă*, neologism.

Ad 45: *Proiecturĭ*, neologism.

şi să să încredinţeze în mînile a şese boierĭ, care să vor socoti, numindu-să această casă casa aşăzăturilor (sic) patrieĭ şi boieriĭ numindu-să epitropiĭ a caseĭ aşăzăturilor patrieĭ.

Indatorirea acestor epitropĭ să fie privigherea ca să păzască casa în cea maĭ bună stare, ca să să caute fieşte-care modè deosebĭ şi cu socotelile eĭ deosebite, neamestecîndu-să una cu alta, ca să să pazască fără cea maĭ puţină vătămare în trebile fieşte căreia modè după ponturile lor şi rînduelile aşazate de domn şi de sfatul obştesc, ca să privigheze pentru strîngerea banilor şi pentru sigură păstrarea lor, ca să nu să cheltuiască dintr'înşiĭ decît numaĭ în trebuinţele pentru care sînt legiuiţĭ după izvoade şi proiecturĭ maĭ înainte arătate domnuluĭ şi sfatuluĭ obştesc, ca pe fieşte care an să facă sămĭ deosăbĭ pentru fieşte care modè şi să le închee în divanul sfatuluĭ obştesc, cercetându-se cu toată cuviincioasa lămurire, şi în sfîrşit să să sirguiască a face cea maĭ bună sporire în obştescul folos al acestor aşăzăturĭ, adăugînd şi aşăzînd şi din noŭ scoale, spitalurĭ, doctorĭ şi altele, unde va cere trebuinţa, după păvăţuirea sfatuluĭ obştesc; şi această casă să-şĭ aibă şi canţeleria eĭ, alcătuită de atîţa modeţĭ şi scriitorĭ cîţĭ vor trebui neapărat pentru căutarea trebilor.

Pentru alegerea persoanelor de slujbă.

46. — Toate feţele ce alcătuesc sfatul obştesc, afară de şasăsprezece boierĭ vechĭ vechilĭ a ţinuturilor, toate feţele alcătuitoare a divanuluĭ întăiŭ, a divanuluĭ al doile, a departamentuluĭ pricinelor străine şi a depart. crimnalicesc, toate feţile ce aŭ a împlini locurile osăbitelor pămînteştĭ dregătoriĭ (loc alb), vel vestiernicul, hatmanul, vel agă, vel vornic de aprozĭ, vel armaş, persoanele casăĭ aşăzăturilor patriiĭ, giudecătoriĭ şi ispravniciĭ de pe la ţinuturĭ, aşişdere şi toate persoanele păvăţuitoare a canţeleriilor, precum logofătul de taină ce este păvăţuitor cănţelerieĭ divanuluĭ întăiŭ, a cănţelerieĭ sfatuluĭ obştesc, logofătul de vistierie, log. caseĭ mitropolieĭ, păvăţuitorul cănţelerieĭ caseĭ aşăzăturilor, asemine şi sameşiĭ modelelor vistierieĭ, a ţinuturilor, a hătmănieĭ, a agieĭ şi a ori ce alte modele de obştească trebuinţă, să să aleagă toţĭ aceştia după socotinţa domnuluĭ unită cu a sfatuluĭ obştesc, urmîndu-se alegerea numaĭ după meritul a bunelor fapte şi după puterea vrednicieĭ fieşte căruia pentru slujba ce este să să încredinţeze şi după socotinţele cele maĭ covîrşitoare la numărul sfatuluĭ obştesc, fără să poată fi primiţĭ însă la vre o slujbă pămintească ceĭ ce să vor afla atîrnînd de alţĭ supuşĭ, fie în casnica slujbă, — rămăind slobod domnul de a face oare care schimbare între ceĭ aleşĭ de sfatul obştesc şi de va fi vre o pricină neapărată şi privitoare iarăş numaĭ spre binele obştesc al pămîntuluĭ.

Ad 46—47: Alegerea dregătorilor este dată Domnuluĭ şi Sfatuluĭ obştesc, în înţelesul articoluluĭ 19, adecă cu precumpĕnirea voinţeĭ Sfatuluĭ în cas de conflict. Sfa-

47. — Spre a lipsi entrigile (sic) şi prigonirile şi spre a putè între (sic) toţĭ pămîntenii după meritul al lor (sic) în slujbele pămîntuluĭ, *obştia* găseşte cu cale ca toate feţile saŭ persoanele arătate la paragraful patruzecĭ şi şasă, pără la unu, de la mare pănă la mic, să se schimbe la plinirea fieşte căruia an, purtîndu-se bine, iar din potrivă, pravaliceşte găsindu-se vinovaţĭ, să să schimbe şi maĭ înainte de plinirea anuluĭ.

48. — Şasăsprezece boĭerĭ vechilĭ de pe la ţinuturĭ, ce aŭ să fie de pururea în sfatul obştesc, să fie aleşĭ după sloboda voinţă şi socotinţa obştieĭ boĭerilor ţinutaşĭ.

49. — Lefile tuturor celor din slujbă de giudecătoriĭ şi de celelalte dregătoriĭ şi mansupurĭ a curţiĭ şi a pămîntuluĭ, precum şi cheltuelile cănţeleriilor, să să regularisască şi să să hotărască, ca să fie într'un chip încuviinţate după treapta şi materia slujbeĭ şi într'un chip vrednic de mulţămire pentru ceĭ ce slujăsc, ca să poată avea oare care folosinţă, spre a fi îngrădiţĭ de la urmările netrebnicilor cîştigurĭ şi cu dreptate supuşĭ pedepseĭ pentru cutezările din protivă; iar avaeturile şi pocloanele şi alte veniturĭ a toate mansupurilor şi slujbelor să să pue la cale prin înadins socotinţa domnuluĭ şi a sfatuluĭ obştesc cum să să urmeze.

Dar pentru aceĭ din slujba curţiĭ, precum: logofăt, muhurdar, divictar, scriitorĭ şi toţĭ cielalţĭ, să să urmeze, pănă să va da şi pentru aceasta obşteasca hotărîre, după ţidula gospod făcută în vremea domnuluĭ Scarlat Calimah, fără altă adăugire cît de puţin, pentru ori ce mansup saŭ persoană va fi. Şi împlinele pentru bani ce să împlinesc din ori care zabetlîc să să iea numaĭ cîte o para la leŭ, iar nu la zece unu — lucru ce să urma pînă acum — după obiceiul ce nu să maĭ urmează acum în vre o altă ţară. Aceste cîte o para la leu, cu toate aceste, luîndu-se pănă cînd şi pentru aceasta să va face obşteasca hotărîre, să fie supus datornicul a da plata, iar nu cel ce are să iee, şi să să iee numaĭ pentru baniĭ ce se vor împlini cu adevărat, iar nu şi pentru aceĭ ce se vor păsui prin vadele, macar orĭ şi cum să vor siguripsi, şi apoĭ împlinirea să facă pururea după pravaliceştile hotărîrĭ a pricinilor prin giudecătorie.

---

tul trebue să hotărască deci cine să ocupe atât dregătoriile Divanurilor, cât şi acele maĭ micĭ, enumerate în articolul 46. Domnul puteà numaĭ face nisce schimbărĭ în atribuţiunile persónelor alese de Sfat, bună-óră să numéscă în Divanul pricinilor străine pe o persónă alésă de Sfat pentru Departamentul criminalicesc şi aşà maĭ departe. Sfatul fiind compus în majoritatea luĭ de boerĭ micĭ (vedĭ nota la art. 19--23), se înţelege tótă furia boerilor marĭ contra acestuĭ proiect de aşezămînt al Moldoveĭ.

Entrigele, meritul, neologisme.

Ad 49: ***Regularisască, materia***, neologisme. — ***Avaet*** = taxă, venit. — ***Muhurdar*** = cel care pune pecetea. — ***Divictar*** = îngrijitorul călimăriĭ Principeluĭ. (Hurmuzaki, ***Documente***, X, ***Rapórtele prusiene***, colecţiunea N. Iorga, p. 532.) — ***Zabetlîc*** = daraveră de ocârmuire.

50. — Ceĭ ce vor îndrăzni a urma protivnice datorii slujbeĭ, precum şi ceĭ ce se vor dovedi că aŭ primit mită saŭ ruşfert (sic) de la cineva, spre vatamarea dreptăţeĭ saŭ a dreptuluĭ cuiva, să fie supus supt giudecata pravilicească.

51. — Numirea boĭerilor prin îmbracare de caftan să fie purure numaĭ pentru cinstile vredniciеĭ şi pentru oare care răsplătire a fieşte căruia pentru slujbele sale, şi potrivirea cinurilor să fie pe aceste măsurĭ a vredniciеĭ după ori ce trebuinţă a patriiĭ. Numirea boĭerilor, atît acei de punere în slujbă, cît şi aceia ce au să privivasască (sic) prin slujbe pe trecut, să să facă purure după socotinţa domnuluĭ unită cu a sfatuluĭ obştesc. Iar boĭeriile cele alcătuitoare numaĭ de slujba cea din lăuntru cărţeĭ (sic) gospod, precum şi alte caftane de miluire, să să facă după singură voinţa şi socotinţa domnuluĭ, şi acele din slujba curţeĭ întru toate urmările întrebuinţăreĭ lor la pricinĭ pămînteştĭ şi alte urmărĭ particularnice atingătoare de pămîntenĭ să fie supuşĭ ca şi pămînteniĭ pravililor ţăreĭ.

52. — Modelele ce atîrnă de vistierie, ca nişte lucrurĭ ce să ating de cele maĭ simţitoare driturĭ şi entiresurĭ (sic) obştieĭ pămîntuluĭ, *obştia* cere de a se aduce întru îndreptarea căzută şi întru orînduială, ca să lipsască nesuferitele catahrisurĭ în care era pără acum supusă.

Chipul îndreptăreĭ cerut de obştie *pentru acele maĭ jos însamnate.*

53. — Adetul lăcuitorilor ţăranĭ cătră stăpâniĭ moşiilor să să îndrepteze întru o potrivire, ca nicĭ stăpîniĭ moşiilor să nu să păgubească din dreptul ce li s'ar cădè de pe drept pămîntul lor, ce-l daŭ lăcuitorilor de se hrănesc, dar nicĭ lăcuitoriĭ să nu să asuprească. Iar adeturile tîrgoveţilor şi maĭ vîrtos a tîrgurilor, ce au fost drepte ale pămîntuluĭ şi le-aŭ înstrăinat domniĭ prin daniĭ, să să împuţineze, uşurîndu-să în cît se poate maĭ mult, pentru ca să să poată întemeia tîrgurile, ştiut fiind că ticăloşia tîrgurilor şi a politiilor aduc (sic) neaparată ticăloşii şi lucrătorilor de pămînt şi comerţieĭ.

54. — Birul ţăriĭ, care până acum n'aŭ avut dreapta cumpănire, să să puie întru orînduială, ca acea ce s'ar socoti maĭ bine şi maĭ nimerit, pentru ca nicĭ să să asuprească prin el pămînteniĭ, dar să lipsască şi toate greutăţile, analogînd (sic) şi strîngerea, acele ce aduc purure greşală, încurcăturĭ şi

---

Ad 50: Cerinţă fórte greŭ de pus în practică. Nicĭ aḑi încă *ruşfetul* (= présent donné pour corrompre, Şăineanu, *l. c.*, în nota la art. 42) nu a putut fi cu totul desrădăcinat.

Ad 51: Acest articol arată că eraŭ unele excepţiunĭ la alegerea dregătorilor prin Sfatul obştesc. Dregătoriĭ curţiĭ, precum Logofĕtul, Muhurdarul, Aga, Postelnicul şi alţiĭ, eraŭ numiţĭ direct de Domn. — *Particularnice*, neologism.

Ad 52: *Enteresurĭ*, neologism.

Ad 53: *Adet* = dare, îndatorire.

prilejurĭ de scăderi şi de adăugiri nedreaptă şi asupritoare, şi spre acest sfîrşit să rînduiască la fieşte care ţinut cîte treĭ boĭerĭ, doĭ din boĭeriĭ ţinutaşĭ şi unul care se va socoti din partea ocîrmuireĭ, ca să facă scriere în ivală de tot numărul lăcuitorilor, cu arătare lămurită de toate stările şi îndemănările fieşte căruia sat, care scriere să să cerceteze de sfatul obştesc, spre a sluji la socotinţa de îndreptarea biruluĭ.

55. — Dajdia mazililor şi a ruptaşilor aducînd întru îndreptarea acea cuviincioasă, să fie păzite şi pravilele ce aŭ aceste trepte prin vechĭ hrisoave, asemine urmîndu-se şi pentru neguţitoriĭ hrisovoliţĭ; iar ruptele cămăriĭ, aceĭ ce nu vor fi din starea orăşănească, să să dee în birul obştesc. Feciorii de preoţĭ, după rînduiala de maĭ înainte hotărîtă, să intre tot la rînduiala ruptaşilor, şi toţĭ baniĭ dăjdiilor acestor trepte să intre în socoteala biruluĭ legiuit al ţăriĭ.

56. — Slujbele rusumaturĭ, goştina, desetina, vădrăritul, precum şi vinitul de la vămĭ şi al ocnilor, să să urmeze şi de acum după rînduiala obicĭnuită din vechĭ, fără a să maĭ face vre o sporire peste ceea ce este legiuit; şi aceste slujbe, orĭ în vînzare saŭ în credinţă de vor fi, să să caute numaĭ de pămîntenĭ şi într'un chip ca să lipsască tot feliul de asuprire şi de jăcuire ce să urma pănă acum, dîndu-să spre acest sfîrşit şi ţidule în tipariŭ pe la toate satele ţăreĭ, arătătoare lămurit cît are să plătească la fieşte care rusumat, şi îndatorindu-se slujbaşiĭ ca să dee şi eĭ neaparat ţidule iscălite şi lămurit arătătoare de cîţĭ banĭ s'aŭ luat de la fieşte cine anume şi pe cîte bucate.

57. — Spre ţinerea menzilurilor, care după rînduiala ce să urma pănă acum, cu darea în natură a fînuluĭ şi a orzuluĭ trebuincios, să pricinuia atîta supărare şi greutate ţăreĭ, să socoteşte a fi din (sic) cel maĭ nimerit lucru şi din cea maĭ neapărată trebuinţă, că atît pentru suma cailor trebuincioşĭ să cumpere, cît şi pentru hacul surugiilor, plata fînuluĭ şi a orzuluĭ, a imaşurilor şi toate celelalte neapărate cheltuele (sic) să socotească cîţĭ banĭ trebuesc, şi acea sumă să să analoghisască în ţară pe baniĭ biruluĭ, după cuprinderea înaltuluĭ împărătesc hatişerif dat la anul 1803, şi să să strîngă baniĭ (apărîndu-să de această dare însă scutelniciĭ şi breslaşiĭ), şi apoĭ menzilurile să să vîndă saŭ toptan saŭ pe drumurĭ, şi muştereĭ ce să vor găsi a le lua, primindu-şĭ baniĭ după tocmala vînzăreĭ, să rămăe singurĭ cu purtare de grijă de a cumpăra caĭ, de a plăti surugiile (sic), de a plăti fînul şi orzul şi cărătura lor, precum şi emaşurile (sic) şi toate cele-

---

Ad 55: Asupra mazililor, ruptaşilor şi ruptelor Vistieriеĭ, veḑĭ Xenopol, *op. cit.*, V, pp. 572 şi 598.

Ad 56: Chitanţa pentru plata contribuţiuniĭ, introdusă pentru întâia óră în ţĕrile române. — *Rusumaturĭ* = dărĭ indirecte cuvenite Domnuluĭ. (Xenopol, *op. cit.*, V, p. 574.) — *In vînḑare* = întreprindere; *în credinţă* = regie.

Ad 57: *Menzil* = postă pentru slujba Turcilor. — *Hacul* = dreptul, ceea ce se datoresce. — *Toptan* = cu ridicata, *en gros*. — *Ugeritul* = ?

lalte cheltueli, fără să rămăe a să maĭ îngriji vistiria (sic) cu ceva, avînd a lua aceĭ cumpărătorĭ şi plata *ugerituluĭ* cîte cincisprezece parale saŭ şi maĭ gios, pănă să va pune pe un cal pe ceas. In care banĭ a ugerituluĭ nimene altul să nu să maĭ amestece, ca să să împărtăşască ceva din trînşiĭ. Iar pe lîngă altele, să să regularisască şi ceasurile poştilor, pentru ca să rîdice asuprirea acea următoare cu rînduială (sic) de acum, dar merimetul şi întocmirea poştelor cere trebuinţă să să facă cu ţara la al treile an.

58. — Inoirea hrisoavelor şi a cărţilor treptelor, ce să obicĭnuesc la toată prifacerea de domnie, ca un lucru nedrept şi pricinuitor de struncinare, să să rîdice din această obicĭnuinţă, avîndu-şĭ toţĭ aceştia nestrămutate privileghiile, fără să le maĭ înoiască cărţile şi hrisoavele.

59. — Pentru zaharelile, oile de *mumbaea* şi cherestelile ce din porunca împărătească să cer a merge de aicĭ la Ţarigrad, cererea *obştieĭ* este de a se urma sfîntuluĭ înalt împărătesc hatişerif ce este dat la anul 1803, saŭ după înaltă milostivnică poroncă împărătească ce să va da pentru această pricină, şi vitele de zalhana (sic) de tot feliul, ce să vor face în ţară, să să tae la zalhanalele ţăriĭ, şi săul, cerviciul şi pastramaoa (sic), afară de suma ace trebuincioasă pentru ţară, pogorindu-se la Galaţĭ pentru ca să meargă la împărătescul caban, să să vînză cu riza-pazar capanlîilor, saŭ se va urma după înaltă împărătească poruncă ce să va da.

60. — Scutelnicii, breslaşiĭ şi slugile, ca un privileghiŭ legiuit, să să dee neapărat şi fără osăbiri fieşte căruia boĭer, după rangul săŭ şi ori la ce loc îĭ va cere, slobozîndu-se acest privileghiŭ pururea din şfertul următor de la vremea ce să va arăta cererea, cu plata şi a banilor legiuiţĭ din vistirie (sic), cîte doĭ leĭ de liude. Nimine însă să nu fie suferit nicĭ de cum de a-ş scuti un om maĭ mult peste numărul acesta legiuit şi rînduit din vistirie; iar apoĭ aceĭ legiuiţĭ să nu fie supăraţĭ nicĭ cu un fel de havalele saŭ angăriĭ.

Străiniĭ să fie depărtaţĭ cu totul de acest privileghiŭ, care este numaĭ al pămîntenilor, dăndu-se şi pentru giupînesele văduve şi aceĭ numărul (sic) ştiut care n'aŭ îmbrăcat caftane, în tocma după vechiul obiceiŭ.

Breslaşĭ să aibă fieşte cine la moşiile sale, iar slugile unde va avea trebuinţă, afară însă de cîte două slugĭ şi doĭ pădurarĭ, fiind pădurĭ pe moşii, la fieşte care moşii, şi morarĭ după morile ce vor fi la o moşiĭ, care şi aceştia să fie scutiţĭ.

Ad 58: Introducerea stabilităţiĭ, urmare a garantăriĭ proprietăţiĭ prevĕḑute la art. 3 şi 5.

Ad 59: *Mumbaea* = aprovisionare. — *Caban* = caftan, figurat: Curte, palat. — *Riza-pazar* = Mezat, licitaţiune. — *Capanlîĭ* = neguţătorĭ turcĭ.

Ad 60: Asupra scutelnicilor, veḑĭ Xenopol, *op. cit.*, V, p. 110 şi VI, p. 110. Orînduirea ca numaĭ boeriĭ pămînteni să aibă scutelnicĭ se trage de la Scarlat Calimach. (Xenopol, *Istoria şi genealogia caseĭ Callimachi*, Bucurescĭ 1897, p. 126.)

61. — Dările cele din nou scornite, precum cfitul căldărilor de velniţă cfitul păpuşoilor ce trec peste hotar pentru neguţitorie, vama ce se lua pe perjă şi pe tiţcovină (sic), plata pentru tot felul de vin ce trece peste hotar, afară de suma legiuită analogă a zalhanaleĭ din ialoviţa de negoţ, baniĭ potirilor de pe la crîşme, baniĭ beşlegărituluĭ ce să lua subt ori ce fel de numire, toate aceste, fiind pricinĭ de o vătămare vederată pentru neguţitorĭ şi asupriri pentru lăcuitorĭ, să să rîdice ca să nu maĭ fie, fiind-că din vechiŭ aceste nu au fost.

Alte cererĭ de obştească trebuinţă.

62. — Mitropolitul ţăriĭ şi episcopiĭ Romanuluĭ şi a Huşuluĭ, să să pazască legiuire de a orîndui, precum din vechĭ s'aŭ urmat şi pără acum, numaĭ din pămîntenĭ moldovenĭ şi prin alegere sfatuluĭ obştesc. Asemine şi egumenĭ prin toate mănăstirile ţăreĭ să să rînduiască numaĭ din pămîntenĭ moldovenĭ şi iarăş prin sfatul obştesc; iar alţĭ arhiereĭ saŭ şi egumenĭ străinĭ, aceia în ţară să nu fie primiţĭ.

63. — Toate mănăstirile cu moşiile lor, ce sunt în pămîntul acesta deîntru învechime făcute şi date de moşiĭ şi strămoşiĭ noştri pentru miluire şi sprijinire săracilor patrioţĭ şi pentru dare din veniturile lor supt nume de embatic la Ierusalim, la Sinaia şi la Sfetagură, să să dea pe socotinţa pămîntenilor, subt îndatorire de a plăti embaticul legiuit la locurile unde sunt închinate şi de a face şi agiutorare de miluire cătră săracĭ după hotărîrea danielor vechĭ, nu maĭ puţin şi de a să scoate de supt sarcina datorieĭ în care se găsesc unele din aceste mănăstirĭ.

Iar mănăstirile Neamţul şi Secul să rămăe slobode, precum au fost şi pără acum, încît vor păzi rînduiala lor acea după cuviinţă. Veniturile Agapiiĭ şi a Varaticuluĭ să să unească la un loc şi să să întrebuinţeze la amîndouă mănăstirile, şi socoteala vatrăturilor (sic) şi a cheltuelelor să se caute la epitropia celorlalte mănăstirĭ, supt care epitropie să să dee şi toate mănăstirile pămînteştĭ ce sunt saŭ supuse mitropolieĭ saŭ slobode, legiuind spre aceasta de a să rîndui prin sfatul obştesc patru boĭerĭ înadins din boĭeriĭ pămîntenĭ şi doĭ din partea bisericească, pe care să vor socoti, ca să strîngă veniturile lor, să grijască de buna cuviinţă bisericile şi de moşiile lor şi de a împlini şi celelalte hotarîte, şi să dee socoteală pe tot anul în sfatul obştesc; iar prisosul veniturilor să se dee la casa aşăzăturilor patriiĭ. Supt aceasta epitropie, să fie şi casa mitropolieĭ şi amînduror episcopilor, urmîndu-să epitropia lor după hrisovul domnuluĭ Alexandru Moruzi din anul 1804.

Ad 61: *Cfit* = taxă. — *Potir* = pahar. — *Beşlegărit* = dare pentru întreţinerea beşlegilor, dregătorĭ pe la judeţe.

Ad 62: Insemnat pentru îndreptarea luĭ în contra Grecilor, carĭ pe atuncĭ, 1822 eraŭ disgraţiaţĭ de Turcĭ. (Xenopol, *Istoria Romînilor,* VI, p. 56.)

64. — Pentru preuțĭ și diaconĭ, prin sfatul obștesc să să pue la cale ca să să aducă în starea acea după cuviință pentru vremea viitoare, ca să nu fie maĭ mulțĭ de cîțĭ va cere trebuința, și aceĭ care să vor face de acum să fie învățațĭ la scoalele patrieĭ cu știința cea deplină pentru ale bisericeĭ și a legeĭ- și cu acea știință cuviincioasă pentru această vrednicie, și toțĭ preuțiĭ bisericilor și a mănăstirilor să fie numa din pămîntenĭ moldovenĭ. Iar pentru plata peciurilor de cununie, ce ieu protopopiĭ, și pentru plata preuților pentru tot felul de cetire, ca să lipsască catahrisul ce urma pără acum din cetire, acele plățĭ prin sfatul obștesc să să pue la cale, hotărîndu-să ce plată să iee.

65. — Spre obștescul folos și pășire înainte pentru învățătura neamuluĭ moldovenesc, să să așăze școale obșteștĭ în Eșĭ (sic) și pe la toate tîrgurile din țară, în rînduiala cea maĭ bună și maĭ cuviincioasă, într'un chip ca acela ca să poată învăța ori cine în limba noastră: gramatică, aritmetică, geometrie, logică și meșteșugul alcătuitor de scris, aceste fiind cele maĭ de trebuință pentru toată starea de obștie, pe lîngă știința celor cuviincioasă a legeĭ, a pravileĭ și a datorieĭ obșteștĭ. Apoĭ după aceasta, să între ceĭ (ce) vor voi în scoale de limbĭ streine, așăzîndu-să și acest fel de scoale cum se vor socoti și unde, spre a se da învățăturĭ într'însele în limbile ce sunt maĭ de trebuință pentru acest pămînt, în care limbĭ să să dee și ori ce altă știință de tot felul.

66. — O tipografie obștească în limba patrieĭ, afară de acea ce o avea mitropolia, să să slobodă a să deschide și a să alcătui în cea maĭ bună orînduială, care de nu o va face ocîrmuirea, să să slobodă voe ori căruĭ din pămîntenĭ s'ar găsi ca să o alcătuiască cu a sa cheltuială, dînd însă și ocîrmuirea tot agiutorul cel putincios din partea eĭ, spre a se înființa după trebuință și a sluji spre tipărirea a tot felul de cărțĭ ce se vor înfățoșa trebuincioasă (sic), fiind și fără pricină vederat vrednică de oprire.

67. — Pentru a se înconteni înmulțitele chipurĭ de sărăcie și bîntuelele ce urmează cu pricinele împresurărilor de moșiĭ, să să rînduiască prin sfatul obștesc cîte o comisie înadins de boĭerĭ și cu inginerĭ pe la toate ținuturile, ca să hotărască toate moșiile după puterea scrisorilor ce va înfațoșa fieşte care; care boĭerĭ să fie aleșĭ aceĭ maĭ cunoscuțĭ întru știință și maĭ ispitițĭ întru dreptate, supuindu-să supt giurămînt că vor păzi singură dreptatea acea următoare după puterea scrisorilor, și să dee sfărșit hotărîrilor la fața locuiuĭ. Iar unde vor fi niscaĭ va pricinĭ marĭ, cu nemulțămire despre o parte, pentru ca să să curme și acele tot într'o vreme, să aibă voe amîndouă părțile a-șĭ maĭ alege doĭ saŭ patru boĭerĭ hotarnicĭ, ca împreună cu boĭeriĭ comisieĭ să maĭ cerceteze la fața locuiuĭ și să isprăvească hotărîtura cu izbrănirea de istov. Iar cînd socotința boĭerilor comisieĭ și cu a hotarnicilor

Ad 63—66: Introducerea limbeĭ române în școle și tipografie.

Ad 67: Inginerĭ hotarnicĭ eșise în 1818 din cursul de inginerie în limba română al luĭ Gh. Asaki.

nu să vor (sic) uni spre mulţămirea amînduror părţilor, atunce să să dee sfîrşit şi aceleĭ pricinĭ cu domnescul divan, prin vadè hotărită de un an, ca să iee sfîrşit. Iar pentru plata ostineleĭ (sic) boĭerilor comisieĭ şi a inginerilor, să să socotească cu sfatul obştesc un preţ cuviincios şi fără asuprire, care să-l plătească moşinaşiĭ după analoghia cît va agionge (sic) pe fieşte care pe moşie saŭ partea sa de moşie.

68. — Streiniĭ (sic) să nu poată de acum înainte a maĭ cumpăra moşiĭ şi alte acareturĭ stăpînitoare de vecĭ în pămîntul acesta. Iar pentru lucrarea neguţitorieĭ, să fie slobozĭ tot felul de străinĭ (sic) de a urma în pămîntul acesta, fără a putea să să statornicească cu lăcuinţa (sic) în ţară.

69. — Strînsura acea de Arnăuţĭ şi alţiĭ, ce să obicĭnuise a fi în pămîntul acesta purtătoare de arme, ca nişte oamenĭ ce au fost pururea turburătorĭ şi supărătorĭ patrieĭ, să să incontinească (sic) şi nicĭ odată să nu să maĭ primiască subt nicĭ un fel (de) chip în Moldova.

70. — Neamul jidovesc fiind ca o sarcină pentru lăcuitoriĭ pămînteştĭ, după chipurile cu care să chivirnisesc (sic), nefiind lucrătorĭ de pămînt, să nu fie îngăduiţĭ de acum înainte a să maĭ înmulţi cu venirea din alte părţĭ, şi aceĭ ce sunt să nu fie slobozĭ a ţinea moşiĭ cu anu saŭ orînzĭ pe la sate, sau să locuiască statorniciţĭ prin sate, precum nicĭ de a face velniţĭ pre la tîrgurĭ saŭ a ţinè căsăpiĭ şi a vinde noroduluĭ creştinesc carne, avînd slobozenie numaĭ pentru dînşiĭ să-şĭ tae carnea trebuincioasă; iar velniţa pentru lucrare de holercă şi rachiŭ să aibă voe numaĭ stăpîniĭ de moşiĭ a deşchide (sic) şi a ţinè pe moşiile lor, atuncĭ însă când nu va fi lipsă de pîne în ţară, şi cu alt feliŭ de plată să nu fie supăraţĭ, afară de acea a vămeĭ legiuită (sic) pe cîtă holercă şi rachiŭ vor scoate când vor trece peste hotar.

71. — Ţiganiĭ lăeşĭ şi lingurarĭ, ce sunt robĭ boĭereştĭ şi umblă cu şătrile prin ţară din loc în loc, fiind-că pricinuesc multe supărărĭ de furtişagurĭ şi păgubirĭ lăcuitorilor ţăreĭ şi stăpînilor de moşiĭ, să fie opriţĭ din obicĭnuinţa umblăriĭ lor acesteĭ nestatornicĭ, îndatorind pe stăpîniĭ lor de a-ĭ statornici pe la moşiile lor, saŭ şi pe la tîrgurĭ, aceĭ ce aŭ meşteşugurĭ; asămine şi pentru Ţiganiĭ domneştĭ, prin sfatul de obşte să să pue la cale, ca să lipsască supărările şi păgubirile ce pricinuesc şi aceştia în ţară.

72. — Pentru domniĭ aceste̥ĭ ţărĭ, rămăind după milostivnica îndurare pre putemiceĭ noastre împărăţiĭ ca să fie din pămîntenĭ domnĭ, atunce ale-

---

Ad 68: Oprirea străinilor de a cumpĕrà moşiĭ *şi alte acareturĭ* (case în oraşe). In vremile vechĭ străiniĭ puteaŭ cumpĕrà moşiĭ. (Xenopol, *Istoria Românilor*, IV, p. 106.) In tractatul luĭ Cantemir cu Petru-cel-Mare se prevede clausula ca Ruşiĭ să nu pótă cumpĕrà moşiĭ în Moldova. (*Ibidem*, IV, p. 514 şi 525—530.) Străiniĭ aŭ avut în tóte timpurile dreptul de a cumpĕrà case în oraşe; Armeniĭ şi pe acela de a cumpĕrà viĭ. (*Ibidem*, IV, p. 108 şi VI, p. 202.)

Ad 70: Oprirea Jidovilor de a ţiné moşiĭ în arendă, orânḑĭ, adecă crâşme pe la sate, velniţe şi căsăpiĭ pentru creştinĭ, arată că eĭ se îndeletniciaŭ cu asemenea daraverĭ pe la începutul véculuĭ, de óre-ce proiectul voesce să-ĭ opréscă de la ele.

gerea domnuluĭ să fie prin obşteasca adunare, alcătuită de mitropolit i de episcopiĭ ţăreĭ şi de toată obştea boĭerilor, de la logofăt mare şi până la şatrar, alegîndu-se domnul numa din pămîntenĭ şi pi (sic) acel ce va fi maĭ cu deplină ispitire, cunoscut şi însămnat pentru faptele sale cele bune, pentru rîvna patrioticească, pentru vrednicia cea cuviincioasă unuĭ domn şi pentru credinţa sa cătră pre puternica împărăţie, şi făcîndu-să alegirea (sic) după socotinţa şi primirea celor maĭ mulţĭ, după care, făcîndu-să cunoscut pre puterniceĭ împărăţiĭ prin obştesc Arz-magzar pentru acel ales, să facă şi rugăminte de a să întări şi a să orîndui domn.

73. — Legiuindu-să privileghiul acesta a sfatuluĭ obştesc, ce l'aŭ avut din învechime (sic) pămîntul, după rugătoarea cerere a să face din parte (sic) obştieĭ pămîntuluĭ, tot ce să va hotărî de domn împreună cu sfatul obştesc să fie şi să să cunoască de hotărîre şi voinţă a toată ţara. Acea hotărîre are să fie desăvîrşita pravilă, căreia toată obştia noroduluĭ este datoare neapărat a să supune.

74. — Pravilelor ţăriĭ şi şi (sic) hotărîrilor celor săvîrşite de domn unit cu sfatul obştesc este supus însuş domnul şi sfatul obştesc, până cînd nu s'ar anerisi acea hotărîre prin altă pravilicească hotărîre.

75. — Pravila fiind tot temeiul în care stă stavila întregiĭ slobozeniĭ, hotarul putereĭ celor ce plinesc trebile obşteştĭ, prevăţul cel povăţuitoriŭ (sic) spre ocrotirea . . . aceştĭ (sic), a averiĭ şi a drepturilor obşteştĭ saŭ în partea fieşte-căruia, şi în sfîrşit temeiul putereĭ care plineşte şi face a să plini toate aceste legăturĭ soţialiceştĭ, cererea obştieĭ este ca, pe temeiul cererilor sale aceste arătate şi acele următoare de aceste, precum şi acele ce se vor maĭ găsi de cuviinţă (1) afară de aceste, să înfăţoşăze o pravilă a ţăriĭ în deplină cuprindere şi a pravililor politiceştĭ şi acele criminaliceştĭ, precum şi a tuturor orînduelilor celor sfinţite a pămîntuluĭ, care pravă (sic), alcătuindu-să în limba noastră, să să întărească şi să să dee în cunoştinţa cea de obşte, spre a o avè fieşte cine de pravăţ asupra dreptăţilor şi asupra îndatoririlor sale; dar păn se va alcătui şi se va (sic) înfiinţa pravilele ţăriĭ după chipul arătat, să va urma în pricinile de giudecăţĭ politiceştĭ după împărăteştile pravile şi în pricinile de giudecăţĭ criminaliceştĭ după . . . . . (2), până cînd va lua sfîrşit pravila ţăriĭ.

76. — Sfatul obştesc fiind lucrul cel maĭ cu denadinsul ce se cere de cătră toată *obştia* pămîntuluĭ şi fiind-că prin acesta, dinpreună şi cu domnu stăpînitoriu, are să să facă începutul şi pornirea a toată lucrarea privitoare cătră sfîrşitul cererilor însămnate pentru binele patrieĭ, adauge obştia şi această rugătoare ceriri (sic), ca, legiuindu-să privileghiul acesta pămîntuluĭ

Ad 74: Articol însemnat, care rostesce pe faţă principiul ce resultă implicit din art. 19—23, anume că Domnul şi Sfatul obştesc trebue să se supună orînduirilor întocmite de eĭ, până când ele se schimbă; cu alte cuvinte: *supunerea autorităţilor ocârmuitoare sub legĭ,* esenţa regimuluĭ constituţional.

(1) Punctat pe de desubt şi înlocuit cu: *trebuinţa.*

(2) Lăsat loc alb.

(sic), acum de odată adunarea sfatuluĭ să înfăţoşăze prin însuş ocîrmuirea. Ocîrmuirea domnieĭ să facă adecă inadins luminata poruncă domnească către boĭeriĭ ţinuturilor, ca să-şĭ aleagă de la fieşte care ţinut cîte un boĭer vechil şi să se trimită aicĭ la Eşĭ; să facă iarăşĭ înadins luminata poruncă (1) domnească către boĭeriĭ orăşenĭ din Eşĭ, ca să să aleagă doisprezece boĭerĭ de toată treapta pentru acest dintăĭ sfatul (sic) obştesc; şi aceasta făcîndu-să, apoĭ, prin alta luminata (sic) poroncă către preosfinţia lor (mitropolitul) şi episcopiĭ ţăriĭ şi către toţĭ aleşiĭ boĭerĭ vechilĭ de pe la ţinuturĭ şi aceĭ din boĭeri orăşănĭ a Eşuluĭ, ca în zi hotărîtă să să adune toţĭ la un loc socotit, spre a înfiinţa sfatul obştesc, după care să să facă în adunari sa (sic), şi socotinţa de alegirea a boĭerilor celor ce aŭ să plinească locurile osăbiţilor dregătorĭ, mansupurĭ şi celelalte slujbe de pămînteştĭ trebuinţă.

77. — Fiind-că jalbele obştieĭ în trebuinţele patrieĭ către prea puternica şi umbritoarea noastră împărăţie aŭ fost oprite de la o vreme încoace de către domniĭ grecĭ, din care pricină nicĭ odată obştia cea adevărată al (sic) acestuĭ pămînt nu aŭ putut să-şĭ arate nevoile şi tînguirile sale, pricină pentru care aŭ şi venit pămîntul nostru în această nenorocită stare, cererea obştieĭ este ca, slobozîndu-să de către împărătească milostivire pămînturilor dritul acesta ce din vechiu l'aŭ avut, să fie slobodă şi lucrarea acestuĭ drit în ori ce vreme de trebuinţă. Iar osăbit jalobe, afară de trebuinţele cele obşteştĭ a patrieĭ şi numaĭ de vre o pără unuia asupra altuia, să fie oprite şi neertate.

Incheere.

De nu ar fi fost sădită în oamenĭ prima stăpînire de patimĭ, precum mănia, pizma, lăcomia, mîndria, ambiţia şi celelalte cîte le înfăţoşază iubirea cea de sineşĭ şi enteresul (sic), întru adevĕr că nu ar fi trebuit omenireĭ (sic) nicĭ un fel de pravilă saŭ de orînduială. Toţĭ ar fi putut atunce să petreacă întru o liniştită unire şi mulţumire. Omul către om şi norod către norod ar fi avut o firească stavilă, care nu i-ar fi lăsat să jignească nicĭ să vatăme unul pe altul. Pronia însă n'a rînduit omeniriĭ o asemene soartă. Moldova înfăţoşază dovada cea maĭ vie şi maĭ luminată că o soţietate de oamenĭ, ce nu se păvăţueşte cu pravila şi cu bunele orînduelĭ, este starea cea maĭ ticăloasă şi maĭ nesuferită ce se poate da pentru om. Acest pămînt a ticăloaseĭ noastre patriĭ, după ce prin însuş întîmplarea nenorociriĭ ce i-aŭ venit asupră, aŭ agiuns acum a să deşlega (sic) un minut din legăturile impilăriĭ supt care zăcè, este cu neputinţă să stee mult şi să nu-şĭ iee locu mîntuiriĭ din acele împilătoare legăturĭ prin cea ce s'aŭ putut (sic). Pre puternicul şi întru tot îndurătoriul nostru împărat, prin a

Ad 76: Lucrul de căpetenie pentru reformatorĭ erà înfiinţarea Sfatuluĭ obştesc, prin care tocmaĭ se puteà îndrumà domnia legiĭ în locul arbitrariuluĭ. Orĭ-cât de rudimentar, erà un început de Parlament.

(1) Cuvîntul *luminată*, uitat, e scris de-asupra.

sa firească nemărginită iubire de oamenĭ, învrednicindu-ne cu miluirea de a vedè acum înainte (sic) ocîrmuitor din adevĕrațiĭ noștri pămînteni și cu întemeierea celor din vechĭ legiuite pravilĭ, cum și orînduelĭ ale pămîntuluĭ nostru, negreșit a privileghiilor și a orînduelilor ce vor urma înainte de încăpere rălelor în pămîntul acesta (sic), ne-a slobozit cu a sa înaltă milostivire și întărirea acestuĭ privileghiŭ, prin înadins sfînt și vrednic de toată închinăciunea împărătesc firman, întru care să mărturisește în destul de luminat împărăteasca sa îndurătoare bună voință de a se desrădăcina din sînul pămîntuluĭ nostru nedreptatea și asuprirea și de a se întemeie iarăș liniștea, pacea și buna viețuire.

Obștia noroduluĭ acestuia, însuflețită de această înaltă și plină de milostivire îndurare a pre puterniculuĭ împărat, nu să stînjinește de a lua îngrijirea acea prin putință, ca să închipuiască o mijlocire prin care să-șĭ dovădească (sic) și folosința cea dreaptă și cuviincioasă a miluiriĭ acesteĭ sîrguințe; dar și pune de față înainte pre înalțatuluĭ și milostivuluĭ stăpînitoriu saŭ domn aceste însamnate pre plecate cererĭ, care s'aŭ alcătuit în cît s'aŭ putut maĭ atocmit cu cererile cuprinse prin obșteasca jaloba sa acea maĭ de nainte trimisă cătră pre strălucitul pre a înaltuluí (sic) și pre puterniculuĭ devlet, și cu hotărîrea cea milostivnică a sfîntuluĭ împărătesc ferman, ce s'aŭ slobozit asupra norociteĭ înnoirĭ a domnieĭ pămîntuluĭ nostru.

De urmează în alcătuirea acesteĭ cerirĭ oreș ce (sic) puțină abatere de la cele obicĭnuite din învechime ale pămîntuluĭ saŭ de alte obiceiurĭ ale vremiĭ acestiĭ de maĭ în urmă a domniilor streine, aceasta însuș firea lucrurilor o aŭ cerut a să face. Scoposul nu privește aiure de cît la o temelie de siguranție în cît s'ar putè maĭ atocmită, pentru ca să să ocrotească și să să întrunească dreptățile cele de obște a (sic) noroduluĭ și a fiește căruia, și această temelie pămîntul nu o găsește a sta în alta de cît numaĭ intru alcătuirea de pravilă pămîntească, îmbrăcată cu toată destoinicia acea cuviincioasă pentru binele cel de obște. Intru acest scopos, năzuește obștea pămîntuluĭ a pune înaintea pre înălțatuluĭ stăpînitoruluĭ săŭ domn pre plecatele sale cerirĭ acește (sic), care să întovărășesc și cu cea maĭ adîncă obștească rugăciune de a să primi și de a să lua acum de odată dreptul temeiŭ, drept oareși care lumină de povățuire în lucrarea pămînteștilor noastre trebuințe, pănă să va alcătui pravila țăreĭ, pentru ca să să poată desrădăcina rălele cele adînc străbătute a neorînduelеĭ, urmate întru atâta delungare de vreme, a stăpîniriĭ domnilor streinĭ, pentru ca să putem înființa, după tristele sfărmăturĭ a nevoeĭ acestia, în care am venit, o oareșĭ care adăpostire de odihnă, cu dreptățile micșuratelor noastre averi și cu sudorile feții noastre, ca să depărtăm în sfîrșit de asupra noastră urgia pronieĭ aceĭ ce nicĭ odinioară, de la începutul veacurilor și până acum, n'aŭ blagoslovit nicĭ un feliŭ de fericire așezată pre temeiul nedreptățiĭ și a impilăreĭ.

Făcută în Eșĭ, la anul 1822, Sept. 13.

STUDIŬ ASUPRA CONSTITUŢIUNIĬ DIN 1822.

Caracterul Constituţiunii din 1822. — Documentul reprodus în paginele precedente conţine fără îndoială o Constituţiune, în înţelesul obicînuit al cuvîntuluĭ, adecă o întocmire legală a ocârmuiriĭ unuĭ stat. De aceea şi este el arătat sub acest titlu în deosebitele acte ale timpuluĭ. (1) Esenţa uneĭ ocârmuirĭ constituţionale, în deosebire de cea absolută, este că, în cea dintâiŭ, puterea ocârmuitóre este supusă unor legĭ, pe când în cea absolută ea stă de-asupra legilor: rex legibus solutus. Constituţiunea Moldoveĭ din 1822 prevede acest principiŭ, şi implicit, când arată cum aŭ să lucreze puterile statuluĭ, şi explicit, prin articolul 74, care spune că «pravilelor ţěriĭ şi hotărîrilor celor săvîrşite de Domn, unit cu Sfatul obştesc, *este supus însuşĭ Domnul şi Sfatul obştesc, până când se schimbă acele hotărîrì*», adecă ceea ce aŭ dispus organele legale ale ţěriĭ légă pe înseşĭ acele organe, până când intervine o modificare făcută însăşĭ într'un chip legal, — rostire nu se póte maĭ lămurită a principiuluĭ constituţional: domnia legilor.

Sistemul constituţional nu póte existà însă fără o împărtăşire a poporuluĭ, a voinţeĭ obştescĭ, la întocmirea normelor generale de purtare a ómenilor; căcĭ dacă legile ar fi resultatul voinţeĭ numaĭ a Capuluĭ statuluĭ, ele s'ar puté schimbà în fie-ce moment, ca şi acéstă voinţă, şi s'ar avé numaĭ un despotism mascat în locul unuia făţiş. Sistemul constituţional cere numaĭ decât să fie şi representativ, adecă să aibă un organ care să represinte voinţa poporuluĭ în întocmirea normelor conducětóre. Proiectul nostru ţine sémă şi de acéstă a doua cerinţă a ocârmuiriĭ constituţionale. El întrupézá representarea ţěriĭ în Sfatul obştesc. Vom cercetà maĭ la vale alcătuirea acestuĭ Sfat şi

(1) Raportul luĭ Michail Sturdza citat în introducere (v. maĭ sus, p. 133); — Memoriŭ asupra administraţiunii Caimacamuluĭ Vogoride în Moldova, 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I^4, p. 55: «Les novateurs de la classe inférieure rédigèrent en soixante-dix-sept articles une *Constitution* calquée sur les principes qui tendent à une entière désorganisation etc.»

vom vedé atuncĭ cât de departe stă el de ideile nóstre asupra adevěrateĭ representărĭ a voințeĭ obștescĭ. Orĭ-cât de rudimentară ar fi însă acéstă representare, *ea aveà rolul cel mare și însemnat de a impune părerile sale Domnuluĭ,* de a fi maĭ puternică decât el când erà vorba de a se întocmì normele îndreptătóre ale vieţeĭ sociale. Art. 23 dispune anume, că «în casul când socotința Sfatuluĭ nu va fi primită de Domn, el va întórce-o Sfatuluĭ cu țidulă gospod, împreună cu anaforaua ce i-a făcut-o cunoscut». Dacă părerea deosebită a Domnuluĭ întrunesce covîrșirea glasurilor Sfatuluĭ obștesc, ea devine lege. *Iar dacă nu va fi primită, atuncĭ Domnul va fi îndatorit a primì anaforaua, adecă părerea Sfatuluĭ,* și să o întăréscă. Decĭ, în cas de neînțelegere între Domn și Sfat asupra uneĭ měsurĭ, voința Sfatuluĭ e precumpěnitóre, — iarășĭ recunóscerea unuĭ principiŭ fundamental a sistemuluĭ constituțional: guvernarea națiuniĭ prin ea însășĭ. Idea unuĭ asemenea sistem de ocârmuire a fost rostită pentru întâia óră în țěrile române în proiectul de Constituțiune a Moldoveĭ din 1822. Ocârmuirea maĭ veche a țěrilor române nu cunósce decât principiul absolutismuluĭ celuĭ maĭ larg, celuĭ maĭ fără de hotare. Cantemir caracterisézá fórte bine puterea Domnuluĭ, când spune că «ea se întinde nu numaĭ asupra boerimiĭ și a locuitorilor Moldoveĭ, ci încă și asupra altora, de orĭ-ce stare ar fi, când se află în țéră. Viéța și mórtea lor este în mânile Domnuluĭ. Judecând el pe cine-va la mórte, la bătae, la surgun saŭ la perderea moșiilor, măcar și cu strâmbătate și tiranie, apoĭ ceĭ lovițĭ pot numaĭ să se róge prin graiŭ saŭ scrisóre, dar nimenĭ nu are voia de a contrarià saŭ a se împrotivì judecățiĭ domnescĭ. Și iarășĭ, dacă va voì să libereze pe vre-unul judecat la mórte de tótă țéra, nimenĭ nu póte să se opună voințeĭ luĭ. Tóte dregătoriile civile și militare atârnă de bunul sěŭ plac; le dă celor iubițĭ, le iea de la ceĭ urîțĭ. Pentru împărțirea lor, Domnul nu are nicĭ o regulă prescrisă. Dacă ar voì să facă pe un țěran Logofět Mare, care este boeria cea maĭ mare a Moldoveĭ, nimenĭ nu cutéză a i se împotrivì și, din contra, când ar voì să lipséscă din post pe unul, fie măcar și din némul cel maĭ de frunte, îndată acela caută a se supune hotărîriĭ domnescĭ. Asemene putere are nu numaĭ asupra celor maĭ de jos aĭ cleruluĭ bisericesc, ci încă și asupra Mitropolituluĭ, Episcopilor, archimandriților și egumenilor și asupra tuturor celor ce sunt de tagma bisericéscă. Neîmpedecat póte să-ĭ scótă din dregătoriile lor, deșì nu din cele sacerdotale, și, cerěnd trebuința, póte și cu mórte să-ĭ pedepséscă.» (1)

(1) Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 38.

Divanul vechiŭ erà cu totul alt cevà decât ce căutà să fie Sfatul obştesc în organisaţiunea cea nouă. Divanul ajutà numaĭ Domnuluĭ cu luminile sale la ocârmuire. Domniĭ bunĭ şi înţelepţĭ luaŭ adese-orĭ îndreptarea purtăriĭ lor de la părerile Divanuluĭ. Dar ascultarea de ele nu erà îndatoritóre pentru Domnĭ. Eĭ puteaŭ să trécă peste socotinţa Divanuluĭ, fără ca pentru acésta voinţa lor să fie privită ca nelegiuită. Nu e vorba, cronicariĭ ţin de rĕŭ pe aceĭ Domnĭ carĭ puneaŭ în lucrare dreptul săbieĭ asupra protivnicilor lor fără judecata Divanuluĭ. Dar la acéstă hulă morală se mărginià sancţiunea depăşiriĭ obiceiuluĭ pămîntuluĭ. Voinţa Domnuluĭ, deşì abătută de la el, se puneà nu maĭ puţin în lucrare, căcĭ nicĭ o lege nu îngrădià a-tot-puternicia stăpânuluĭ. In voia Domnuluĭ stăteà tot ce-ĭ treceà prin minte şi nedreptatea cea maĭ strigătóre la cer puteà să iee fiinţă, de îndată ce Domnul aveà inima a o împlinì. (1)

Cea dintâiŭ licărire a uneĭ mărginirĭ a puteriĭ Domnuluĭ, concedată însă de bună voe din partea acestuia, ne-o dă cel maĭ însemnat din Domniĭ fanarioţĭ, Nicolae Mavrocordat, care, la sfîrşitul fie-căruia an de domnie, dădeà sémă Divanuluĭ de mânuirea banilor publicĭ. Deşì el făceà acésta numaĭ spre a puté luà adeverinţă de la ţéră despre suma ce cheltuise de la dînsul în interesul eĭ, nu rĕmâne mĕsura luată de Mavrocordat maĭ puţin însemnată, prin putinţa controluluĭ ce-l dădeà Divanuluĭ asupra mânuiriĭ financiare. Că acest control erà scopul la care tindeà Domnul fanariot, se vede maĭ bine încă din purtarea luĭ din Muntenia, unde, deşì nu cheltuise nimic de la el şi decĭ nu aveà nevoe a luà adeverinţă, totuşĭ el dă sémă Divanuluĭ aceleĭ ţĕrĭ la sfîrşitul anuluĭ, spre a-ĭ dovedì că «orĭ-ce s'a cheltuit din ţéră a fost pentru trebile împĕrăţieĭ şi ale ţĕriĭ, iar că asupra luĭ nu a rĕmas nimic». (2) Dar, pe lângă că exemplul dat de Mavrocordat a rĕmas un fapt cu desăvîrşire singuratic şi fără nicĭ o urmare pentru viitor, apoĭ maĭ este de luat în privire că, pe timpul luĭ, nicĭ nu-ĭ trecuse prin gând Divanuluĭ a cere de la Domn atare restrîngere a puteriĭ sale, pe când la 1822, deşì Domnul nu se opune cererilor de reforme, ele plécă de la aceĭ ce represintaŭ, de bine, de rĕŭ, interesele ţĕriĭ.

Se póte decĭ susţiné, cu drept cuvînt, că cea dintâiŭ întrupare a uneĭ gândirĭ constituţionale în ţĕrile române s'a făcut în proiectul de Constituţiune a Moldoveĭ din 1822.

---

(1) Cf. Xenopol, *Istoria Românilor*, II, p. 194 şi III, p. 588.

(2) Acsinte Uricarul, în *Letopiseţe*, ed. Kogălniceanu, Iaşĭ 1853, II, p. 154 şi 180 ; cf. şi *Magasinul istoric pentru Dacia*, IV, p. 141 şi Xenopol, *Istoria Românilor*, V, p. 12.

Carĭ sunt principiile de ocârmuire primite de acéstă Constituţiune? Ele sunt acele ale statelor moderne întemeiate pe libertate şi egalitate şi dacă, în realisarea lor, ele vor fi une-orĭ schimonosite, să nu uităm că trebue ţinut sémă de starea veche de lucrurĭ, care nu puteà fi schimbată aşà de adĭ până mâne, fără nicĭ o sbuciumare, fără nicĭ o frămîntare lăuntrică.

Constituţiunea din 1822 proclamă fără îndoială principiĭ absolut necunoscute pînă atuncĭ în ţĕrile române. Acestea sunt:

1) *Respectul proprietăţiĭ*, prevĕdut prin art. 3 şi 58. Se recunósce însă principiul exproprieriĭ pentru causă de folos public. Deşì exproprierea nu este mărginită, ca în Constituţiunea nóstră de adĭ, la cele treĭ casurĭ cunoscute şi se dispune că ea va puté avé loc de câte-orĭ «o neapĕrată obştéscă trebuinţă va cere acésta» (art. 4), totuşĭ se referă la pravilele speciale carĭ trebuiaŭ să reguleze acéstă materie şi se prevede mĕsura apĕrătóre a acestuĭ aşezămînt de temelie al vieţeĭ sociale, hotărîndu-se ca despăgubirea să se dea maĭ înainte.

2) *Libertatea individuală*. După articolul 6, nimenĭ nu póte fi închis, nicĭ pedepsit, decât numaĭ la întîmplările hotărîte de pravile, întărindu-se şi maĭ bine acéstă oprire prin supunerea la pedépsă a orĭcuĭ ar săvîrşì împrotiva uneĭ feţe o lucrare nevolnicită în pravilă, fie măcar judecător, precum şi a celuĭ ce ar îndemnà saŭ ar poruncì asemenea săvîrşire, şi acésta *fără deosebire de obrajĭ*, cum glăsuesce articolul 8.

3) *Libertatea munceĭ şi a comerţuluĭ* (art. 13).

4) *Garantarea onóreĭ ómenilor*, maĭ ales înfrînându-se fără-de-legile ce se săvîrşiaŭ maĭ înainte, când omul privat erà expus la tóte brutalităţile organelor ocârmuiriĭ (art. 18).

5) *Egalitatea înaintea legilor*, principiŭ absolut necunoscut vecheĭ societăţĭ, întemeiată pe regimul privilegiilor şi a deosebirilor de rang. In afară de art. 8, care prevede pedépsa abusurilor contra disposiţiunilor conţinute în el, fără deosebire de obrajĭ, art. 18 rostesce acest principiŭ chiar în chip teoretic, întru cât proclamă ca *pravila să aibă aceeaşĭ putere pentru toţĭ, spre a pedepsì şi a ocrotì*. Şi tot aceeaşĭ ideo maĭ rĕsare şi din art. 12 şi 26, carĭ prevĕd că slujbele să nu maĭ fie date pe moştenire şi chivernisélă, ci fără deosebire de rang, la ceĭ cu vrednicie recunoscută.

In afară de aceste marĭ principiĭ, menite a transformà cu totul apucăturile vecheĭ societăţĭ, proiectul nostru maĭ conţine şi alte disposiţiunĭ, din carĭ unele sunt prevĕdute şi de Constituţiunea sub care trăim astădĭ. Aşà, el reguléză modul împămînteniriĭ (art. 14—16), opresce pe

străinĭ de a cumpĕrà imobile rurale şi chiar case în oraşe (?) (art. 68), apĕră pe Capul statuluĭ contra atacurilor (inviolabilitatea) (art. 11), dispune publicarea legilor înainte de a lor aplicare (art. 17).

Proiectul maĭ conţine apoĭ şi articole carĭ se referă la împrejurărĭ carĭ, după ideile nóstre de aḑĭ, ar trebuì să alcătuiască obiectul unor legiuirĭ speciale, precum: organisarea judecătoréscă şi chiar modul de funcţionare a tribunalelor (art. 24—33), dispoziţiunĭ asupra organisăriĭ finanţelor (art. 38—39, 45, 49, 54—57, 61), asupra menţineriĭ liniştei şi a rîndueleĭ publice (art. 40—44), asupra numiriĭ în dregătoriĭ (art. 46—49 şi 51), asupra raporturilor între proprietarĭ şi ţĕranĭ (art. 53).

Sunt în sfîrşit şi unele disposiţiunĭ particulare timpuluĭ în care proiectul a vĕḑut lumina ḑileĭ, precum autonomia Domnieĭ cu alegerea de către Obştésca Adunare (art. 1 şi 72), regularea scutelnicilor (art. 60), trecerea stăpâniriĭ mănăstirilor de la Grecĭ la pămîntenĭ (art. 63), aşezarea de şcóle românescĭ (art. 69), limpeḑirea hotarelor moşiilor (art. 67), oprirea Evreilor de a luà moşiĭ în arendă şi a ţiné crâşme în sate (art. 70), regularea situaţiuniĭ Ţiganilor (art. 71), alcătuirea de legĭ speciale pentru tóte trebuinţele (art. 75) şi dreptul de petiţiune la Pórtă (art. 76).

Să venim acum la sistemul representativ admis de proiectul din 1822. Representantul voinţeĭ ţĕriĭ este, după acest proiect, *Sfatul obştesc*, şi se vede însemnătatea pe care el o dă acestuĭ aşezămînt, prin aceea că în art. 71 se spune că *Sfatul obştesc este lucrul cel maĭ cu dinadinsul ce se cere de către tótă obştea pămîntuluĭ.* Modul însă cum este recrutat acest corp, care trebuià să întrupeze cugetarea şi voinţa poporuluĭ, ni se va păré cu totul straniŭ şi de loc corespunḑĕtor ideilor nóstre despre sistemul representativ.

Cu tot principiul egaleĭ îndreptăţirĭ înaintea ocrotiriĭ şi a egaleĭ expunerĭ faţă cu pedépsa, cu tótă lipsa de deosebire între obraze când erà vorba de aplicarea acestor disposiţiunĭ, cu tóte că în numirea dregătorilor este să se iee în privire în întâiul loc destoinicia lor, iar nu rangul aspiranţilor, aceste rostirĭ nu rĕstórnă cu totul sistemul privilegiilor, pe care se întemeià vechia organisare. Proiectul nostru recunósce dreptul de a representà interesele poporuluĭ numaĭ claseĭ boerescĭ şi nicĭ nu pomenesce despre cele-lalte clase ale poporuluĭ decât în articole unde e vorba de starea lor economică. Tot atât de puţin dispune el o egalisare a claselor sociale în îndatorirea de a plătì dărĭ. Apoĭ el păstréză dregătoriile iarăşĭ numaĭ boerilor, ceea ce se vede din disposiţiunea ca ele să fie încredinţate boerilor fără deose-

bire de rang. Alcătuirea Sfatuluĭ obştesc erà iarăşĭ mărginită numaĭ la elementul boeresc, afară de ceĭ treĭ capĭ bisericescĭ, carĭ se puteaŭ întîmplà să fie din popor. Sfatul se compuneà anume (art. 20):

1) Din Mitropolit şi ceĭ doĭ Episcopĭ;

2) Din tóte persónele înfiinţătóre ale Divanurilor şi departamentu-rilor (carĭ după art. 25, 26 şi 27 eraŭ tóte boerĭ);

3) Din 16 boerĭ ţinutalĭ aleşĭ de obştia boerilor din cele 16 ţinu-turĭ de atuncĭ ale Moldoveĭ. Insă, după cum s'a vědut la comentariul articolelor citate, boeriĭ aceştia eraŭ în majoritatea lor boerĭ micĭ, fără deosebire de rangurĭ, aleşĭ dintre ceĭ maĭ destoinicĭ.

Deşì în privirea organuluĭ care trebuià să privegheze şi să aplice legea fundamentală, să alcătuiască tóte legile speciale şi să conducă daraverile ţěriĭ, proiectul din 1822 stă încă pe o tréptă atât de îna-poiată, el fu totuşĭ privit de ómeniĭ timpuluĭ ca o înnoire însemnată, ce păreà unora ca un pas covîrşitor făcut în desvoltarea ţěriĭ, altora ca o ştirbire primejdiósă adusă vechilor aşezăminte, ca o měsură me-nită a duce la perdanie ţéra ce ar fi pus-o în lucrare.

Pentru a înţelege aceste învinuirĭ şi lupta înverşunată ce se duse de boerimea moldovenéscă în contra acesteĭ prime licărirĭ a ideilor moderne în întocmirea statuluĭ român, trebuie să cercetăm împreju-rările în carĭ acest proiect de Constituţiune din 1822 vědù lumina dileĭ.

Genesa Constituţiuniĭ din 1822. — Boerimea ţěrilor române tre-cuse în decursul timpurilor prin treĭ fase deosebite. La început de caracter militar, ea întovărăşià pe Domn în răsbóie şi găsià rěsplata ostenelelor sale în dăruirile de moşiĭ făcute membrilor eĭ de deosebiţĭ Domnĭ din neměsurata întindere a pămînturilor domnescĭ. Cu istovi-rea acestora şi cu decăderea politică şi militară a ţěrilor române, boe-rimea se prefăcù într'o clasă de funcţionarĭ, alăturea cu care apărură mazîliĭ, boeriĭ aceia carĭ nu maĭ ajungeaŭ să încapă la dregătoriĭ. Deprinderile răsboinice fură înlocuite din ce în ce maĭ mult cu lucră-rile de cancelarie, cu petrecerile la Curte, cu lenea şi nelucrarea. In epoca Fanarioţilor se petrece ultima prefacere în aşezămîntul boe-rimiĭ, care trebuià să dispară după aceea, spulberat de puternicul vînt al ideilor nouě. Boerimea devenì titulară, adecă în loc ca numele de boeriĭ să însemne îmbrăcarea uneĭ dregătoriĭ, el erà dat numaĭ ca titlu onorific, ca rang care stabilià o erarchie nobiliară ce nu în-cetà totuşĭ de a aduce bucurarea de óre-carĭ folóse economice destul de însemnătóre, pe lângă că daraverile politice ale ţěriĭ rěmân tóte pe mânile boerimiĭ.

Sistemul de a da boeriĭ titulare trebuià numaĭ decât să ésă la înmulţirea boerilor, de óre-ce numĕrul lor acum nu maĭ atîrnà de acela al funcţiunilor ocupate actual saŭ în trecut, ci de la bunul plac al Domnuluĭ. Maĭ mulţĭ observatorĭ şi însémnă crescerea neobicĭnuită a numĕruluĭ boerilor de pe la jumătatea véculuĭ XVIII până la timpul de care ne ocupăm. Aşà Athanasie Comnen Ipsilanti arată că Mateiŭ Ghica, sosind la Bucurescĭ (1752), făcù, în timp de treĭ lunĭ, 30 de Stolnicĭ, 20 de Paharnicĭ şi 50 de Sărdarĭ dintre proştĭ, făcênd să pérdă vistieria sferturile ce maĭ înainte se luaŭ de la eĭ. (1) Raicevich, Consul austriac în Muntenia de la 1782—1786, spune de asemenea că «este de necreḑut cât de mare e numĕrul titraţilor, din pricină că Principiĭ, saŭ prin favóre, saŭ pentru banĭ, conferă pe fie-ce ḑi titlurĭ de nobleţă persónelor carĭ le cer. Omul cel maĭ de rînd póte fi nobilisat, dacă numaĭ dă banĭ, şi adese-orĭ hamalĭ saŭ giambaşĭ de caĭ, prefăcuţĭ în nobilĭ, se tractéză uniĭ pe alţiĭ cu epitetul de cinstiţĭ boerĭ». (2) Abusul cu împărţirea titlurilor de boerie pe banĭ ajunse la culme pe vremile ocupaţiuniĭ rusescĭ din 1806—1812. Asupra luĭ ne spune Zilot Românul: «Nu erà maĭ puţin ciudat să veḑĭ că făceà şi boeriĭ cu un noŭ obiceiŭ, adecă cu pitace domnescĭ în scris, carĭ se daŭ la obrazele ce se boeriaŭ, cuprinḑĕtóre că cutare, după slujba sa saŭ după altă mijlocire, să se suie la trépta cutare; carĭ pitace ajunseră maĭ la urmă de se vindeaŭ şi pe banĭ şi erà destulă ocară, căcĭ le luà şi tóte mascaralele (sit venia verbo) şi ómeniĭ netrebnicĭ.» (3) Fără îndoială că lucrul atestat de cronicarul muntén pentru ţéra luĭ s'a petrecut şi în Moldova. In deosebĭ pentru acéstă ţéră avem tânguirĭ, nu e vorbă ale celor interesaţĭ, dar carĭ nu pot fi absolut neîntemeiate, că se înmulţise fórte mult numĕrul titraţilor pe timpul luĭ Michail Suţu, ultimul Domn fanariot, apoĭ sub oblăduirea Caimacamuluĭ Vogoride, după înăbuşirea revoluţiuniĭ grecescĭ. (4)

In timpul acesteĭ revoluţiunĭ, boerimea se împărţì în două tabere: una, cu Mitropolitul Veniamin Costache în frunte, se desţĕră în mare parte şi anume în Bucovina şi în Basarabia, iar alta, compusă maĭ ales din mica boerime şi de câte-và nume marĭ, rĕmase în ţéră.

---

(1) Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, p. 367.

(2) Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*, Neapole 1788, p. 163.

(3) Zilot, ed. Hasdeu, p. 85.

(4) Memoriul luĭ Michail Sturza din 1 Febr. 1823; Memoriul asupra administraţiuniĭ Caimacamuluĭ Vogoride, 1824; Petiţiunea Moldovenilor către Impĕratul Rusieĭ, 1825, în Hurmuzachi, *Documente*, Supl. I[4], pp. 7, 55 şi 87. — Drăghicĭ, *Istoria Moldoveĭ pe 500 de anĭ*, Iaşĭ 1857, II, pp. 110 şi 166.

Ambele tabere înţelegeaŭ să se foloséscă de rĕsvrătirea Grecilor, spre a aduce iar ocârmuirea în mânile pămîntenilor; dar boeriĭ emigraţĭ, toţĭ membri aĭ caselor celor marĭ, nu se puteaŭ înţelege asupra aceluia dintre eĭ căruia ar fi să se încredinţeze domnia, şi Vornicul Şerban Negel, fratele Mitropolituluĭ Veniamin, credeà chiar că, dacă ar fi să se alégă Domnul de Moldovenĭ, lucrul nu s'ar puté petrece «fără vĕrsare de sânge». (1) De aceea în arzul, pe care voiră să-l trimétă la Pórtă prin Teodor Balş şi prin mijlocirea Paşeĭ de Silistria, eĭ cer ca «să ne izbăvim de acum înainte întrù tóte de domnia şi oblăduirea grecéscă şi să aibă loc oblăduirea prin pămîntenĭ». Când însă este vorba de forma acesteĭ oblăduirĭ pămîntene, boeriĭ emigraţĭ cer ca să «se aşeze un Sfat de un numĕr de boerĭ şi între aceştia un baş-boer, ales de către ceĭ maĭ iscusiţĭ, care să ocârmuiască ţéra». (2) Pretextul pentru înlăturarea domnieĭ erà, că «un aşà guvern ar convenì ţĕriĭ în chip provisoriŭ, neputênd ea, din causa stăriĭ eĭ cea de plâns, sprijinì cheltuelile şi pompa unuĭ Gospodar, chiar dacă ar fi Moldovan». (3) Documentul din care împrumutăm aceste cuvinte numesce acest guvern *municipal*, pe când Al. Beldiman îl titluesce ironic de *decemvirat*.

Partidul boerilor rĕmaşĭ în Moldova, fiind alcătuit în imensa luĭ majoritate de boerĭ micĭ ce nu puteaŭ aspirà la domnie, iar aceĭ puţinĭ cu pretenţiunĭ trăgênd nădejde în partea fie-căruia, el nu se gândì a înlăturà gospodaratul, forma veche de ocârmuire a ţĕriĭ, dar cugetà, odată cu alegerea Capuluĭ statuluĭ, a schimbà rînduiala ocârmuiriĭ de până acum şi a introduce în conducerea eĭ principiile ce-şĭ făcuse calea din apusul cel maĭ îndepărtat al Europeĭ până la malurile Dunăriĭ. Câţĭ-và boerĭ marĭ primiră acest noŭ chip de a vedé şi, nădăjduind să ajungă în tron prin sprijinul partiduluĭ reformator, se puseră în fruntea luĭ; între aceştia erà în primul loc Vistiernicul Iordache Roznovanu şi, maĭ ascuns, ca maĭ sărac, dar tocmaĭ din acéstă pricină maĭ cu sorţĭ de isbândă, Spătarul Ioan Sandu Sturza.

Boeriĭ din Moldova trimiseră şi eĭ un arz către Pórtă, tot prin canalul Paşeĭ de Silistria, unde se întîlniră ambele deputaţiunĭ, acea a bo-

---

(1) Scrisórea luĭ Negel către Mitropolitul Veniamin, în Erbiceanu, *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ*, Bucurescĭ, 1888, p. 228.

(2) Arzul boerilor din Bucovina, în *Uricarul* luĭ T. Codrescu, VI, p. 132. Erà reînnoirea guvernuluĭ aristocratic cerut de boerĭ pe timpul Ecaterineĭ II. — Xenopol, *Istoria Românilor*, V, p. 177.

(3) Memoriul boerilor moldovenĭ, 1823, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, p. 25.

erilor din Cernăuţĭ şi acea a celor din Iaşĭ. Arzul acesta din urmă cereà şi el «restatornicirea pronomiilor vechĭ, carĭ s'aŭ perdut maĭ de tot din întrebuinţările rele ale Domnilor grecĭ, şi să se miluiască Pórta a desrădăcinà din pămîntul acesta şi nicĭ odată a maĭ locuì cu noĭ Grecĭ şi Arnăuţĭ cu înstărnicie de case şi alte acareturĭ». Maĭ cereà apoĭ restituirea mănăstirilor celor copleşite de Grecĭ, facerea de pravile în limba patrieĭ şi «să fim miluiţĭ cu orînduirea unuĭ Domn oblăduitor pămîntuluĭ din însuşĭ némul moldovenesc, precum şi Capichihaile să fie tot Moldovenĭ». Acest arz, aşà zis «al ciocoilor», maĭ conţineà însă şi cererile de reformă ale boerilor micĭ, gratificaţĭ de ceĭ marĭ cu acest epitet. Copia arzuluĭ, vĕḑută de Aga Petrache Negre la Visternicul Roznovanu, maĭ cuprindeà: «ca rînduirea Comitetuluĭ (adecă a Sfatuluĭ obştesc) ocârmuiriĭ să fie aceia pe care toţĭ, micĭ şi marĭ, îĭ vor alege, şi că tot acelaşĭ glas să aibă şi un Sulger cât şi un Logofĕt Mare, şi că şi la Comitet şi la tóte cele-lalte şi păr la Şatrar, de vor fi aleşĭ de glasurile obştescĭ, să să rînduiască, şi putere şi drept la tóte să fie de o potrivă cât a unuĭ Logofĕt Mare atâta şi a unuĭ Şatrar, decât a glasurilor celor maĭ multe să să urmeze hotărîre la orĭ-ce». (1) Aceste sunt tocmaĭ reformele prevĕḑute în proiectul de Constituţiune, şi care chiar, după cum se arată în titlul luĭ, fusese trimise «prin obştéscă jalbă către înaltul Devlet». (2)

Arzul boerilor pribegĭ fu primit fórte rece de Mehemet-Siri, Paşa de Silistria, cu tóte că purtătorul luĭ, Vornicul Teodor Balş, rugă pe Paşa în genuchĭ să nu respingă dorinţele boerilor. Paşa primì dimpotrivă destul de bine arzul boerilor din Moldova. Acésta din pricină că aceştia din urmă, înşelând pe Vogoride că aŭ să-l céră Domn pe el la Pórtă, obţinuse de la Caimacamul o scrisóre de recomendare bine-voitóre către Paşa de Silistria. Acesta este înţelesul ce-l dăm noĭ sciriĭ conţinute în scrisórea luĭ Bucşenescu către Mitropolit, în care între altele îĭ spune, că «s'aŭ invitat ciocoimea Eşuluĭ, aŭ împănat tótă ţéra şi se gătesce Ioniţă Sturza, Pomer, Codreanu, uniĭ ḑic şi Visternicul (Roznovanu) să mérgă la Silistria, să céră pe Vogoride Domn, că-ĭ bun patriot şi are moşiĭ». (3) După ce boeriĭ ajunseră la Constantinopole cu recomendarea Paşeĭ de Silistria, eĭ jucară pe Vogoride, cerênd pe Ioniţă Sturza de Domn. Vĕḑênd Teodor Balş că

(1) Vornicul Negel către Metropolitul Veniamin, 12 Aprilie 1822. — Erbiceanu, *op. cit.*, p. 225.

(2) Titlul proiectuluĭ, maĭ sus, p. 116.

(3) Epistola luĭ Bucşenescu, 24 Ianuarie 1822. — Erbiceanu, *op. cit.*, p. 201.

Paşa sprijină arzul ciocoilor, se alipì şi el pe lângă eĭ şi subsemnă şi el arzul lor, care fu trimis la Pórtă împreună cu deputaţiunea, ce conţineà, în numĕrul feţelor eĭ, pe viitorul Domn al Moldoveĭ. Acéstă însemnătóre împrejurare reese din următórele: Un memoriŭ al boerilor emigraţĭ spune, că «eĭ nu aŭ luat parte la numirea luĭ Ioniţă Sturza». Spătarul Bucşenescu spune apoĭ, că acesta din urmă fusese subsemnat în arzul ciocoilor. In sfîrşit Vornicul Teodor Balş el însuşĭ spune, într'o scrisóre către Roznovanu, că «arzul boerilor (pribegĭ) cu care el a fost trimis la Silistria nu a fost chip a se trimite către Ţarigrad, ci s'a trimis altul, făcut de ceĭ de la Iaşĭ, în care a fost silit să iscăléscă el însuşĭ». (1) Cu drept cuvînt observă Negel, care raportéză acest loc din scrisórea luĭ Balş, că «dacă acésta va fi adevĕrat că aŭ iscălit, credinţă la nicĭ unul nu trebue să maĭ aibă cine-vaşĭ». Intr'adevĕr că Balş trădase pe boeriĭ emigraţĭ, pricină pentru care el şi este numit de Ioniţă Sturza Caimacam, până să vină să apuce ocârmuirea. (2) Ioniţă Sturza nu erà decĭ Domnul boerilor celor marĭ; el erà Domnul parveniţilor, al ciocoilor, cum îl numesc maĭ multe documente ale timpuluĭ. In schimb, pentru sprijinirea alegeriĭ sale, Domnul trebuià să facă o concesiune claseĭ care-l adusese în scaun şi acéstă concesiune stă tocmaĭ în primirea principiilor de ocârmuire profesate de clasa cea nouă, apărută în sînul boerimiĭ moldovene. Boeriĭ emigraţĭ, carĭ vedeaŭ însă că, prin proiectul supus sancţiuniĭ nouluĭ Gospodar îndată după întronarea luĭ, li se răpià tótă posiţiunea privilegiată de care eĭ se bucurase în Moldova, întreprind în contra acestuĭ proiect, a partiduluĭ care-l susţineà şi a Domnuluĭ ce se sprijinià pe acest partid, o luptă înverşunată, interesantă maĭ ales prin faptul că ea inaugurézǎ viéţa într'adevĕr politică a Moldoveĭ şi că pune basele celor două marĭ partide, între carĭ s'a cumpĕnit de atuncĭ încóce puterea ocârmuiriĭ în ţĕrile române: partidul liberal şi partidul conservator.

Să schiţăm acéstă luptă până la sfîrşitul actuluĭ eĭ celuĭ dintâiŭ, care se desfăşură în timpul domnieĭ luĭ Ioniţă Sturza.

Lupta din jurul proiectuluĭ de Constituţiune din 1822. -- In oposiţiunea contra noueĭ stărĭ de lucrurĭ, pe care domnia luĭ Ioan Sandu Sturza

(1) Memoriul emigraţilor, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 56. — Scrisórea luĭ Bucşenescu, în Erbiceanu, *op. cit.*, p. 260. -- Locul din scrisórea luĭ Balş, reprodusă în acea a luĭ Negel către Veniamin, *Ibidem*, p. 224. — D-l Nicolae Iorga, Introducere la Hurmuzaki, *Documente*, X, *Rapórtele prusiene*, p. LXXII, Nota 1, a pus întâiŭ în lumină acéstă împrejurare.

(2) Scrisórea luĭ Negel către Veniamin, citată. Numirea luĭ Balş de Caimacam, Erbiceanu, *op. cit.*, p. 240.

părea că voesce s'o introducă în Moldova, staŭ în frunte boerii refugiaţi în Bucovina şi carĭ petreceaŭ în Cernăuţĭ, iar acela dintre eĭ care ţinea condeiul şi punea maĭ ales pept pentru a împedica ruina vecheĭ boerimĭ este Vornicul Michail Sturza (fiul Logofĕtuluĭ Grigoraş Sturza), bărbat cu sciinţă de carte, energic şi plin de activitate, care spunea într'un rînd că «se simte murind, când se vede că trăesce în nelucrare». (1) Boeriĭ se prefac a ţiné la respectul tractatelor, carĭ închezlăşuiaŭ Moldoveĭ felul ocârmuiriĭ eĭ. Iată cum formulà Michail Sturza aceste principiĭ, carĭ nouĕ ne pot părè fórte straniĭ: «Orĭ-ce schimbare făcută în principiile uneĭ ocârmuirĭ este privită ca o înnoire, şi orĭ-ce prefacere a acestor principiĭ rĕstórnă maĭ tot-deauna aşezămintele consfinţite prin legitimitate şi cărora succesiunea vécurilor le-a întipărit un caracter neschimbător. Aşezămintele carĭ ocârmuesc Moldova sunt întemeiate pe autoritatea ordonanţelor emanate de la guvernul otoman, carĭ nu aŭ fost decât confirmarea vechilor întocmirĭ ale Principatuluĭ. Orĭ-ce abatere de la acest sistem primordial este o înfrângere vĕdită a cuprinsuluĭ tractatelor şi a voinţeĭ autorităţiĭ supreme.» (2) Că nu acesta erà adevĕratul motiv, ce împingeà pe boerĭ la luptă, se vede de pe aceea că eĭ înşişĭ, prin arzul lor către Pórtă, propusese o înnoire de un caracter chiar cu totul grav, înlăturarea domnieĭ şi înlocuirea eĭ, fie şi într'un chip provisoriŭ, prin un comitet de boerĭ presidaţĭ de un baş-boer. Acéstă cerere a emigraţilor erà şi ea «o rĕsturnare a unor aşezăminte consfinţite prin timp şi cărora succesiunea vécurilor le-a întipărit un caracter neschimbător», şi este cu atât maĭ de mirat că boeriĭ desţĕraţĭ să nu fi vĕḑut acésta, când Pini, Consulul rusesc din Bucurescĭ, refugiat la Braşov în urma revoluţiuniĭ grecescĭ, îĭ mustră de maĭ multe orĭ pentru acéstă cerere a lor, «rĕsturnătóre a vecheĭ stărĭ a lucrurilor, stabilită şi întărită prin tractate», spunĕndu-le «că nu aŭ drept a cere o ast-fel de înnoire». (3) Boeriĭ emigraţĭ maĭ aduceaŭ însă ocârmuiriĭ luĭ Ioniţă Sturza şi alte învinuirĭ maĭ concrete. Eĭ îĭ bănuiaŭ că jăfuesce ţéra cu ajutorul creaturilor sale, atât în folosul sĕŭ, cât şi în al acestora, precum şi în scopul de a-şĭ procurà sumele trebuitóre pentru a închide ochiĭ Turcilor. Îĭ imputaŭ că a incassat veniturile averilor mănăstirescĭ, carĭ la începutul domnieĭ luĭ fusese luate de Turcĭ

(1) Michail Sturza c. Alex. Sturza, 29 Sept. 1821, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 44.
(2) Memoriul luĭ M. Sturza, 1 Febr. 1823, *Ibidem*, p. 7.
(3) Boeriĭ emigraţĭ către Minciaky, 1823, şi Memoriul boerilor emigraţĭ către Minciaky, 1823, *Ibidem*, pp. 24 şi 26.

de la Grecĭ şi restituite ocârmuiriĭ moldovene; că a impus poporuluĭ dărĭ marĭ şi apĕsătóre; că proprietăţile boerescĭ aŭ fost supuse la împrumuturĭ silite, în contra privilegiilor de carĭ în tot-deauna s'aŭ bucurat; că ceĭ maĭ avuţĭ dintre birnicĭ aŭ fost scutiţĭ de plată, încărcându-se ceĭ maĭ săracĭ, şi câte alte abusurĭ financiare de acelaşĭ fel. (1) Că s'aŭ impus dărĭ şi împrumuturĭ silite, acésta este netăgăduit; însă trebue luată în privire lipsa cea desăvîrşită de banĭ, cu care Sturza aveà de luptat la începutul domnieĭ luĭ, în o ţéră absolut săcătuită prin jafurile eteriştilor. Sturza e nevoit, spre a duce trebile, de a împrumutà sume ca acea de 400 de leĭ de la Banul Enacache Dimitriu şi 150 de leĭ de la Căminarul Const. Botescu, şi aceste sume de rîs, pe vadea de doĭ anĭ. (2) S'aŭ putut comite şi abusurĭ, cum se comit sub orĭ-ce ocârmuire; dar în orĭ-ce cas Domnitorul nu póte fi învinuit că ar fi despoiat ţéra în interesul luĭ, de óre-ce sărac intră în scaun, sărac ese din el. In 1837, nouĕ anĭ după încetarea domnieĭ luĭ, găsim averea luĭ tótă sechestrată în pretenţiunea luĭ Constantin Palade. (3) Nicĭ decĭ în aceste împrejurărĭ nu póte sta adevĕrata causă a nemulţămiriĭ boerilor pribegĭ cu ocârmuirea luĭ Ioniţă Sturza. Ea trebue căutată aiurea, şi anume în Constituţiunea cerută de partidul reformator şi pe care Domnul erà dispus a o încuviinţà. Acésta se vede chiar din chipul cum sunt formulate nemulţămirile boerilor cu regimul inaugurat de noul Domnitor. Eĭ încep tot-deauna prin a aduce întâiŭ învinuirile amintite, privitóre saŭ la călcarea tractatelor saŭ la daraverele bănescĭ, şi după aceea ajung la adevĕrata causă a nemulţămirilor lor, care este reforma vechiuluĭ sistem de ocârmuirĭ şi înlăturarea omnipotenţeĭ boerilor marĭ. Prin organul luĭ Michail Sturza, boeriĭ spun că «clausele de căpetenie ale acestor dis-

(1) O scrisóre din Iaşĭ, 3 Fevr. 1824; Rĕspunsul boerilor emigraţĭ la scrisórea Domnitoruluĭ Ioniţă Sturza, 16 Fevr. 1824; Suplica aceloraşĭ c. Sultan, 1824, *Ibidem*, pp. 28. 31, 60.

(2) Prin chrisovul sĕŭ din 1823 (*Uricarul*, V, p. 180) Ioniţă Sturza cere un ajutor de banĭ peste birul obicĭnuit.—Actele de împrumut în Const. Erbiceanu, *Istoria Mitropolieĭ Moldoveĭ*, pp. 256 şi 404. — Kreuchely c. Miltitz, 30 Novem. 1822, în Hurmuzaki, *Documente*, X (col. Iorga), p. 196 spune: «ausserdem müssen die grossen und grösseren Bojaren, die sich in Jassy und in der Walachey befinden, eine Summe von 10.000 Lei herab auf 5.000 Piaster, die kleinen aber von 1.000 Lei herab auf 500 erlegen.»

(3) Nota Consuluiuĭ Rusieĭ despre procesul fostuluĭ Domn Ioniţă Sturza şi Const. Palade, 9 Sept. 1837, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 127. Asupra acestuĭ document a atras luarea aminte d-l N. Iorga în introducerea citată maĭ sus. In nota 5 de la p. LXXXI este însă trecut din eróre *Hurmuzaki*, Supl. I[5], în loc de I[4].

posițiunĭ rěŭ-voitóre este tendința spiritelor la principiul de *egalitate* care se hrănesce prin înaintările nemeritate în ranguri. Indivi̦ḑiĭ carĭ compun acéstă clasă aŭ fost scoșĭ din starea lor întunecósă prin înaintărĭ câștigate pe banĭ. Nu se póte privì încăpățînarea novatorilor ca Gospodarul să întărescă Constituțiunea pe care aŭ redactat-o, decât ca o îndrumare la un proiect care tinde a slăbì córdele puteriĭ legiuite și a preschimbà ocârmuirea Principatuluĭ într'un *regim representativ*. Acéstă Constituțiune este întocmită pe principiĭ rěsturnătóre și în de-obște reprobate; disposițiunile sale nu se pot împăcà cu liniștea Principatuluĭ și cu buna stare a locuitorilor sěĭ; ea rěstórnă vechile așezăminte și sfarmă ast-fel mănunchiul binefacerilor create prin o jumătate de véc de salutară protecțiune. Iată urmările înălțărilor, prin carĭ persóne de condițiunea cea maĭ întunecată aŭ fost ridicate la cele întâĭ vredniciĭ ale țěriĭ.» (1) Vrea să ḑică, lucrurile care îngrijiaŭ pe boerĭ eraŭ principiul egalitățiĭ și regimul representativ.

Din analisa Constituțiuniĭ din 1822, nu am putut vedé niciĭ una din primejdiile pe carĭ le descoper boeriĭ în ea; căcĭ fără îndoială că domnia legilor și mărginirea puteriĭ absolute prin Sfatul obștesc, garantarea proprietățiĭ, a onóreĭ, a libertățiĭ individuale, și cele-lalte disposițiunĭ conținute în proiectul nostru nu sunt principiĭ rěsturnătóre ale ordiniĭ sociale. Ce împrejurare înegrià óre așà de tare în ochiĭ marilor boerĭ înnoirea încercată? Este tocmaĭ lovitura dată lor prin prefacerea așezămintelor, maĭ ales prin întocmirea Sfatuluĭ obștesc, alcătuit, cum am vě̦ḑut, în majoritatea luĭ, din boeriĭ micĭ și în care hotărîrile se luaŭ după majoritatea glasurilor. Boeriĭ nu se pot reține de a adaoge și acest motiv, cu tótă arătarea luĭ maĭ interesată, la acele în carĭ se păreà că eĭ nu sunt decât rěsfrângerea durerilor poporuluĭ; dar eĭ aŭ tot-deauna grijă de a-l pune în al doilea rînd, după arătarea despoieriĭ noroduluĭ, ba chiar une-orĭ a-l încadrà între două motive carĭ se referă la suferințele obștescĭ. Intr'un loc găsim bună-óră că boeriĭ emigrațĭ, voind să arate pricinile pentru carĭ eĭ nu pot rěmâné în țéră, după ce revin iarășĭ asupra caracteruluĭ rěsturnător al noueĭ Constituțiunĭ, nu-șĭ pot reține cugetul ascuns și eĭ spun că «Domnul a făcut chiar aplicarea practică a acestuĭ act, încuviințând parveniților să voteze, în puterea dreptuluĭ de nobleță pe care le hărăzià, în tóte afacerile Principatuluĭ și *a hotărî tóte întrebările prin majoritatea glasurilor asupra vechilor nobilĭ aĭ Moldoveĭ.*» (2)

(1) Memoriul luĭ Michail Sturza din 1823, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 7. — Michail Sturza c. Minciaky, 16 Noembre 1823, *Ibidem*, p. 22.

(2) Memoriul asupra administrațiuniĭ Caimacamuluĭ Vogoridi, *Ibidem*, p. 55.

Ceea ce nu înţelegeaŭ boeriĭ marĭ erà cum «un Şatrar să aibă acelaşĭ glas ca un Logofĕt Mare» (1), cum să se proclame principiul egalităţiĭ! Şi erà prea firesc lucru ca să nu înţelégă, întru cât pe cercul ideilor în care eĭ crescuse nu rĕsărise nicĭ odată lumina acestuĭ principiŭ!

Boeriĭ îşĭ şi daŭ cele maĭ marĭ silinţe pentru a înlăturà atare primejdie. Eĭ cer intervenirea Turcieĭ, a Rusieĭ şi a Austrieĭ (2) (cele dintâĭ Puterĭ de carĭ atârnà sórta Moldoveĭ, cea din urmă ca una ce în sinul eĭ boeriĭ căutase adăpostire), spre a obţiné anularea parveniţilor, isvorul tuturor rĕutăţilor carĭ le căḑuse pe cap. Se gândiaŭ chiar că, la cas de ocupaţiune a Moldoveĭ de oştirile rusescĭ, să facă a se revocà înaintările abusive în boerìĭ, prin manifestul generaluluĭ ce ar fi să iee ţéra în stăpânire. (3) Acésta nu se întîmplă şi sórta Constituţiuniĭ din 1822 trebuià să fie o alta.

Principiile boerilor eraŭ calificate de fruntaşul lor apĕrător, Vornicul M. Sturza, de *principiile conservatóre ale boerilor emigraţĭ* (4), iar încercările de reformă eraŭ hulite ca apucăturile *novatorilor* (nu se întrebuinţaŭ încă terminul de liberal) saŭ, cu rostirĭ maĭ puţin măgulitóre: ale parveniţilor, carvunarilor saŭ ciocoilor.

De sigur, pentru întâia óră în viéţa politică a ţĕrilor române, întrebuinţà Michaiŭ Sturza în ḑiua de *1 Febr. 1823* epitetul de *conservator*, pentru a însemnà cu el tendinţele de păstrare a vecheĭ stărĭ de lucrurĭ din partea mareĭ boerimĭ a Moldoviĭ. In acea ḑi, sunt acum 75 de anĭ, s'a dat botezul unuia din cele douĕ marĭ partide între carĭ se frămîntă viéţa Românilor din România liberă.

Partidul protivnic, novatoriĭ, nu eraŭ încă recunoscuţĭ cu drept de viéţă în statul Moldoviĭ. Eĭ eraŭ privițĭ ca revoluţionarĭ, ca rĕsturnătorĭ aĭ ordiniĭ existente, de către ţéra până acuma legală. Şi cu tóte acestea, în novatoriĭ autorĭ aĭ proiectuluĭ de Constituţiune din 1822 apare prima manifestare a partiduluĭ propăşiriĭ în viéţa statuluĭ, ca şi în cele-lalte ramurĭ ale vieţiĭ poporuluĭ. Eĭ închégă pentru prima óră, în 1822, în o lucrare politică, ideile nouĕ carĭ se înfil-

(1) Veḑĭ maĭ sus scrisórea Vorniculuĭ Negel, p. 144, nota 1.

(2) Scrisorile şi protestele către Ruşĭ, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 6—88 passim; Suplice la Constantinopole, 1824; Adresa refugiţilor moldovenĭ către Impĕratul Austrieĭ, 1825, în Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I[4], p. 59 şi 81.

(3) M. Sturza, c. Al Sturza, Novembre 1824, *Ibidem*, p. 46.

(4) M. Sturza, c. Minciaky, 1 Febr. 1823, *Ibidem*, p. 6: «Ces raisons aussi péremptoires que vraies vous donneront une juste idée des dispositions malveillantes des novateurs et des résultats funestes qui en dérivent, ainsi que des *principes conservateurs* des boyards émigrés.»

trase şi în societatea românéscă. Pentru a limpeḑì pe deplin ivirea proiectuluĭ de Constituţiune de care ne ocupăm, trebue să cercetăm introducerea ideilor liberale în sînul societăţiĭ moldovene.

Ideile liberale. — Transformarea ideilor poporuluĭ român privitóre la viéţa de stat este datorită infiltrăriĭ ideilor francese, carĭ incepuse a-şĭ face calea către mintea românéscă, şi în special în Moldova, încă din vremea epoceĭ fanariote, dar se adăogiră într'un chip maĭ însemnător de la isbucnirea mareluĭ vulcan al Revoluţiuniĭ francese, care corespunde tocmaĭ cu o atingere maĭ désă şi maĭ statornică a ţĕrilor române cu marea lor soră din apus.

Am dovedit aiurea că originea atingeriĭ Românilor cu civilisaţiunea francesă este datorită înrîuririĭ Fanarioţilor (1) şi am arătat cum de pe vremea lor se întîlnesc secretarĭ, profesorĭ francesĭ în ţĕrile de la Dunăre. Nu ne vom ocupà însă cu acéstă fasă a înrîuririĭ francese, care nu puteà da nascere pe atuncĭ unuĭ curent liberal, întru cât însăşĭ Franţa erà încătuşată în cel maĭ deplin absolutism. Atâta numaĭ observăm că, prin aceste începuturĭ, se pusese temelia putinţeĭ înrîuririĭ de maĭ încóce, maĭ ales prin cunoscinţa limbeĭ francese, care nu maĭ erà cevà cu totul străin, când isbucnesce frămîntarea revoluţionară. Ba chiar din acest timp întîlnim scrierĭ cu ideĭ înaintate străpurtate în Moldova. Aşà, *Carra*, preceptorul copiilor luĭ Grigorie Ghica, între aniĭ 1755 şi 1777, spune, că «pe lângă limba grecéscă, se maĭ vorbià în Moldova, italiana şi francesa; că operele luĭ Voltaire s'ar aflà în mânile câtor-va tinerĭ boerĭ şi că patriarchul Constantinopoleĭ ar fi ameninţat cu mânia ceruluĭ pe aceĭ ce ar cetì pe filosoful frances». (2) Dacă însă parte din ideile acele ce aprinseseră în Franţa pojarul revoluţiuniĭ fusese cunoscute în Moldova şi înaintea aceluĭ eveniment, este netăgăduit că, de la el înainte, puse în practică de naţiunea francesă şi rĕspândite de viŭ graiŭ prin representanţiĭ eĭ veniţĭ în ţĕrile române, ele începură a se coborî din regiunile abstracte ale cugetăriĭ către formele vĕḑute ale vieţeĭ reale, producênd în sînul societăţeĭ moldovenescĭ, pregătită spre a le primì prin înmulţirea titraţilor, aplecarea către ideile nouĕ, care se arată la lumina ḑileĭ în proiectul de Constituţiune din 1822.

(1) Acéstă idee fu pentru întâia óră susţinută de mine într'o conferinţă ţinută la Iaşĭ în 1885 şi apoĭ la Ateneul din Bucurescĭ în 1887, conferinţă publicată la Bucurescĭ sub titlul: *Influenţa francesă în România*, 1887, apoĭ cu maĭ multe amănunte în *Istoria Românilor*, V, 1892, p. 664 şi urm.

(2) *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neufchatel 1781, p. 196.

Să urmărim pe aceştĭ rĕspânditorĭ aĭ ideilor nouĕ, cu deosebire în Moldova.

Când e vorba de Francesiĭ eşiţĭ din ţéra lor pe timpul revoluţiuniĭ, putem întîlnì între eĭ douĕ elemente deosebite: întâiŭ, *emigraţĭ* de téma revoluţiuniĭ, împărtăşitorĭ aĭ ideilor vechĭ, monarchiştĭ şi feodalĭ, sprijinitorĭ aĭ teoriilor absolute şi ruginite ale vremurilor trecute; al doilea, *partisanĭ aĭ revoluţiuniĭ*, slujbaşĭ aĭ Republiceĭ, saŭ Francesĭ pe carĭ revoluţiunea îĭ apucase în ţĕrile străine şi carĭ, împărtăşind ideile eĭ şi fiind prigoniţĭ în statele absolute, căutase o scăpare pe pămîntul românesc.

Chiar după ce Napoleon devine Impĕrat şi înăduşe una din manifestările spirituluĭ revoluţionar, năzuinţa după libertate, el nu încetéză de a sprijinì idea egalităţiĭ, în cât, deşì găsim pe representanţiĭ poporuluĭ frances, de la 1804 înainte, cu convingerĭ maĭ stâmpărate în ceea ce privesce libertatea, idea egalităţiĭ nu rĕmâne maĭ puţin întrégă, şi acésta erà idea care se încuibase maĭ cu putere în minţile claseĭ novatóre din Moldova. Prin ea tocmaĭ voiaŭ representanţiĭ eĭ să ajungă a însemnà cevà în ţéra lor, şi de aceea egalitatea este principiul, pe care novatoriĭ maĭ cu sémă caută să-l întăréscă prin proiectul lor de reforme, şi tot contra acestuĭ principiŭ luptă din rĕsputerĭ vechea tagmă boeréscă.

Francesiĭ de felul întâiŭ, adecă regaliştĭ, protivnicĭ aĭ Republiceĭ şi aĭ Primuluĭ Consul, întîlnim, documentaţĭ, numaĭ în Muntenia, în persónele Generaluluĭ Comite Gaspari de Belleval şi a Marchisuluĭ Beaupoil de St. Aulaire, cel întâiŭ maĭ mult timp ministru al trebilor străine al Principeluĭ Constantin Ipsilante, cunoscut ca duşman al Franţeĭ şi prieten al Ruşilor; cel de al doilea, preceptor al copiilor aceluiaşĭ Principe. Eĭ introdusese la Bucurescĭ un ḑiar anti-napoleonian, publicat în Anglia de către abatele de Calonne, *le Courrier de Londres*, care provocà la asasinarea Primuluĭ Consul. (1)

De felul al doilea, personagiĭ devotate ideilor revoluţionare, întîlnim maĭ multe, atât în Muntenia cât şi în Moldova. Pe la 1795, când Francesiĭ vroiaŭ să stabiléscă Consulĭ în Principate, domnià în Moldova Michail Suţu, despre care Stamaty, Grecul acela căruia Francesiĭ voiaŭ să-ĭ încredinţeze interesele lor în ţĕrile române, spune că e fórte dispus

(1) Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[2], p. 296. Alte multe acte privitóre la Belleval veḑĭ la Indicele analitic al vol. I şi II al Suplementuluĭ I. Dacă nu ne ocupăm maĭ mult de aceste personagiĭ, este fiind-că studiul nostru e mărginit numaĭ la Moldova. Comitele de Langeron în memoriile sale (*Ibidem*, Supl. I[2], p. 109) spune din greşélă că Beaupoil de St. Aulaire erà ministrul luĭ Ipsilante.

către Republica francesă. Secretarul sĕŭ, Atenianul Kodrika, erà, după părerea aceluiaşĭ Stamaty, un om cinstit şi filosof, în totul devotat causeĭ libertăţiĭ şi nu s'a desminţit nicĭ un moment în acéstă privire de la începutul revoluţiuniĭ. Tot Stamaty cere ministruluĭ Lebrun din Paris un exemplar din *Enciclopedie* pentru secretarul filosof. (1) Comerţul de cărţĭ francese, care se constată a fi existat cu ţĕrile române încă de prin 1782, va fi adus de sigur în ele, după isbucnirea revoluţiuniĭ, şi cărţĭ pline de nouĕle ideĭ. (2) Alexandru Calimach, numit Domn după Michail Suţu, este de asemenea fórte devotat Republiceĭ francese şi arată o «credinţă statornică către principiile, pe carĭ ea cată să le facă să predomnéscă». (3)

Cel întâiŭ Vice-Consul al Franţeĭ în Iaşĭ este Parrant, numit în acéstă însuşire în 1798. Acest observator eminent, într'un raport trimis Ambasadoruluĭ din Constantinopole, spune, pe lângă multe alte băgărĭ de sémă fórte nimerite, că «este de luat aminte că Revoluţiunea francesă, pentru mica parte a acelor dintre boerĭ carĭ sciŭ să cugete, nu este cu totul fără farmec. Le place să le vorbescĭ de ea, şi nu pot să se împedice de a o aprobà în parte, de a-ĭ admirà cel puţin isbânḑile. Cu timpul, tinerimea maĭ ales, urmând maĭ departe studiile la carĭ începe să se dedeà, nu este nicĭ o îndoială că principiile francese să nu pună şi aicĭ în lucrare, ca şi aiurea, blânda şi binefăcĕtórea lor înrîurire. Vice-Consulul Republiceĭ se bucură acum acolea de tótă stima şi consideraţiunea cu putinţă. El este primit pretutindenea cu plăcere şi băgare în sémă.» (4) Ce e drept, când Napoleon atacă Egiptul şi când Turciĭ sunt nevoiţĭ să-ĭ declare răsboiŭ, Calimach trebue să-şĭ calce pe inimă, să închidă pe Parrant şi să-l trimită la Constantinopole. După încheiarea păciĭ între Francia şi Turcia în 1802, se trimite Consul la Iaşĭ republicanul Méchain, despre care Generalul Brune, Ambasadorul din Constantinopole, spune că ar fi un tînĕr care unesce luminĭ şi modestie cu multă plăcere către guvernul Francieĭ (pe atuncĭ Consulatul). (5) In 1806, după un scurt interimat al luĭ Parrant iar la Iaşĭ (erà acuma cancelarul luĭ S-te Luce la Bucurescĭ), este numit

(1) Rapórtele luĭ C. Stamaty din 7, 9 şi 12 Februarie 1795, *Ibidem*, Supl. I², p. 100, 108 şi 113; asupra simpatiilor luĭ Kodrika pentru Republică, v. actele de la p. 133 şi 138.

(2) Memoriul luĭ Carra din 26 Maiŭ, 1782, *Ibidem*, Supl. I², p. 15, spune: «Les objets d'importation pour les navires français doivent consister en . . . livres *français*, grecs et latins.»

(3) Verninac c. Delacroix, 9 Oct. 1796, *Ibidem*, p. 161.

(4) Raportul luĭ Parrant, 11 Iunie 1798, *Ibidem*, p. 183.

(5) Brune c. Talleyrand, 8 Aprilie 1803, *Ibidem*, p. 167.

titular al Consulatului din Iaşi M. Reinhardt, care este luat prins după câte-và luni de Ruşi, la intrarea lor în Moldova. (1) Consulii francesi revin însă în Principate, după împăcarea lui Alexandru I cu Napoleon la Tilsit. In 1807, întîlnim în Bucuresci, în însuşire de Consul, pe Joseph Ledoulx, iar în Iaşi pe Antoine Fornetty. Acest din urmă se vede că înlocuise pe unul Martin, care-l precedase în consulat. Incordarea între Ruşi şi Francesi, ce intervine iar către începutul lui 1812, aduce pe supuşii francesi din Principate în o grea posiţiune şi silesce chiar pe Consuli să părăséscă ţěrile române. (2) După cât se vede însă, guvernul rusesc îi lasă să-şi reocupe posturile, cu tótă campania din 1813 în contra lui Napoleon, de óre-ce îi întîlnim în tot decursul acestui an, precum şi după căderea Impěratului şi restituirea Regalităţii în Franţa, când ei urméză mai departe a representà pe Ludovic XVIII.

Să trecem la o altă clasă de Francesi, cari s'aŭ adăpostit în Moldova, de la isbucnirea Revoluţiunii francese până la data proiectului de care ne ocupăm, anume la persónele neoficiale, ce se opriseră prin Moldova

Cel mai vechiŭ, constatat în documente, este Jacques Ledoulx, probabil o rudă a Consulului de mai târḑiŭ din Bucuresci. Ledoulx arată în o scrisóre către cetăţénul Descorches, representantul Convenţiunii naţionale la Pórtă, motivele ce l'aŭ făcut să se aşeze în Iaşi: «Vě este cunoscut, concetăţene, ḑice el, că Francesii aŭ fost siliţi în Rusia a jurà în contra patriei lor. Am preferat miseria înaintea bunei mele stări şi am părăsit pămîntul acelei despotii, pentru a mě retrage la Iaşi, capitala Moldovei, unde mě îndeletnicesc cu darea de lecţiuni şi unde sunt fórte iubit.» (3) Acest Jacques Ledoulx ajunse mai târḑiŭ cancelar al Vice-Consulatului frances din Iaşi.

Doi ani după aceea, în 1796, găsim în Iaşi, ca dascăli de limba francesă şi de alte materii, pe fraţii Jean-Baptiste şi François Trécourt, cari fusese chemaţi de Sultan la Constantinopole în 1794, spre a da lecţiuni într'o şcólă de matematică şi geniŭ ce fusese creată acolo; în 1796 ei trec în Moldova, unde Jean Baptiste intră ca profesor în casa Domnitorului Alexandru Calimach, iar François în acea a unui boer.

---

(1) Ruffin c. Relaţiunile externe 1806; Ruffin c. Talleyrand. 6 Iulie 1806, *Ibidem*, p. 324 şi 343 şi Talleyrand c. Napoleon, 18 Fevruarie 1807, *Ibidem*, p. 386. Reinhardt este însă eliberat de Ruşi şi se întórce în Franţa, *Ibidem*, p. 389.

(2) Ledoulx c. Otto, amb. la Viena, 5 Dec. 1811; Fornetty c. Otto 29 Sept. 1811 şi 4 şi 15 Iulie 1812; Ledoulx c. Otto 2 Iulie 1812, *Ibidem*, p. 623, 629, 697 şi 698.

(3) Jacques Ledoulx, c. Marie Descorches, 27 Iunie 1794, *Ibidem*, p. 98.

Ambiĭ exercită profesiunea de institutorĭ până în 1812, când patru neguţitorĭ din Constantinopole le daŭ certificatul care adeveresce aceste împrejurărĭ. Scarlat Calimach, fiul luĭ Alexandru, elevul luĭ Jean-Baptiste Trécourt, stăruesce în acel an la Ambasadorul frances din Constantinopole, ca să ajute fostuluĭ sĕŭ învĕţător a se întórce în Franţa. (1) Şi fraţiĭ Trécourt eraŭ republicanĭ, fără de care eĭ nu ar fi cerut a se reîntórce în Franţa în 1802.

Tot în acel an sosesce în Iaşĭ Cado de Lille, care fusese deţinut întâiŭ în închisorile din Viena, apoĭ scăpase de acolo în Rusia, unde stătù ascuns până către Iunie 1794, când cerêndu-i-se, ca şi luĭ Ledoulx, să jure credinţă Impĕrătesei, el refusă şi este gonit în Moldova. Aicĭ el fu fórte bine primit şi ne dă asupra stăriĭ spiritelor din Moldova faţă cu Revoluţiunea francesă amănunţimĭ însemnate. «Am găsit, ḑice el, pe maĭ mulţĭ boerĭ cu totul rostiţĭ pentru revoluţiunea nóstră; mulţĭ alţiĭ carĭ îĭ eraŭ în destul de plecaţĭ, dar carĭ nu îndrăsniaŭ încă să-şĭ arăte cugetele. A trebuit să daŭ lecţiunĭ de limba latină şi francesă, de retorică şi de logică, de istorie şi de geografie. Ceĭ dintâĭ boerĭ se grăbiră a luà lecţiunĭ de la mine şi mĕ aflam găzduit, hrănit şi câştigând aprópe 400 de leĭ pe lună.» (2)

In 1802 sosesce la Constantinopole «cetăţénul» Clémaron, institutorul cerut de Alexandru Moruzi, numit tocmaĭ atuncĭ Principe în Moldova. Fratele Principeluĭ, Capuchehaia luĭ la Poartă, primesce pe institutor şi pe familia luĭ şi-ĭ îndréptă către Silistria, în cotro Principele apucase. (3) Clémaron vine la Iaşĭ împreună cu Alexandru Moruzi.

Dar nu numaĭ Francesiĭ veniaŭ în Moldova. Şi Moldoveniĭ începuse a se duce în Paris, unde în 1803 întîlnim pe un fiŭ de boer, Gheorghe Bogdan, învĕţând jurisprudenţa. Maĭ scim despre acest Bogdan, că el fu cel întâiŭ boer moldovén care a trecut peste marginele ţĕriĭ, din pricină că refusase a scóte işlicul înaintea Domnuluĭ, care-ĭ trimisese rĕspuns că i-l va scóte împreună cu capul. (4)

Toţĭ aceĭ Francesĭ, purtătorĭ aĭ ideilor nouĕ, carĭ se adăpostise prin Moldova, nu putuse trece prin ea, fără a lăsà o dîră de lumină în în-

(1) Certificatul din 1802; Scarlat Calimach c. însărcinatul Republiceĭ francese 25 Aprilie 1802, *Ibidem*, p. 218, 219.

(2) Cado de Lille c. ministeriul af. străine, 26 August 1796, Hurmuzaki *Documente*. Supl. I³, p. 436.

(3) Ruffin c. Talleyrand, 18 Noemvr. 1802, *Ibidem*, p. 250.

(4) Ruffin c. Talleyrand, 12 Martie 1803, *Ibidem*, p. 258. Cf. Biografia luĭ Asaky, Iaşĭ 1863, ediţiune nouă, Iaşĭ 1890.

tunericul în care zăceà afundată mintea moldovenéscă. In relațiunile lor de fie-ce ḑi cu boeriĭ, cu învĕțăceiĭ lor, erà prea firesc ca aceştia să-ĭ întrebe despre lucrurile straşnice şi ne maĭ auḑite până atuncĭ petrecute în Franța, şi toțĭ aceştĭ partisanĭ înfocațĭ aĭ Revoluțiuniĭ francese nu puteaŭ face alt-fel decât să arate faptele într'o colóre favorabilă idealuluĭ lor, îndreptățind faptele, de exemplu descăpățînarea luĭ Ludovic XVI, prin ideile în numele cărora ele fusese îndeplinite. Firea lucrurilor aduse decĭ o propagandă a Francesilor pentru principiile fundamentale ale revoluțiuniĭ lor. Şi aceste principiĭ atât de umane, atât de firescĭ, nu puteaŭ să nu lase urme îmbolditóre în mintea acelora cu interese conforme lor, sdruncinătóre în a acelora cu interese protivnice.

Am putea decĭ încheià, pe calea inductivă a inferențeĭ individuale, că ideile de reformă ce se iviră în urma Revoluțiuniĭ francese în Moldova eraŭ rodul lăsat de representanțiĭ aceleĭ marĭ mişcărĭ. Dar acésta nu ar fi o bună metodă istorică; căcĭ dacă inducțiunea de la particular la general îşĭ are a eĭ îndreptățire în repetarea nenumĕrată a fenomenelor din carĭ se scóte legea, inferența saŭ inducțiunea de la particular la particular nu póte dispune de acea temelie logică. Ea nu póte fi stabilită în istorie decât când posedăm în documente un indiciŭ al legătureĭ ce voim să stabilim între douĕ fenomene. Numaĭ atuncĭ prefacem ipotesa într'un adevĕr dovedit, într'un adevĕr scințific.

Din fericire, în casul de față posedăm acéstă indicare documentală, care pune în legătură ideile Revoluțiuniĭ francese cu reforma încercată în Moldova. Ba acéstă indicare are o greutate deosebită, fiind dată autoritatea de la care pornesce, Divanul țĕriĭ, şi însemnătatea pe care i-o dădură ómeniĭ timpuluĭ. Anume, în 1804, pe timpul luĭ Alexandru Moruzi, cercurile politice ale Moldoveĭ şi maĭ ales boerimea cea mare fură adînc mişcate de o «scrisóre» anonimă, îndreptată după cât se vede contra marilor boerĭ şi în de obşte a ocârmuiriĭ țĕriĭ, scrisóre făcută de boerimea cea mică a Moldoveĭ. Acéstă scrisóre, probabil fiind-că nimerià drept, produse o mare turburare în cercurile oficiale. Ea este adusă de Mitropolit în desbaterile Divanuluĭ, care se întrunesce în completul sĕŭ de 36 de fețe, de la Niculae Roset, Vel Logofĕt, până la Iordache Ramadan, Vel Ban (1).

(1) Iată numele tuturor boerilor mareluĭ Divan al luĭ Moruzi din 1804, în care fu desbătută acéstă scrisóre. Póte fi interesant de cunoscut din cine se alcătuià boerimea cea mare a Moldoveĭ la începutul véculuĭ:

După o lungă desbatere, Divanul alcătuesce o anafora tot atât de lungă (în *Uricar* ea cuprinde 7 file de tipar) şi, după cum credeaŭ boeriĭ, fórte puternic motivată, prin care apĕră boerimea şi ocârmuirea contra invinuirilor aduse prin scrisórea anonimă şi cere de la Domn să iee măsurile cele maĭ serióse pentru descoperirea şi pedepsirea făptaşuluĭ şi a soţilor sĕĭ, dacă i-ar avé, precum şi întocmirea unuĭ arz către Pórtă, în care să se arate ca atare scrisóre «să nu se socotéscă nicĭ intr'un chip ca din partea ţĕriĭ pornită, ci ca nisce mişcărĭ viclene şi izvodire mincinósă şi rĕsuflată a nevĕḑuţilor». Deşĭ nu posedăm însuşĭ actul contra căruia boeriĭ credeaŭ că trebue să se procédă cu atâta asprime, totuşĭ din cuvintele anaforaleĭ putem înţelege ce erà cuprinsul luĭ. «Nu puţină întristare şi adăogire mâhniriĭ nóstre ni s'a pricinuit numaĭ pentru *cele asupra nóstră isvodite şi înmulţite hulitóre atingerĭ,* dar nicĭ măcar acea vrednică de tótă lauda la tótă şi întru tóte părintéscă oblăduire a Inălţimiĭ Tale nu a putut potolì duhul cel tulburător al unor netrebnicĭ, pentru care nu putem ḑice într'un alt chip decât că *cu depărtarea pronieĭ cerescĭ aŭ fost de a se suì şi a se alcătuì întru cinul boeresc* şi întru care este încuibată rĕutatea şi cugetul rĕsvrătiriĭ, nu numaĭ că nu s'aŭ arătat (re)cunoscĕtorĭ şi mulţămitorĭ, ci încă aŭ ajuns întru atât de mare nesimţire dobitocéscă, în cât *fac pomenire arătătóre de un cuget a nesupuneriĭ franţuzescĭ,* cutezând a ḑice şi către stăpânire cuvinte de îngrozire, cu chipul acesta că, de nu se vor împlinì fără prelungire voinţele lor, se vor ridicà cu toţiĭ.» Domnul, unindu-se în totul cu părerea Divanuluĭ, hotărasce ca «netrebnicul isvoditor scârbavniceĭ scrisorĭ purtătóre de ocarnică bârfire să se pedepséscă după

Niculae Roset, Vel Logofĕt.	Dimitrie Ralet, Vornic.	Ioan Canta, Postelnic.
Costache Ghica, id.	Lupu Balş, id.	Const. Costache, id.
Iordache Canta, id.	Dimitrie Sturza, id.	Alecu Balş, Agă.
Iancu Razu, id.	Costache Sturza, id.	Iordache Balş, id.
Michaiŭ Sturza, id.	Grigorie Ghica, id.	Nicolae Stratilat, Spătar.
Const. Greceanu, id.	Dimitrie Ghica, id.	Costache Canta, id.
Teodor Balş, Vornic.	Manolache Dimache, id.	Alecu Greceanu, id.
Niculae Balş, id.	Iordache Balş, Hatman.	Dimitrie Bogdan, id.
Const. Balş, id.	Răducanu Roset, id.	Grigorie Canta, id.
Alex. Ianculeo, id.	Sandu Sturza, Vistier.	Toader Balş, id.
Const. Paladi, id.	Grigorie Sturza, id.	Iordache Catargiu, id.
Vasile Roset, id.	Iordache Roset, id.	Iordache Ramadan, Ban.

In total 36 de feţe aparţinĕnd numaĭ la 16 familiĭ, din carĭ până astăḑĭ s'aŭ stins 4: Ianculeo, Dimache, Stratilat şi Ramadan.

mĕsura cugetăriĭ sale, către care s'a alunecat din împuţinarea minţiĭ şi din firésca rĕutatea sa.» (1)

Din spusele documentuluĭ, putem culege cu siguranţă că «scrisórea» de care e vorba nu erà un pamflet ordinar; că ea arătà fără-de-legile pe carĭ le comiteà boerimea cea mare la adăpostul uneĭ ocârmuirĭ, în care ea singură aveà glas şi putere; că acéstă arătare erà însoţită de cererĭ de reformă, sub ameninţare de rĕscólă. Acest caracter al actuluĭ şi consciinţa, orĭ-cât de întunecată prin interesul individual, că în fond cererile nu eraŭ lipsite de orĭ-ce temeiŭ, explică singure mişcarea cea mare pe care o produce în boerimea fruntaşă a ţĕriĭ şi silinţele eĭ desperate de a arătà mulţămirea poporuluĭ cu starea de lucrurĭ existentă. Observăm însă că, dacă acesta erà conţinutul actuluĭ, el nu este decât o apucare înainte a reformeĭ cerute prin proiectul nostru, care şi el tinde la acelaşĭ scop. Apoĭ anaforaua ne maĭ dă o preţiósă indicaţiune asupra claseĭ din sînul căreia plecà actul incriminat, anume de la aceĭ ce fusese urcaţĭ în cinurile boerescĭ «cu îndepărtarea pronieĭ cerescĭ», adecă fără voia luĭ Dumneḑeŭ, cu alte cuvinte de la novatorĭ, parveniţĭ saŭ ciocoĭ, întocmaĭ cum se petrec lucrurile cu proiectul de Constituţiune din 1822, ale căruia începuturĭ pornesc tot de la eĭ. In sfîrşit arătarea cea maĭ de preţ a anaforaleĭ este, că aceste ideĭ rĕsturnătóre eraŭ însuflate de duhul «nesupuneriĭ franţuzescĭ», adecă de principiile Revoluţiuniĭ francese. Ba chiar din rostirea eĭ că isvoditoriĭ scrisoriĭ «fac pomenire arătătóre de un cuget a nesupuneriĭ franţuzescĭ», se vede că însăşĭ scrisórea pomenià despre Revoluţiunea francesă în alcătuirea eĭ, în scopul de a îngrozì ocârmuirea. Orĭ-cum ar fi însă lucrurile, pomenirea Revoluţiuniĭ francese într'o anafora a Divanuluĭ Moldoveĭ din 1804, îndreptată contra unuĭ protest împrotiva stăriĭ ocârmuiriĭ de atuncĭ, arată într'un chip neîndoelnic că ideile rĕsturnătóre ale novatorilor fusese împrumutate de la marea mişcare apusénă, şi ele nu se putuse introduce în Moldova pe altă cale decât pe acea a atingeriĭ eĭ cu representanţiĭ acelor ideĭ, străpurtate în sînul Românilor.

Aceeaşĭ arătare că duhul rĕsvrătiriĭ venise asupra Moldoveĭ din părţile Apusuluĭ reese apoĭ şi din numele batjocoritor de *cărvunarĭ* (carbo-

(2) Chrisovul luĭ Alexandru Moruzi din 1804 Aprilie şi anaforaua Divanuluĭ din 25 Martie acelaşĭ an, reproduse de Th. Codrescu, în *Uricarul*, III, p. 57—64. Orĭ-ce s'ar ḑice contra moduluĭ întocmiriĭ colecţiuniĭ de documente a rĕposatuluĭ Codrescu, materialul ce l'a adunat şi ale căruĭ originale s'aŭ perdut cele maĭ multe, este din cele maĭ preţióse, şi una din doveḑile acestuĭ fapt ni-l dă tocmaĭ mult importantul document din 1804.

narĭ) dat de boerĭ celor ce voiaŭ să schimbe starea lucrurilor. Din numerósele documente ale timpuluĭ, carĭ daŭ acest epitet novatorilor, putem resumà cam în următórele învinuirile ce se puneaŭ pe séma cărvunarilor: «*Carvonarismul ciocoilor* şi legătura lor asupra boerilor ar fi ajuns până la cel maĭ sus grad, fiind Vistiernicul Roznovanu în unire cu *ciocoiĭ;* aceştia ar fi făcut şi arz asupra boerilor celor dintâiŭ şi ar fi trimis şi ponturĭ de cererile lor; rĕiĭ ar fi rĕsvrătit duhurile ómenilor; rĕsvrătitoriĭ aŭ fost pricina agonisiriĭ patrieĭ nóstre, aŭ semănat duhul rĕscóleĭ şi a nesupuneriĭ în sufletele multora din ceĭ proştĭ, şi némurile de jos s'aŭ sculat împrotiva nóstră, celor dintâiŭ pămîntenĭ.» (1)

In aceştĭ novatorĭ, cărvunarĭ, ciocoĭ, saŭ cum îĭ maĭ numesc: boerimea turburată, vedem noĭ originele partiduluĭ liberal în ţĕrile române, şi dacă luăm în privire şi împrejurarea că domnia naţională s'a restituit în Moldova, şi ca o urmare şi în Muntenia, tot după arzul novatorilor moldovenĭ, constatăm că atât mişcarea naţională cât şi cea liberală aŭ pornit odată îngemănat din sînul acestuĭ partid atât de hulit şi că decĭ cu dreptul susţine d-l Nicolae Iorga, că *ciocoilor din Moldova datorim noĭ regenerarea nóstră naţională.* (2) Acéstă părere este pe deplin conformă cu isvórele; dar ea este îndreptăţită chiar şi dacă ne raportăm la curata cugetare.

Propăşirea ideilor nu puteà să se facă pe altă cale în ţĕrile române, unde nu existà o puternică burghesime, care să fi devenit focularul ideilor nouĕ. Multe, puţine, câte a fost ele, ideile ce se resfrânseră din Apus asupra minţiĭ româneşcĭ luminară tot numaĭ clasa boerescă. In sînul acesteĭ clase însă se făcuse o ruptură, de când cu boerìile titrate, între vechiĭ boerĭ, aceĭ ce se întemeiaŭ pe o posesiune de stat îndelungată, şi boerimea nouă, eşită din miluirea, adese-orĭ cumpĕrată, a oblăduitorilor pămîntuluĭ. Boerimea acésta nouă erà cea maĭ multă de rang maĭ de jos, creată din ómenĭ de rînd, neguţătorĭ, ómenĭ de casă aĭ boerilor şi pe carĭ opoziţiunea îĭ tratéză de slugĭ, ómenĭ fără căpĕtâiŭ, pretinşĭ nobilĭ ce până atuncĭ nu eşise din satele lor, drojdiĭ ale societăţiĭ. (3) Acéstă boerime nouă eşită din poporul de rînd representà şi ea un fel de burghesime faţă cu nobilimea veche, o burghe-

(1) Maĭ multe scrisorĭ ale Vorniculuĭ Negel c. Mitropolitul Veniamin, 12 Aprilie, 16 Maĭ 1822, în Erbiceanu, *Istoria mitropolieĭ Moldoveĭ*, pp. 220, 225, 232.

(2) Introducerea la Hurmuzaki, *Documente*, X, p. LXXIII.

(3) Arz-magzar des boyards réfugiés en Bukovine, inedit, *Anexa No I;* Boeriĭ mold. c. Nesselrode, 1825, Hurmuzaki, *Documente*, Supl., I[4], p. 85. Adresa refugiaţilor mold. în Rusia, 1825, *Ibidem*, p. 90.

sime ce trebuià însă să îmbrace haina nobleţeĭ, spre a puté însemnà cevà. Ea dorià însă să se foloséscă de situaţiunea eĭ, spre a jucà un rol în conducerea daraverilor publice. Ea întîlnià în cale-ĭ pe boerimea cea mare, care, alcătuind Divanul, de la Logofĕt pînă la Ban, monopolisase ea acéstă conducere şi singură se folosià bănesce şi politicesce din situaţiunea eĭ privilegiată. Contra acesteĭ cetăţĭ a boerimiĭ marĭ, boerimea cea mică începù a da asalturĭ; cel dintâiŭ amintit în documente prin scrisórea din 1804, cel de pe urmă şi cel maĭ de sémă prin proiectul de Constituţiune din 1822.

Mişcarea liberală se nasce deci la noĭ în ţéră întâiŭ în Moldova (unde fie ḑis între parentese s'aŭ născut multe lucrurĭ pentru întâia óră la Românĭ), şi anume în tagma boeréscă, împărţită în două tabere, *partidul conservator*, vechiĭ boerĭ carĭ doriaŭ menţinerea posiţiuniĭ lor covîrşitóre, ba chiar întărirea eĭ, prin întocmirea uneĭ ocârmuirĭ aristocratice, şi partidul novatorilor, parveniţilor, carvunarilor saŭ ciocoilor, acela care dorià lărgirea aşezămintelor conducĕtóre ale ţĕriĭ, ca să maĭ încapă şi alte elemente în ele decât boeriĭ marĭ, fără îndoială o *tendinţă liberală*. Partidul liberal s'a născut decĭ din sînul boerimiĭ şi s'a alcătuit din aceĭ boerĭ carĭ aveaŭ alte ideĭ şi alte interese decât partidul boerilor conservatorĭ; după aceea s'a lărgit tot maĭ mult spre alte elemente. Deosebirea partidelor în ţéra nóstră, ca în orĭ-ce altă ţéră din lume, s'a făcut pe *basa ideilor*, nu pe basa persónelor, nicĭ a claselor din carĭ făceaŭ parte. Nu toţĭ boeriĭ eraŭ conservatorĭ, precum iarăşĭ nu toţĭ eraŭ liberalĭ, ci partidul boerilor liberalĭ luptà cu acela al boerilor conservatorĭ de la conducerea intereselor ţĕriĭ. Fiind-că pe atuncĭ acéstă conducere erà numaĭ în mânile claseĭ boerescĭ, de aceea şi diferenţiarea partidelor a trebuit să se facă, la început, numaĭ în sînul boerimiĭ moldovene. (1)

(1) In partidul *conservator* — boeriĭ pribegĭ — se aflaŭ următórele feţe: Veniamin Costache Mitrop., Const. Balş Log., Gheorghe Cantacuzin Log., Grigorie Sturza Log., Dimitrie Sturza Log., Sandu Sturza Vist., Răducanu Roset Hatm., Alex. Balş Vist., Const. Balş Hatm., Alex. Mavrocordat Posteln., Alex. Ghica Hatm., Şerban Negel Vorn., Alex. Cantacuzin Vorn., Gheorghe Ghica Vorn., Gheorghe Bucşănescu Spătar, (Boeriĭ emigraţĭ c. Impĕratul Rusieĭ 1825, Hurmuzaki, *Documente*. Supl., I⁴, p. 79). Adaogem către aceştia pe boeriĭ opoziţionişti rĕmaşĭ în ţară şi închişĭ saŭ surguniţĭ pe la mănăstirĭ, când cu firmanul din 1824. Din aceştia ne sunt cunoscuţĭ: Log Const. Balş, Log. Dimitrie Sturza, Hatm. Vasile Roseti, Vornicul Teodor Balş (Caimacamul luĭ Ioniţă Sturza, care se vede că se stricase iar cu Domnitorul după intronarea acestuia), Spătarul Epureanu, Vornicul Dimache, Spătarul Teodor Balş. Vornicul Alex Beldiman, Posteln. Beldiman, Spătarul Nicolae Cantacuzin. (Mich. Sturza c. Severin, Martie 1824, *Ibidem*, p. 37). Asupra a doĭ boerĭ: Vornicul Vasile Miclescu şi Postelnicul

Sunt urme că mişcarea spre egalitate ar fi pătruns şi în alte sfere ale societăţiĭ, bună óră în cler. Un raport al unuĭ agent rusesc, trimis din Chişinĕŭ către Sfetnicul de stat Daschkoff la Petersburg, spune că a primit copia proiectuluĭ de Constituţiune, care, fiind însă voluminos, (după cum şi este), nu póte să se trimită îndată traducerea. Adaogc însă acest raport şi scirea îndestul de neaşteptată, că «la sĕrbătórea Crăciunuluĭ, în momentul când preotul eşià din altar pentru a oferì potirul la închinarea credincioşilor (sfintele darurĭ), Episcopul de Huşĭ, care slujià, a făcut la slujbă o înnoire care fu în de obşte băgată dc sémă, întru cât tindeà a stabilì că nu trebuià să se recunóscă nicĭ o nobilime.» (1) Acéstă înnoire n'a putut constà în alt cevà, fără numaĭ în aceea că s'a atins cu potirul, fără deosebire, fruntea fie-căruia din creştiniĭ ce eraŭ îngenunchiaţĭ în faţa catapetesmeĭ, fără a se începe cu boeriĭ ceĭ marĭ, după cum se făceà maĭ înainte. Innoirea este într'adevĕr caracteristică şi arată şi în Meletie, Episcopul Huşilor din aceĭ timp, care ţineà locul Mitropolituluĭ desţĕrat, că ideile acele ce umblaŭ prin clasa boerimiĭ celeĭ nouĕ pătrunsese şi în rîndurile cleruluĭ. Meletie erà el însuşĭ de origine de jos, din Bucovina. Un antecesor al sĕŭ, póte chiar tatăl sĕŭ, erà Ioniţă Brandaburul, staroste de ciocli. (2)

Gheorghe Cuza, arătările documentelor sunt contradicĕtóre. Pe când documentul citat îĭ dă ca pedepsiţĭ şi surguniţĭ de Domnitor, şi anume Miclescu la moşia luĭ, iar Cuza la Pângaraţĭ, o scrisóre a luĭ Teodor Balş către fratele sĕŭ din 23 Februarie 1822 enumeră între alţĭ boierĭ atinşĭ de *carvunarismos*, decĭ de partisanĭ aĭ Domnuluĭ, pe Spătarul Vasile Miclescu şi pe Postelnicul Gheorghe Cuza (Erbiceanu, *Ist. Mitropolieĭ*, p. 210).

In partidul liberal luaŭ parte nume maĭ puţin istorice şi maĭ neînsemnate precum: Carp, Burghelea, Hermeziu, Codreanu, Negruţ, Veisa, Florea, Kogălniceanu, Ganea, Cercel, Bran, Buzdugan, Trifescu, Cornescu, Pascal, Stavru, Leca, Grigoraş, Brăniştеanu, Mere-acre, Istrate, Apostolescu, Vasiliu, Iacovache, Pavlu, Diaconescu. (Adresa boerilor către generalul Mircovicĭ, Iulie 1829, inedită, comunicată de d. Ioan Tanoviceanu în *Anexa* No. 3), Racoviţă, Vârnav, Stamatin şi câţĭ-va boerĭ marĭ, precum: Vornicul Andronache Donicĭ, Logofĕtul Costache Conache, care înţelegeà în cotro bate «vîntul véculuĭ», Vistiernicul Petrache Sturza, Hatmanul Ştefan Cerchez, Spătarul Alecu Sturza, Postelnicul Grigore Greceanu, şi alţĭ câţĭ-và. (Harte către Kreuchely, 6 Oct. 1823, Hurmuzaki, *Documente*, X, col. Iorga, p. 349, şi Teodor Balş c. fratele sĕŭ la Cernăuţĭ 23 Fevr. 1822, în Erbiceanu, *Ist. Mitropolieĭ*, p. 210.)

(1) A. M. le Conseiller d'Etat Daschkoff, 1-er Janvier 1823, inedit, din archivele Consulatuluĭ rusesc din Iaşĭ, *Anexa No. 1*.

(2) Melchisedek, *Cronica Huşilor şi a Episcopieĭ*, pp. 416 şi 392, nota. Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropolieĭ*, p. 236.

Sórta Constituţiunii din 1822. — Proiectul de Constituţiune de care ne-am ocupat până aici erà menit, în cugetul acelora ce-l întocmise, a trece în realitatea lucrurilor. Ioan Sandu Sturza fusese ridicat la domnie prin sprijinul şi silinţele partidului care-i ceruse, drept condiţiune a înălţării sale, sancţionarea reformelor propuse de el. O scrisóre din Iaşi ne şi spune că «Domnul, după întronarea luĭ, erà gata de a îndeplinì dorinţa novatorilor, când o deşteptare priincióśă, dar şi ameninţătóre, încremenì perdĕtórele luĭ năzuinţe». (1) Deşteptarea venì Domnuluĭ din partea Ruşilor, nu scim de la care agent al lor anume, Minciaky saŭ Pini, carĭ ambiĭ se purtaŭ pe atuncĭ în préjma ţĕrilor române, relaţiunile Ruşilor cu Turciĭ fiind întrerupte din causa cruḑimilor săvîrşite de Turcĭ în contra membrilor cleruluĭ ortodox din Constantinopole. Intr'adevĕr, găsim pe Minciaky scriind luĭ Sturza în Februarie 1827 şi maĭ târḑiŭ cevà pe Domando în Novembre acelaşĭ an, că orĭ-ce propunere de înnoire saŭ schimbare în vechile aşezăminte ale ţĕriĭ a fost tot-deauna reprobată de Impĕratul, şi că actele săvîrşite de ocârmuirea moldovenéscă sunt protivnice tractatelor existente. (2) Sturza amânase aprobarea Constituţiuniĭ, fiind-că scià că ea supĕrà maĭ ales pe boeriĭ emigraţĭ şi dorià să-ĭ vadă reintraţĭ în ţéră, unde nădăjduià să-ĭ împace cu noua stare a lucrurilor. De aceea nu face el nicĭ o numire nouă în marile dregătoriĭ, lăsând pe acele ce le găsise la urcarea luĭ pe tron. (3) In 1823 el trimise decĭ o poftire de a reintrà la vetrele lor, atât boerilor ce se desţĕraseră în Bucovina, cât şi Mitropolituluĭ Veniamin şi celor ce se retrăsese în Basarabia. (4) Boeriĭ însă cât şi Metropolitul nu daŭ ascultare poftiriĭ Domnuluĭ. Dimpotrivă eĭ se înţeleg cu partisaniĭ lor rĕmaşĭ în Moldova şi trimit o tânguire Sultanuluĭ, în care eĭ protestéză în contra dărilor impuse, contra jafurilor de tot felul şi maĭ cu sémă contra înnoirilor constituţionale. (5) Boeriĭ din Basarabia mergeaŭ aşà de departe în spiritul lor de nesupunere, că nicĭ nu voiaŭ să dee Principeluĭ titlul de *Măria Ta*. Delegaţiunea însărcinată a înfăţişà Sultanuluĭ tânguirea

(1) Scrisóre din Iaşĭ din 1 Febr. 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[3], p. 29; cf. p. 7.

(2) *Ibidem*, p. 17 şi 21.

(3) Kreuchely c. Miltitz, 30 Novembre 1823, Hurmuzaki, *Documente*, X (colecţiunea Iorga), p. 195.

(4) Boeriĭ emigraţĭ c. Minciaky, Februarie 1823, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 18; Ioan Sandu Sturza c. Mitropolitul Veniamin la Colincăuţĭ în Basarabia, 8 Novembre 1822, în Erbiceanu, *Ist. Mitr.*, p. 53.

(5) Rĕspunsul boerilor emigraţĭ la scrisórea Domnitoruluĭ, din 16 Februarie 1824, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I[4], p. 31. — Kreuchely către Miltitz, 30 Novembre. 1822, *Ibidem*, X, (col. Iorga), p. 196.

boerilor este însă arestată de Paşa de Silistria, în urma uneĭ întimpinărĭ a Domnitoruluĭ şi a boerilor ce-l sprijiniaŭ. Ioniţă Sturza dobândesce chiar un firman de la Pórtă, care-l pune în posiţiune de a puté vorbì boerilor cuvinte, pe carĭ aceştia de mult nu le maĭ audise rĕsunând din gura oblăduitorilor. «Pronia ridicându-mĕ la acéstă înaltă tréptă, de unde eram maĭ mic între d-vóstre, a vĕ stăpânì, eŭ n'am întrebuinţat nicĭ mărimea nicĭ asprimea Grecilor, socotind a vĕ dobândì dragostea prin blândeţă. Dar m'am amăgit, că bunătatea mea v'a făcut a vĕ uità datoriile ce vĕ supun scaunuluĭ acestuia, pe care şĕd astădĭ. Aduceţi-vĕ aminte că noĭ l'am perdut prin intrigele nóstre şi prin góna unul asupra altuia, de l'aŭ stăpânit străiniĭ atâţia anĭ, şi Dumnedeŭ s'a milostivit a ni-l dăruì iarăşĭ, precum l'am avut. Ce voiţĭ acum să maĭ faceţĭ? Să-l perdeţĭ, ca să ajungem maĭ rĕŭ póte de cum am fost, în mânile cine scie a căror străinĭ din lume? Fanarioţiĭ, aceĭ ce vĕ plăceaŭ unora din d-vóstre, nu maĭ sunt, nicĭ pot să fie. Drept aceea, vom luà mĕsurĭ domnescĭ, întrebuinţând topuzul şi sabia, semnele împĕrătescĭ carĭ ni le-aŭ dat Sultanul, spre înfrînarea celor neînţelepţĭ, şi veţĭ cunósce de astădĭ înainte că are cine a vĕ stăpânì.» Ioniţă Sturza unesce fapta cu cuvîntul şi închide pe maĭ mulţĭ din boeriì protivnicĭ ce se aflaŭ în Moldova, iar pe uniĭ din eĭ îĭ surgunesce pe la mănăstirĭ. (1) Michail Sturza, care se pusese, în protestările contra Domnitoruluĭ, tot-deauna în fruntea tuturor, pentru a-şĭ apĕrà persóna şi averea, cere a fi primit între supuşiĭ Impĕrăţieĭ rusescĭ. (2) Se vede însă că părtăşia Domnuluĭ pentru boeriĭ ceĭ maĭ micĭ îĭ sumeţise. Intr'o di unul din eĭ, perdênd o pricină la Divan, se iea la cértă cu Vornicul de Aprodĭ, cumnatul Domnitoruluĭ, şi, după cât se vede, îl împróşcă aşà de rĕŭ cu vorba, că Vornicul de Aprodĭ îĭ trage o palmă. Boerul dă o brâncă Vorniculuĭ şi el cade pe spate. Jăluindu-se Domnitoruluĭ, acesta pune să bată la tălpĭ pe boerul îndrăsneţ, ceea ce aduce o tânguire a boerilor micĭ la Aïp-Agà, comandantul Ienicerilor din Iaşĭ, care nu părăsise încă Moldova în urma revoluţiuniĭ grecescĭ, şi neprimind de la dînsul un rĕspuns mulţumitor, se duc la Curte, întovărăşiţĭ de slugile lor înarmate cu topóre, ciomege şi ţăpóie. Aïp-Agà e nevoit să apere pe Domnitor prin armata luĭ. (3) Acéstă purtare a luĭ Ioniţă Sturza, ce s'ar păré neconsecuentă cu poli-

---

(1) Draghicĭ, *Istoria Moldoveĭ,* II, p. 167. Scrisóre din Iaşĭ din 3 Februarie 1824; Mihail Sturza către Severini, Martie 1824, Hurmuzaki, *Documente,* Supl. I[4], pp. 29, 36.

(2) Maĭ multe acte între care mulţumirea luĭ M. Sturza către Nesselrode, Februarie 1824, *Ibidem,* p. 33; cf. p. 58.

(3) Kreuchely c. Miltitz, 29 Martie 1823, Hurmuzaki, *Documente,* X (col. Iorga), p. 214.

tica luĭ, care se întemeià pe clasa boerilor maĭ micĭ, îşĭ are cu tóte aceste explicarea. Pe lângă că Vornicul de Aproḑĭ erà cumnatul Domnuluĭ şi că decĭ s'ar puté înţelege asprimea luĭ contra semeţieĭ boeruluĭ mic din înrudirea Domnuluĭ cu cel mare, maĭ erà încă împrejurarea că Domnitorul aveà cel maĭ vĕḑut interes de a se pune bine cu marea boerime, care-ĭ îngreuià mult posiţiunea, prin împrotivirea eĭ şi prin stăruinţa de a rĕmâné desţĕrată, şi de sigur că fapta unuĭ boer mic, de a rĕspunde cu o brâncă, chiar uneĭ palme date de unul din protipendadă, constituià o semeţie fără sémĕn, pe care boeriĭ ceĭ marĭ nu ar fi lipsit a o invocà, pentru a îndreptăţì învinuirile de destrăbălare a ocârmuiriĭ, pe carĭ eĭ le aduceaŭ împrotiva luĭ Ioniţă Sturza. Domnul creḑù că energia, pe care voià s'o întrebuinţeze faţă de protivniciĭ sĕĭ, nu trebuià să slăbéscă nicĭ faţă cu partisaniĭ, şi de aceea el aplică acea pedépsă umilitóre membruluĭ claseĭ pe care se rezemà însăşĭ domnia luĭ. Atât de puţin desvoltat erà însă simţul politic în Moldova din acel timp, în cât clasa boerilor micĭ nu vĕḑù în actul Domnitoruluĭ o necesitate politică, ci numaĭ un act de rĕsbunare, şi ea voì să plătéscă aceluĭ ce-ĭ sprijinià interesele, prin rocoşire, umilirea impusă.

Cu prilejul deşertăriĭ ţĕrilor române de trupele turcescĭ, ce rĕmăsese în ele după stingerea revoluţiuniĭ grecescĭ, Pórta consimţind a îndeplinì acéstă cerere, imperios reclamată de Ruşĭ, drept condiţiune a restabiliriĭ legăturilor diplomatice, cere de la ţĕrile române o chezăşie, că nu se vor maĭ întîmplà neorînduelĭ în ele. Boeriĭ din Moldova se chibzuesc mult timp asupra rĕspunsuluĭ ce trebuiaŭ să-l dee într'o daraveră, în care se încărcaŭ cu o aşà de grea rĕspundere. Actul ce-l întocmesc cu acest prilej, deşì nu s'a păstrat semnăturile acelora ce-l alcătuise, lasă să se întrevadă, din contextul luĭ, că erà lucrarea tot a boerilor noĭ, de óre-ce autoriĭ luĭ cer tot ca *Senatul* (aşà numesc eĭ acuma Sfatul obştesc) să lucreze după glasurile cele maĭ multe şi găsesc că neorînduiala de până acuma în trebile ţĕriĭ provenià maĭ ales din pricină că mădularele Adunăriĭ obştescĭ maĭ vechĭ luaŭ hotărîrĭ după glasurile cele maĭ de sémă (ale boerilor marĭ), iar nu după glasurile cele maĭ multe. Se vede însă o propăşire în cugetarea politică a claseĭ conducĕtóre din Moldova, în împrejurarea că autoriĭ actuluĭ cer că «judecătoriĭ nu trebue să-şĭ lase slujba lor pentru trebile obştescĭ; căcĭ acésta este a face eĭ singurĭ pravilĭ şi eĭ singurĭ a judecà după dînsele; acest fel nu este pe aiurea, ci obştésca Adunare trebue să fie un trup deosebit». Sfatul obştesc din proiectul nostru de Constituţiune erà tocmaĭ alcătuit din membriĭ Diva-

nurilor, decĭ din judecătorĭ. In cererea cea nouă, se vede, pentru întâia óră, aparênd în mintea Moldovenilor idea despărţiriĭ puteriĭ judecătorescĭ de cea legiuitóre. Dar acest rĕspuns la cererea de chezăşieĭ a Porţiĭ maĭ documentéză încă o propăşire însemnată în cugetarea politică în de obşte, privitóre la situaţiunea exterióră a ţĕriĭ şi la nevoia de a organisà bine lăuntrul, tocmaĭ în scopul de a asigurà starea din afară. De aceea se prevede crearea uneĭ oştirĭ pămîntene maĭ numeróse, îndreptăţită maĭ ales prin aceea că «curagiul Moldovenilor este nedeprins şi trebue împlinit cu numĕrul». Pentru susţinerea acesteĭ oştirĭ, se cere însă o cheltuială de vre-o douĕ milióne, despre care, spune actul, că «fiind obştéscă a pămîntuluĭ, trebue obştesce plătită», ceea ce nu póte fi înţeles alt-fel decât că «şi boeriĭ să contribuiască la ea». Se vede decĭ cum reorganisarea Moldoveĭ conduceà de la sine a întinde idea egalităţiĭ, sădită încă în primul proiect care a căutat să îndrumeze acéstă reorganisare. (1)

Pe când însă boeriĭ ceĭ noĭ căutaŭ a scóte Moldova din hăugaşul vremilor trecute şi se siliaŭ «să alcătuiască un stat, care să încépă a figurarisì printre altele, fiind acésta de o simţitóre slavă pentru naţiunea nóstră şi temelie de slavă urmaşilor», boeriĭ ceĭ vechĭ alcătuiaŭ legăturĭ de apĕrare reciprocă contra Domnuluĭ, «legându-se întru afurisenia cea maĭ anathematisită, ca la orĭ-ce fel de întîmplărĭ prigonitóre ce s'ar puté pornì asupra orĭ-căruia din noĭ, să stăm cu toţiĭ întru apĕrarea şi mântuirea aceluia ce ar cădé sub prigonire despre orĭ-ce parte». (2)

Boeriĭ ceĭ vechĭ nu se daŭ rĕmaşĭ. Eĭ stăruesc maĭ departe în a rămâné afară din hotarele Moldoveĭ şi trimit mereŭ tânguirĭ la Petersburg în contra Domnitoruluĭ. In 1825, găsim în capitala Rusieĭ pe Nicolae Roznovanu Vistiernicul, fiul luĭ Iordache, purtătorul uneĭ tânguirĭ a boerilor pribegĭ către Impĕratul Alexandru. Şi în aceste repetate cererĭ, deşì boeriĭ se plâng de felurite alte rele de carĭ ar suferì ţéra lor, între altele de prelungirea neîndreptăţită a ocupaţiuniĭ militare otomane, eĭ nu uită a amintì Puteriĭ proteguitóre că «se tem de uneltirile rĕŭ-voitóre făcute de maĭ mulţĭ individĭ, îmbrăcaţĭ fără de lege cu puterea în timpul anarchieĭ» şi le pare rĕŭ de «numeroşiĭ sateliţĭ carĭ îĭ despărţesc de Domnitor.» Eĭ cer necontenit desfiinţarea

(1) Socotinţa asupra cereriĭ de chezăşie cerşută de prea înaltul Devlet prin caimeaua prea înălţatuluĭ Vizir din 1824 făcută la 6 Iunie 1826, în Iaşĭ, *Ibidem*, p. 591.

(2) *Ibidem*, p. 544. Actul de legătură subsemnat de 5 boerĭ marĭ, Const. Canta Vel Log., Costache Roset Vornic, Petrache Sturza Vistier, Buhuş Hatman şi Alex. Sturza Spătar, *Ibidem*, p. 395. Vedĭ un alt act identic fără dată, p. 610.

boerìilor conferite de 5 anĭ la o mulțime de individĭ, cu totul nedestoinicĭ și nevrednicĭ, carĭ, prin scutelnicii ce i-aŭ căpĕtat, ca urmare a înălțăriĭ lor în boerìĭ și rangurĭ, aŭ îngreuiat sarcinele contribuabililor. Eĭ reamintesc necontenit spectrul ce amenință pe marea boerime, că aceștĭ individĭ vor covîrșì, prin majoritatea glasurilor lor, în adunările Divanuluĭ. (1)

Rusia sprijinià tóte aceste cererĭ, vĕḑênd că boeriĭ ce i le adresaŭ se arătaŭ așà de devotațĭ intereselor eĭ și neputênd de la sine simpatisà cu Domnitorul, care se bucurà de favórea Turcilor.

In curînd însă boeriĭ pribegĭ trebuiaŭ se repórte isbânda asupra Domnuluĭ. In acelașĭ an 1825, relațiunile între Rușĭ și Turcĭ se restabilesc, Consuliĭ imperialĭ revin în posturile lor și boeriĭ pribegĭ declară, îndată după aceea, că «restabilirea relațiunilor diplomatice între Rusia și Sublima Pórtă, formal proclamată, ne va face o lege de a reintrà în căminele nóstre». (2) Boeriĭ pribegĭ reintrară în țéră, căcĭ nu se maĭ temeaŭ de o rĕsbunare a Domnuluĭ. Prin întórcerea lor înapoĭ în Moldova, posițiunea luĭ Ioniță Sturza se găsià slăbită ; căcĭ dacă el putuse înfruntà oposițiunea familiilor rĕmase în țĕră, erà maĭ greŭ acum a luptà cu toțĭ. Apoĭ relațiunile între Pórtă și Rusia fiind restabilite, înăbușirea vre-uneĭ mișcărĭ cu concursul numaĭ al Turcilor devenià cu neputință; trebuià și acela al Rușilor, maĭ mult decât sigur cu neputință de dobândit de un Domn, ce nu se bucurà de loc de simpatiile rusescĭ, ca unul ce fusese rînduit numaĭ de Pórtă la domnia Moldoveĭ. (3)

Sturza trebuià decĭ să caute a se împăcà cu boeriĭ. *Constituțiunea fu înlăturată* și probabil se vor fi desființat câte-va din înălțările în boerìĭ cele maĭ abusive. Dar pe lângă aceste folóse maĭ mult negative, boeriĭ dobândiră unul positiv, prin vestita anafora pentru pronomiile Moldoveĭ din anul 1827, prin care Domnul încuviințà boerilor nisce privilegiĭ afară din cale, precum nu le avusese nicĭ odată în țĕrile române clasa boerèscă. Prin acea anafora se încuviințà nobilimiĭ scutirea absolută de orĭ-ce îndatorire către stat și anume: 1) aceea de a nu-șĭ da fiĭ la armată; 2) de a nu plătì dărĭ, atât personale cât și pentru casele, moșiile, dobitócele, oile și liveḑile lor; 3) aceeașĭ scutire pentru iazurile, morile, velnițele, berăriile și fabri-

(1) Moldoveniĭ emigrațĭ către Impĕratul Rusieĭ, 1825; aceiașĭ către Nesselrode, 1825, Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I⁴, pp. 75—76, 86—87.

(2) Refugiațiĭ moldovenĭ la reîntórcerea lor în țéră către Impĕratul Rusieĭ, 1825, *Ibidem*, p. 90.

(3) Xenopol, *Istoria Românilor*, VI, p. 54.

cele de tot felul; 4) de asemenea să fie scutite de dărĭ dijmele trase de boerĭ din recolta locuitorilor, apoĭ din orîndile şi bĕuturile, pe carĭ singurĭ boeriĭ eraŭ în drept să le vîndă pe moşiile lor. Eĭ maĭ obţin scutirĭ de dărĭ şi pentru crâşmele din oraşe; iar casele lor trebuiaŭ să fie apĕrate de îndatorirea de găzduire. Cu alte cuvinte, nu obţineaŭ nimic maĭ puţin, prin chrisovul luĭ Sturza, decât scutirea absolută de orĭ-ce împărtăşire a lor la sarcinele statuluĭ. Lucru maĭ straniŭ, boeriĭ nu priviaŭ atarĭ drepturĭ ca cevà noŭ, ci susţineaŭ, cu o siguranţă uimitóre, că «aşà ar fi fost în tóte timpurile în ţĕrile române şi că nicĭ odată clasa boerèscă nu a fost supĕrată cu nicí un fel de dărĭ sub orĭ-ce cuvînt, nume saŭ închipuire», neadevĕr flagrant, dovedit prin întréga istorie a provinciilor dunărene. (1)

Ast-fel se sfîrşise primul act al lupteĭ ideilor nouĕ cu starea veche şi înţelenită a Moldoviĭ. Ele fusese învinse şi rĕpuse. Nedreptatea şi neegalitatea se păreaŭ că-şĭ înfig şi maĭ adînc rădăcinile în acéstă parte a poporuluĭ român. Reformele vor fi luate pe mânile Ruşilor, carĭ şi eĭ vor căutà să înlăture înnoirile primejdióse ale Revoluţiuniĭ francese şi vor implântà, prin Convenţiunea de Akerman, apoĭ prin Tractatul din Adrianopole şi prin urmările luĭ, în mijlocul véculuĭ XIX, un sistem de ocârmuire în ţĕrile române, aşà de îndepărtat de ideile nouĕ, precum nu se maĭ întîlnià nicăerĭ în Europa, nicĭ chiar în propriul lor stat.

Ideile însă semĕnate în mintea Moldovenilor la începutul véculuĭ trebuiaŭ să se înfiltreze din ce în ce maĭ adînc în păturile poporuluĭ şi să se întindă cu cultura, orĭ-cât de slabă erà a eĭ rĕspândire. La urma urmelor, ajutate de împrejurărĭ favorabile, tot a lor trebuià să fie isbânda, căcĭ ideile menite să trăiască îşĭ fac drum prin tóte pedicele, ca lava vulcanilor prin păturile pămîntuluĭ.

---

(5) Chrisovul şi anaforaua din 1827, *Uricarul*, II, p. 196. Cf. Xenopol, *loc. cit.*

ANEXE

I

Scrisórea Consuluĭ rusesc din Iașĭ către d-l Daschkoff, Consilier de Stat rus.

Kicheneff, le 10 Janvier 1823.

No. 2.

A. Mr. le Conseiller d'Etat Daschkoff, à St. Pétersbourg.

Monsieur le Conseiller d'Etat,

J'ai eu l'honneur, dans mon rapport sub No. 70 de l'année dernière, de vous annoncer que les boyards réfugiés en Bucovine venaient d'adresser à la Porte un nouvel arz-mahzar, dont je vous présentai la substance, avec les réflexions que cette démarche m'avait fait naître. Je joins ici la traduction de cet arz-mahzar, qui se trouve conforme à ce que j'en avais dit.

J'ai reçu la copie du règlement proposé pour la province par les boyards d'Iassi et dont ils espèrent recevoir sous peu la confirmation par la Porte, ainsi que je l'ai annoncé par mon rapport sub No. 79. Cet acte, étant volumineux, n'a pu être encore traduit; mais j'aurai l'honneur de vous en présenter une traduction exacte par le prochain courrier.

A la solennité de la fête de Noël, au moment où l'officiant sort du sanctuaire, pour offrir le st. sacrement à l'adoration des fidèles, l'évêque de Housch, qui officiait, fit au rituel une innovation qui fut généralement remarquée, en ce qu'elle tendait à établir, qu'on ne devait reconnaître aucune noblesse.

Et ce n'était point sans but; car quelques jours après les boyards ont présenté à l'hospodar un anaphora, dans lequel ils exposent que les boyards émigrés, en refusant de rentrer dans leur pays, n'ont d'autre but que d'entraver l'organisation demandée à la Porte, afin de prolonger leur suprématie; que plusieurs, et particulièrement ceux qui sont en Bucovine, ne cessent de machiner contre les boyards fidèles et tendent même à exciter en Moldavie une révolution contre le gouvernement présentement établi. En conséquence, ils demandent, que les boyards émigrés soient déclarés n'être plus Moldaves, et que leurs biens soient confisqués.

L'hospodar doit envoyer cet anaphora au Serasquier Pacha de Silistrie.

J'ai l'honneur d'être etc.

(Comunicat de d-l A. de Giers.)

II

Traduction de l'arz-mahzar adressé à la Sublime Porte par les boyards réfugiés en Bucovine. (1)

1823.

Nous les très soumis et indignes sujets, habitants fidèles de la Moldavie, le Métropolitain avec tout l'état ecclésiastique et nous les boyards qui par succession sommes en effet vraiment sujets Moldaves profondément soumis, cependant à cause de nos pêchés égarés présentement à l'étranger, nous nous prosternons au pied du trône de la Sublime Porte et, priant le Tout-Puissant pour la grandeur suprême de notre Monarque (dont la force soit éternellement invincible), c'est avec des larmes que nous osons exposer que, depuis que Dieu a bien voulu que nous ayons le bonheur d'être soumis à la Sublime Porte, nous n'avons cessé un moment de remplir les devoirs sacrés d'une profonde soumission et de notre fidélité et que, tant que nous respirerons, nous ne cesserons de continuer le droit chemin qui mène à la soumission, ayant cette soumission par une succession paternelle, soumission que le peuple entier conserve aussi, en conduisant la charrue et labourant la terre, afin de pouvoir accomplir ensemble les ordres suprêmes et de procurer à Constantinople l'abondance des vivres. Avec la conservation de la fidélité, nos aïeuls laissèrent à nous, vrais enfants issus des familles des premiers boyards, le présent malheur, afin que nous puissions voir de nos jours les plus tristes circonstances de la contagion qu'amena dans la patrie le choix des Princes grecs du Fanal, par suite duquel nous avons été victimes de l'injustice et spectateurs de la violence, de l'insurrection que le révolutionnaire Souzzo a mis par malheur parmi les Moldaves innocents. Vu qu'après même que l'insurrection fut passée, et que les révolutionnaires furent défaits à nos dépens, il en resta encore une semence empoisonnée que le Prince Michel Souzzo, comme révolutionnaire, répandit lui-même dans les âmes faibles des hommes bas et ignorants de la seconde et troisième classe, qui descendent de ceux qui ont servi nos ancêtres ainsi que nous-mêmes, et que le révolutionnaire Souzzo entraîna dans son parti et excita contre nous, les plus anciens, seulement parce qu'il avait senti que nous sommes immobiles dans les bornes de la fidélité. C'est de cette classe d'habitants, dont la plus grande partie est constituée de ceux qui ont servi chez nous et d'étrangers, qui plusieurs ont été pris du néant et élevés à

(1) Traducerea se vede a fi făcută de un personagiŭ ce scie rĕŭ franţuzesce. Acest arz este altul decât acel trimis în 1822, prin care boeriĭ cer guvern municipal (arz publicat în *Uricarul*, IV, p. 123), ceea ce se vede chiar din raportul care înainteză acéstă traducere către Daschkoff şi în care se spune «que les boyards réfugiés en Bucovine venaient d'adresser à la Sublime Porte un *nouvel* arz-mahzar».

des rangs distingués, pour les assimiler avec nous, les premiers boyards, et les soulevant ainsi contre nous, il foula aux pieds tous les privilèges et statuts du pays qui ordonnent, que les titres de noblesse ne soient donnés qu'aux enfants et aux descendants des premières familles, ainsi qu'à ceux qui avec fidélité et en sacrifiant leurs peines auront rendu de longs services. Nous avons redouté de faire plutôt une représentation sur eux, vu qu'ils sont du nombre de nos chers habitants. Nous tressaillons même à présent; mais le devoir sacré nous forçant de faire connaître ceci au pied du trône de la Sublime Porte, pour ne point tomber dans la faute terrible que nous nous sommes tus, jusqu'à ce qu'ils se sont par malheur appropriés ces titres, nous osons représenter ceci pour nous délivrer de la faute évidente provenue de la faiblesse de quelques habitants du pays, que les bienfaits de nos ancêtres ainsi que de nous-mêmes, qu'ils ont reçus sans reconnaissance, ont cependant distingués. Le révolutionnaire Souzzo ne s'est pas contenté seulement avec ceux qu'il éleva à des titres marquants, étant sur le trône de la Principauté; il distribua des rangs par écrit même après sa malheureuse fuite, et tout cela parce qu'il était insatiable et qu'il voulait avoir des complices de ses malveillants procédés. Il est vrai que, si même ils ont agi de la sorte, ils n'ont pas pu trouver un grand bonheur pour eux-mêmes et pour le peuple Moldave et d'une manière propre à lui donner une prompte récompense, vu que nous avons su par succession inspirer aux inférieurs et dans tous les esprits l'observation des devoirs convenables, et c'est pourquoi pendant des siècles la vraie soumission a été observée. Mais l'animosité contre nous de la seconde et troisième classes, et les troubles intérieurs de nos compatriotes les ont affermis dans ce bonheur. Cependant, après cela même, le mal a augmenté encore, attendu que, lorsque, du temps de la Kaïmakamie du hetman Vogorides, les armées invincibles de la Sublime Porte ont été en Moldavie, la même usurpation des privilèges du pays a eu lieu, et que nous, quoique supérieurs, en versant des larmes, nous nous sommes retirés dans les pays étrangers, à cause des révolutionnaires qui mettaient notre vie en péril, seulement parce que nous nous sommes efforcés de faire faire des rapports au pied du trône de la Sublime Porte, par des boyards que nous avons envoyés au grand Séraskier de Braïla, pour la destruction des révolutionnaires. C'est pour ces devoirs sacrés qu'ils ont donné par écrit, que nos biens, ceux des premiers boyards, soient confisqués. Cependant le nommé Kaïmakam, malgré lui peut-être (car nous en doutons) ou même de bon gré, fut forcé par ceux de la seconde et de la troisième classes, ennemis connus de ceux de la première, à les élever par l'intervention des principaux janissaires et autres à des rangs distingués et à faire par des billets une infinité de nobles parmi eux, ce qui produit l'entière usurpation des privilèges du pays et des ordres suprêmes, ainsi que des statuts, vu qu'anciennement il n'était pas d'usage que le Kaïmakam eût le droit de distribuer des titres; ceci n'était permis qu'aux Princes légitimes. Ces derniers mêmes ne peuvent nommer aux

rangs, qu'après l'exécution de toutes les formes, par l'investiture du caftan impérial. Ainsi le mal s'est multiplié à un dégré tel, que les élevés du néant, étant unis entr'eux, cherchent le péril de notre vie, pour qu'il puissent être les premiers de la patrie, et c'est pourquoi ils ne cessent de nous charger de paroles injurieuses, comme si nous méditions sur des intérêts étrangers, comme si nous travaillions à des intérêts étrangers, en confirmant leurs machinations pour les décharger sur nous, et ils disent tout haut qu'aussitôt que nous viendrons dans notre patrie, ils mettront notre vie en danger et qu'avec un mahmoudié ils rachèteront la perte de nos âmes, se louant assez qu'ils ont servi et que leurs rangs sont semblables aux nôtres. Mais le peuple innocent souffre, s'appauvrit et se ruine. Car si nous attribuons l'incendie et les autres désastres du pays au grand nombre de nos pêchés, les suites fâcheuses dériveront de l'insouciance des esprits, tendant à s'approprier nos biens. C'est avec des larmes que les pauvres laboureurs cherchent la protection des vieux boyards et comment nous approcher, car voilà la véritable cause de ce que nous n'osions pas faire un rapport dans le sein de la patrie et sous la protection des maîtres miséricordieux de l'empire. Ils osèrent composer d'après leur conscience des lois écrites du gouvernement et demander la ratification, afin de déprimer les grands et d'atteindre leur but. Car si en effet la véritable cause qu'ils allèguent était la douleur que nous serions des oppresseurs et extorqueurs, voilà l'équitable prince du pays. Ils n'ont qu'à porter plainte de toutes les injustices qu'ils croient avoir éprouvées, vu que nous ne savons rien et que nous connaissons que c'est de nous que leur fortune a pris son existance. Mais si au contraire il était prouvé qu'ils eussent essayé quelque injustice, qu'elle soit rectifiée en vertu des lois du pays, ainsi que des statuts établis depuis des siècles. C'est avec toute la soumission possible que nous avons porté tous ces détails à la connaissance du Prince régnant du pays, reconnaissant la nomination de ce Prince pour une bonté stable inspirée par la justice, attendu qu'il est d'une des premières familles, doué de sagesse et d'affabilité, et pour cela, en rendant grâce de notre sort heureux, c'est avec une profonde reconnaissance et des larmes de joie envers la Sublime Porte, que nous déclarons le bienfait que nous avons reçu de sa grande bonté, et nous avouons, avec des voix humiliantes, que nous avons obtenu avec abondance sa protection impériale, vu qu'il nous a été donné des hattischériffs pleins de bonté et dignes de vénération, pour le maintien de la police et pour la consolidation des anciens privilèges, ainsi que de la continuation de notre vit (sic). De plus, vers la fin de l'année ottomane 1217, il a été donné entr'autres pour les cas de cette nature, un décret impérial digne de vénération, par lequel, sous peine de condamnation, il est défendu que les principaux boyards ne soient respectés de la part des petits, et par lequel le respect est confirmé pour un devoir. Il y est arrêté encore l'éloignement de ceux qui fondent leurs espérances hors des frontières et le maintien de la police en général. Car si les vieux boyards

de la première classe, descendants des familles anciennes, qui à cause de leur fidélité se sont sacrifiés pour leurs devoirs envers la Sublime Porte, et qui sont connus depuis trois siècles comme enracinés dans leurs obligations, ne rendaient pas au Prince régnant le devoir de leur soumission et de leur fidélité, et si ceux de la seconde et troisième classes ne gardaient pas envers ceux de la première le respect et l'obéissance, ainsi qu'il a été d'usage anciennement, comment serait-il possible que le bon ordre et le bien-être du paysan du *kéler* (grainier) fût maintenu ? et comment serait-il possible que le soin d'affermissement de la fidélité, réellement due à la Sublime Porte, fût entièrement fondé ? Puisque c'est donc de ce soin que dépend toute l'essence de la Moldavie, et que sans ce soin nous voyons les dangers que peuvent amener les pensées révolutionnaires, et puisque nous voyons aussi que par l'imprudence des boyards inférieurs, nous, les innocents qui, depuis un temps immémorial, sommes par succession entièrement inébranlables dans notre fidélité, nous nous mettons en danger nous-mêmes. C'est pourquoi nous sommes poussés et nous nous voyons forcés d'importuner l'oreille de la Sublime Porte, en Lui exposant aussi tout ce que nous voyons. Car quoique nous pensions que les incendies et les maux actuels de l'Etat n'ont eu lieu qu'à cause du grand nombre de nos pêchés, cependant nous jugeons que l'excès de la mauvaise conduite et de la contagion ne dérive que de l'incapacité et de l'insouciance de ceux qui nous ont réduits nous-mêmes, leurs pères et leurs bienfaiteurs, à ne pouvoir jusqu'à présent rentrer au sein de la patrie, et versant des larmes nous sommes à l'étranger, dans la nécessité la plus pénible et spectateurs du désespoir du peuple qui tout étouffé pleure et demande la présence des vieux boyards, et qui les yeux fixés sur la Sublime Porte et ferme dans sa soumission, attend sous tous les rapports la miséricorde de l'empire. En attendant, nous supplions qu'on ne nous accuse comme coupables, de ce que nous avons fait des représentations concernant ceux de la seconde et de la troisième classe; mais nous ne demandons pour eux aucune punition; seulement une disposition pleine de bonté et un règlement qui mette fin à cette conduite, et d'après lequel chacun d'eux demeure dans sa sphère primitive; et pour prouver affirmativement à la Sublime Porte que ce n'est pas pour nos intérêts personnels que nous faisons cet exposé, nous vieux boyards, pénétrés de zèle pour le *kéler* et voyant les maux qu'il a soufferts, nous renonçons à tout profit des revenus, des titres et des émoluments sur les malheureux habitants qui manquent même de bestiaux, endurent présentement beaucoup de privation et ont besoin de la pitié et de la miséricorde de la Sublime Porte. Tous en général, vieux et jeunes, nous devons servir l'empire et la patrie avec zèle et dévouement, sans charger les sujets. Mais que ceux-ci se mettent sur la même ligne que nous et qu'ils soient les premiers dans le conseil, tandis qu'essentiellement ils dérivent de basses familles et de la classe des domestiques, ce serait mettre en doute les convenances, la sûreté de la vie et le maintien de la fidélité. Si

par un décret impérial digne de respect on ne venait, par un effet de la bienveillance de la Sublime Porte, à effacer et abolir entièrement les titres de noblesse qu'ont donnés le révolutionnaire Souzzo et le Kaïmakam Vogorides (titres que chacun doit regarder illégitimes), recommandant au prince régnant de se conformer à tout ce qui avait été anciennement établi et faire distinction des familles, pour que nous puissions alors, comme sujets fidèles, rentrer aussi dans notre patrie, sous la protection de la Sublime Porte, pour laquelle nous adressons à l'Etre suprême des vœux, avec prière de conserver notre Monarque et tous les grands de l'Empire.

(Comunicat de d-l A. de Giers.)

III.

Jalba către Generalul Mircovicĭ.

Tratatul Akermanuluĭ, la pontul alegeriĭ domnuluĭ şi alcătuireĭ obştoştilor aşăzămînturĭ, hotăreşte ca să se facă aceste de cătră obşteasca adunare a divanuluĭ, cu unirea obştieĭ, după vechiul obiceiŭ, pe temeiul căreia (sic) înalta Poartă aŭ slobozit şi hatişerif pentru întocma înfiinţare a divanuluĭ după vechiul obiceiŭ a pămîntuluĭ.

La anul 1826 Dechemvrie 14, după vestirea acestuĭ tratat, iscodindu-se multe şi feliurĭ de tălmăcirĭ asupra închegăreĭ obşteşteĭ adunărĭ, siliţĭ am fost a da jalobă cătră domnul ministru Ribopier (Ribeaupierre), arătînd că divanul Moldavieĭ din învechime se alcătuia de boierĭ cinstiţĭ de cătră domn cu cinurĭ, de la marele log: şi pănă la marele şatr: (şatrar); iar în pricinele obşteşti se alcătuia adunare obştească a divanuluĭ, întru care avea glas saŭ votum (sic) toţi aceĭ ce avea acest feliŭ de cinurĭ, care împreună cu cinul cîştiga şi pronomion de nobil.

Spre dovadă de închegare unor asemene obşteştĭ adunărĭ, alăturăm copie de pe hrisovul domnuluĭ Const: Modat (Mavrocordat) V.V., pentru aşezămîntul ce s'aŭ făcut cu obşteasca adunare pentru rînduiala lăcuitorilor de prin sate ce se numea vecini, acăruia origbinalul (sic) se află la muzeul din oraşul Odesa, pentru ca să nu vă supărăm cu alte mulţime de ispisoace vechĭ, ce să află în mînile noastre, pentru nişte asemene lucrărĭ.

Acum însă adunările obşteştĭ ce să fac pentru feliurĭ de pricinĭ atingătoare de soarta obştieĭ, măcar că predlojeniile sunt cuprinzătoare a se face cu obşteasca adunare a divanuluĭ, vedeţi că se încheagă numaĭ de o samă de boierĭ.

Adunările care s'aŭ făcut acum în prilejul alegereĭ a doua cĭlenuri (членѹри) lucrătoare la comitetul ce se alcătueşte în Bucureşti, subt prezădenţie domnuluĭ adevărat sfetnic al statuluĭ Minţiaki, sînt viderate dovezĭ întru acest adevăr netăgăduit, pentru care de veţĭ binevoi a vă încredinţa,

cerînd jurnalurile ce s'aŭ încheiat la sfînta mitropolie, vețĭ videa că într'însele să află iscălițĭ numaĭ din aceĭ ce să socotesc a avea dreptate a trage la sine driturile tuturor celoralalțĭ boierĭ.

Noĭ dar, care suntem cinstițĭ cu rangurile ce să numesc boierii, aceĭ care stăpînim averĭ statornice în pămîntul acesta, care împlinim slujbele pămîntuluĭ la tot feliul de greutățĭ, pentru starea rangurilor ce avem noĭ, pe care nicĭ o fondamentalnică pravilă nu despărțeşte, nicĭ din trupul numireĭ boiereştĭ, nicĭ din drepturile aceşteia, văzîndu-ne depărtațĭ de presustvie şi nechemațĭ la dînsele în obşteştile adunărĭ, cu toată supunerea îndrăznim a aduce la cunoştința exelențeĭ voastre această urmare protivnică tuturor vechilor obiceiurĭ şi vătămătoare drituluĭ boieresc şi a folosuluĭ obştesc, şi a vă vesti că alegerea făcută în adunarea de la 27 iunie pentru cĭlenurĭ, pomăzuindu-se a merge la Bucureştĭ, este fără împărtăşirea ceĭ maĭ marĭ părțĭ din boieri ce să află de față în oraşul Eşii (sic), pentru care dacă tratatul Akermanuluĭ şi hatişeriful urmat după acesta se cuvine a avea lucrarea lor în totul aşezămînturilor obşteştĭ, şi dacă pronomiile şi obiceiurile cele vechĭ să cuvin a avea ființa şi lucrarea lor, apoĭ aŭ trebuit, după aceste legiuirĭ, ca să fie chemațĭ toțĭ boierii aflațĭ în Eşĭ, şi plecat ne rugăm ca să bine-voițĭ a poronci ca o alegere, ce priveşte pentru îmbunătățirile obşteşteĭ stărĭ a tuturor locuitorilor prințipatuluĭ acestuia, să să facă prin slobodă şi de obştie adunare a tuturor boierilor de toate rangurile fără osăbire, şi pentru grăbirea lucruluĭ, macar aceĭ ce să află în oraşul Eşiĭ, şi asemene pe vreme viitoareĭ adunărĭ obşteştĭ, pentru tot feliul de pricinĭ obşteştĭ, să fie alcătuite cu această rînduială, adecă de toțĭ boierii ce se vor afla în Eşĭ.

(ss) Constandin Carp agă, Mihalake agă, Constandin Burghelea spatar, Gheorghe Hermeziu agă, Grigore Codreanu spatar, Gheorghe Negruț agă, Constandin Matheĭ spatar, Vasile Veisa spatar, Dumitrache Florea căminar, Ilie Kogălniceanu agă, Vasile Alexandrescu spatar, Dumitrache Codreanu spatar, Iordache Gane spatar, Enache Cercel ban, Constandin Veisa paharnic, Mihăiță comis, Dimitrie Bran comis, Vasile Buzdugan comis, Grigore Gane comis, Grigore Carp spatar, Grigore Tufescu comis, Sava Cornescu sardar, Enache Negruț spatar, Mihalache Pascal ban, Stravru (sic) *paharnic, Stavru ban, Cercel comis, Dumitru Leca ban, Grigoraş caminar, Iordache Brănişteanu comis, Costache Mereacre caminar, Gavril Istrate paharnic, Apostolescu spatar, Iordache sardar, Andronache Vasiliu sardar, Alecu Iacovache paharnic, Ioan Pavlu stolnic, Constandin Diaconescu stolnic.*

1829 Iulie 1.

(Comunicat de d-l I. Tanoviceanu.)

